

TESI DOCTORAL

CANVIS RESIDENCIALS I MOVIMENTS
MIGRATORIS EN LA RENOVACIÓ POBLACIONAL
DE BARCELONA

ANTONIO LÓPEZ GAY

DIRECTORS

DRA. ANNA CABRÉ I PLA
DR. JOAQUÍN RECAÑO VALVERDE

Programa de Doctorat en Demografia
Departament de Geografia / Universitat Autònoma de Barcelona
Centre d'Estudis Demogràfics
Abril 2007

Aquesta tesi doctoral s'inscriu dins del projecte BS02003-03443/CPSO *Vivienda, movilidad espacial y migraciones*, finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia, l'investigador principal del qual és el Dr. Juan Antonio Módenes Cabrerizo i del projecte SEJ2004-01534 *Migraciones internas, constitución familiar y empleo: dinámicas temporales y territoriales*, finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia, i amb el Dr. Joaquín Recaño Valverde com a investigador principal.

AGRADECIMIENTOS

Acabo esta tesis por el principio, por los agradecimientos. Y es que escribirlos al comienzo tiene poco sentido, al menos para mí. Es este el momento en el que, mirando atrás, uno percibe lo importantes y necesarios que han sido todos los gestos de colaboración y de apoyo. La confianza que desde mi llegada al Centre d'Estudis Demogràfics depositó en mí la Dra. Anna Cabré fue fundamental para emprender este camino doctoral. Me ayudó a gestar la investigación que ahora presento, proponiéndome el estudio de la variable migratoria, y finalmente he tenido la fortuna de trabajar a su lado, bajo su dirección. Junto con ella, el Dr. Joaquín Recaño, a quien también agradezco su complicidad y confianza, además de su continua e ilimitada aportación científica. Espero sinceramente haber plasmado las sugerencias y directrices de ambos con el mismo entusiasmo y brillantez con las que han sido transmitidas.

Asimismo, quiero manifestar mi agradecimiento a las otras personas que han hecho tan fácil mi estancia en el Centre d'Estudis Demogràfics: a Soco Sancho, coordinadora del Posgrado en Demografía "Mètodes i Tècniques per a l'Estudi de la Població" (MTEP), a Hermínia Pujol, gerente del centro y a Andreu Domingo, subdirector.

Un agradecimiento especial, también, para quienes desarrollaron en mí la estima que tengo a la Demografía. De ello, gran parte de la responsabilidad la tuvo la Dra. Isabel Pujadas, transmisora del conocimiento demográfico que adquirí durante *aquellos maravillosos años* de licenciatura. Los profesores de la edición del MTEP 2000, ahora la gran mayoría compañeros, se encargaron de convergerme, sin saberlo, de que escondidos en aquellos números se encontraba algo tan especial.

De la misma manera, quiero agradecer al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona que me acogiese como estudiante primero, y como becario después, dentro del Programa de Doctorado en Demografía. Gracias también al Ministerio de Educación y Ciencia por haberme otorgado la beca FPU que disfruté en su día, y sin la cual, probablemente, no hubiese llevado a cabo esta investigación.

Otras instituciones han sido también muy importantes en la elaboración de esta tesis doctoral. Quiero agradecer muy sinceramente al Institut d'Estadística de Catalunya por permitirme el acceso a la información necesaria para el desarrollo de este estudio. Hago también extensible mi agradecimiento al Departament d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona por los datos que me han proporcionado a lo largo de estos años.

Los compañeros y amigos del Minnesota Population Center hicieron de mi estancia en Estados Unidos una gran experiencia científica y personal. La generosidad de Robert McCaa me hizo sentir como en casa, aunque a 8.000 Km de distancia. Matt Sobek me guió y supervisó. De todo lo bueno que allí pasó, antes y después de mi llegada, tiene una responsabilidad muy importante Albert Esteve, una interminable fuente de sabios consejos. Por suerte para mí, regresó antes que yo y ahora puedo acudir a él aquí.

Los amigos han sido, también, parte fundamental. Y lo son todos los compañeros del Centre d'Estudis Demogràfics. Esta es una tesis demográfica, y quizás por ello podría permitirme el lujo de elaborar un censo de todo el personal. Pero coincidiremos en que mejor que no lo haga; todos ellos son conscientes de lo importantes que han sido para mí. Me permito, no obstante, nombrar a aquellos con los que he colaborado científicamente, y cuyas aportaciones han sido muy sugerentes para esta investigación: Marc Ajenjo, Jordi Bayona, Amand Blanes, Joan García, Julián López y Juan Antonio Módenes. Sara Luis llegó desde la Verneda al Màster en Estudis Territorials i de la Població y, siempre cómplice en el proyecto, me prestó una ayuda muy valiosa. Desafortunadamente, cada mañana puedo saludar a menos amigos de los que emprendimos el MTEP2000. Juntos hemos compartido nuestras penas, pero sobre todo nuestras glorias: Ainhoa Alustiza, Clara Cortina, Jordi Gumà, Noelia Cámara, Marta Merino, Iñaki Permanyer y Albert Sabater. Puede parecer un censo, pero recoge a todos los que hemos compartido pasillos en el CED. Falta Joan Alberich, compañero inseparable de viaje. Aunque se fue a Granollers, Ángel Gonzalo es una ayuda constante, al igual que Núria Canalejas, que se merece un reconocimiento especial. Mis *musos* del CED saben que no se me pasaría por la cabeza no agradecerles su inspiración continua, aunque menos frecuente de lo que me gustaría.

No puedo dejar de recordar a todos los amigos, desde los que viven más cerca a los que están a miles de kilómetros. Ellos han sido una pieza básica, con su ofrecimiento constante de apoyo, estímulo y comprensión en tantos formatos diferentes. Demasiados “No puedo” (en demasiadas variantes) o “¿Lo aplazamos para mayo?” han salido de mi boca en los últimos meses. Gracias a todos por estar y seguir ahí.

He sentido un empuje especial a lo largo de la elaboración de esta tesis, el de mis padres. Una fuerza que surge de la imaginación y del convencimiento, de percibir que este trabajo forma parte de los sueños que, rememorando alguno de los episodios relatados por Juan Marsé, mis padres debieron formular algún día contemplando la ciudad desde un lugar privilegiado por su altura, como el Carmel, o en nuestro caso, el Castillo de Torre Baró. Y a ellos mi gratitud, por prestarme sus sueños y sus ilusiones, los mismos que les impulsaron a abandonar un día sus hogares, y que les convirtieron, como a otros soñadores, en protagonistas de esta tesis. Mi hermana también ha estado ahí; ella, con sus cuatro trayectos diarios desde Pla del Palau hasta Ciutat Meridiana, y en sentido contrario, conduciendo con habilidad su 51, tiene la fortuna de poder observar diariamente si los hechos que expongo en este trabajo se perciben también desde su mirador urbano y social tan formidable.

Aunque no deberíais haberlo percibido todavía, es este el único momento del trabajo en el que me dirijo a vosotros en primera persona y en castellano. Respecto a lo primero, me comentó un amigo que cuando fuese doctor me sentiría más cómodo hablando en primera persona, espero poder comprobarlo; lo segundo ha sido fruto de una decisión personal, no sin haber sopesado los inconvenientes derivados de no expresarme en la lengua con la que crecí, y de prescindir de la gran ayuda de una fantástica correctora de estilo.

De haberla hecho, esa ingente tarea no habría representado más que una minúscula parte de lo que Cristina tiene que ver en este trabajo. Ahora seremos nosotros los que subiremos a nuestros lugares conocidos a contemplar la ciudad y a formular nuestros sueños.

Verdún, marzo de 2007

ÍNDEX

1	Introducció: Presentació i objectius	1
2	Antecedents. Fonts i Metodologia	11
2.1	Un recorregut per la selectivitat migratòria en altres ciutats centrals d'Europa i dels Estats Units	11
2.1.1	Aportacions a l'estudi de les característiques dels migrants als centres urbans d'Europa	11
2.1.2	Aportacions a l'estudi de les característiques dels migrants als centres urbans dels Estats Units	17
2.1.3	L'estudi de la substitució demogràfica a Barcelona des de la <i>gentrificació</i>	24
2.2	Fonts i metodologia	27
2.2.1	El Cens de Població	27
2.2.1.1	Els censos de població, 1857-2001: mètodes directes i indirectes per conèixer la incidència de la migració en l'evolució demogràfica de la ciutat de Barcelona	27
2.2.1.2	El Cens de Població i Habitatges de 1991 en l'anàlisi de les pautes de localització de la immigració a la ciutat de Barcelona. Tècniques d'anàlisi espacial	31
2.2.1.3	Les microdades del cens de 1991 i 2001 per a l'estudi de les característiques dels migrants i de la renovació poblacional de Barcelona	33
2.2.1.4	El model de regressió logística a partir de les microdades del cens de 2001	43
2.2.2	El padró municipal d'habitants	51
2.2.3	L'Estadística de Variacions Residencials	53
2.2.3.1	L'Estadística de Variacions Residencials en l'estudi dels fluxos migratoris	53
2.2.3.2	Els registres d'altres i baixes padronals de l'Ajuntament de Barcelona	55
2.2.4	El moviment natural de la població	59

PRIMERA PART: LA MIGRACIÓ EN EL CONTEXT DEMOGRÀFIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA

3	La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona	63
3.1	L'evolució de la població de Barcelona	63
3.2	Els components demogràfics en l'evolució de la població de Barcelona	85
3.2.1	El moviment natural de la població barcelonina	85
3.2.1.1	La reconstrucció de la sèrie de naixements i indicadors de natalitat i fecunditat	85
3.2.1.2	La reconstrucció de la sèrie de defuncions i indicadors de mortalitat	97
3.2.2	Moviment migratori i moviment natural: una visió global dels components demogràfics en el creixement de la població de Barcelona	109
3.3	Les característiques demogràfiques i geogràfiques dels migrants	118
3.3.1	Sexe i edat dels migrants	118
3.3.2	Les relacions geogràfiques de la migració. Naturalesa, procedència i destinació dels fluxos migratoris.	134

4	<i>Pautes de localització de la immigració a la ciutat de Barcelona</i>	157
4.1	Cronologia de l'expansió urbana de Barcelona a través del cens de 1991	157
4.2	Localització espacial dels fluxos migratoris	162
4.3	Distribució de la migració segons lloc de naixement de la població	167

SEGONA PART: LA DINÀMICA MIGRATÒRIA RECENT DE LA CIUTAT DE BARCELONA, 1991-2005

5	<i>Tendències recents de la mobilitat residencial a la ciutat de Barcelona</i>	177
5.1	Una aproximació al fenomen de la desconcentració urbana a les urbs espanyoles	180
5.2	La dinàmica migratòria a la Regió Metropolitana de Barcelona. Reconstrucció del pas de les generacions metropolitanes pel període 1981-2004	188
5.3	La mobilitat residencial a la ciutat de Barcelona, 1991-2005	207
5.3.1	Tipologia dels moviments. Una aproximació a la mobilitat intramunicipal a Barcelona	207
5.3.2	Salos i intensitats migratòries	214
5.3.3	Les relacions territorials de la ciutat de Barcelona en els moviments migratoris	223
5.3.4	L'estructura per edats	228
5.3.5	L'emergència de la població estrangera en la mobilitat residencial de la ciutat de Barcelona	235
5.3.5.1	La participació de la població segons nacionalitat en la mobilitat residencial	235
5.3.5.2	Intensitat i estructura demogràfica dels fluxos migratoris	239
5.3.5.3	Estructura territorial de la mobilitat residencial segons nacionalitat	243

TERCERA PART: EL FILTRE DEMOGRÀFIC BARCELONÍ. UNA PROPOSTA EXPLICATIVA

6	<i>Immigrants, emigrants i canvi d'habitatge en la renovació poblacional de la ciutat de Barcelona</i>	251
6.1	Sexe i edat	251
6.1.1	L'escenari metropolità. Estructura per sexe i edat de la població de la RMB	251
6.1.2	L'estructura per sexe i edat de la població que canvia d'habitatge	252
6.1.2.1	Estructura per sexe i edat dels migrants segons àmbit territorial de relació i nacionalitat	254
6.1.3	La propensió a canviar d'habitatge segons sexe i edat	258
6.1.4	Efectes dels moviments migratoris en l'estructura per edat i sexe de la població de Barcelona	262

6.2	Estat Civil	267
6.2.1	L'escenari metropolità. Composició de la població segons estat civil.	267
6.2.2	La composició de la població que canvia d'habitatge segons estat civil	268
6.2.2.1	<i>L'estat civil dels migrants segons àmbit territorial de relació i nacionalitat</i>	272
6.2.3	La propensió a canviar d'habitatge segons estat civil	275
6.2.3.1	<i>L'arrelament a Barcelona. Probabilitats de romandre o marxar de la ciutat segons estat civil</i>	276
6.2.3.2	<i>L'atracció de Barcelona. Probabilitats d'arribar a Barcelona segons estat civil</i>	280
6.2.4	Efectes dels moviments migratoris en l'estructura per estat civil de la població de Barcelona	282
6.3	Nivell d'instrucció	289
6.3.1	L'escenari metropolità. Composició de la població segons nivell d'instrucció.	289
6.3.2	La composició de la població que canvia d'habitatge segons nivell d'instrucció	291
6.3.2.1	<i>El nivell d'instrucció dels migrants segons àmbit territorial de relació i nacionalitat</i>	295
6.3.3	La propensió a canviar d'habitatge segons nivell d'instrucció	298
6.3.3.1	<i>L'arrelament a Barcelona. Probabilitats de romandre o marxar de la ciutat segons nivell d'instrucció</i>	299
6.3.3.2	<i>L'atracció de Barcelona. Probabilitats d'arribar a Barcelona segons nivell d'instrucció</i>	302
6.3.4	Efectes dels moviments migratoris en l'estructura per nivell d'instrucció de la població de Barcelona	304
6.4	Relació amb l'activitat	311
6.4.1	L'escenari metropolità. Composició de la població segons relació preferent amb l'activitat	312
6.4.2	La composició de la població que canvia d'habitatge segons la relació amb l'activitat	314
6.4.2.1	<i>L'activitat dels migrants segons àmbit territorial de relació i nacionalitat</i>	319
6.4.3	La propensió a canviar d'habitatge segons la relació amb l'activitat	322
6.4.3.1	<i>L'arrelament a Barcelona. Probabilitats de romandre o marxar de la ciutat segons la relació amb l'activitat</i>	323
6.4.3.2	<i>L'atracció de Barcelona. Probabilitats d'arribar a Barcelona segons la relació amb l'activitat</i>	327
6.4.4	Efectes dels moviments migratoris en la relació amb l'activitat de la població de Barcelona	329
6.5	Condició socioeconòmica	339
6.5.1	L'escenari metropolità. Composició de la població segons condició socioeconòmica	340
6.5.2	La composició de la població que canvia d'habitatge segons la composició socioeconòmica	341
6.5.2.1	<i>La condició socioeconòmica dels migrants segons àmbit territorial de relació i nacionalitat</i>	345
6.5.3	La propensió a canviar d'habitatge segons la categoria socioeconòmica	352
6.5.3.1	<i>L'arrelament a Barcelona. Probabilitats de romandre o marxar de la ciutat segons la condició socioeconòmica</i>	352
6.5.3.2	<i>L'atracció de Barcelona. Probabilitats d'arribar a Barcelona segons la relació amb l'activitat</i>	355
6.5.4	Efectes dels moviments migratoris en l'estructura segons condició socioeconòmica de la població de Barcelona	358
6.6	Tipologia de les llars i Habitatges	361
6.6.1	Convivència amb la parella i els fills	361
6.6.2	Tipologia de les llars	376
6.6.3	Règim tinença	383

6.6.4	Superfície de l'habitatge	389
7	La incidència dels factors individuals en la selectivitat migratòria a Barcelona	395
7.1	La mobilitat generada a la ciutat de Barcelona	397
7.1.1	El model general	397
7.1.2	Models específics segons característiques de la població	402
7.1.2.1	Models específics segons el sexe de la població.	402
7.1.2.2	Models específics segons l'edat de la població	405
7.1.2.3	Models específics segons la naturalesa de la població.	412
7.1.2.4	Models específics segons les característiques de l'habitatge	417
7.2	La mobilitat generadada a la resta de Catalunya	425
7.2.1	El model immigratori general	425
7.2.2	Models immigratoris específics segons les característiques de la població	427
8	Conclusions	435
8.1	Una proposta de periodització del creixement demogràfic de la ciutat de Barcelona	435
8.2	Deu punts sobre la dinàmica migratòria recent a la ciutat de Barcelona	442
8.3	El filtre urbà barceloní i la renovació de la població de Barcelona	446
8.3.1	Sexe i edat. La internacionalització dels fluxos migratoris potencia la dinamització de l'estructura demogràfica barcelonina, desconeguda en les darreres dècades, mentre que l'emigració afavoreix la pèrdua de protagonisme de les generacions nascudes durant el baby boom	446
8.3.2	Estat civil i convivència amb la parella. Barcelona atrau i reté a solters, mentre que permet la sortida d'una gran quantitat de casats.	448
8.3.3	La migració potencia la presència a la ciutat de Barcelona de la població amb un major nivell d'instrucció	453
8.3.4	Relació amb l'activitat i condició socioeconòmica. Selecció migratòria a favor la permanència de les dones actives i professionalització del conjunt d'habitants de la ciutat.	456
8.3.5	Característiques de l'habitatge. El filtre emigratori permet la sortida de la ciutat a aquells que pretenen satisfer les seves preferències residencials en termes de tinença i superfície de l'habitatge. En canvi, la població nouvinguda no pot reproduir el comportament de la població de la ciutat, i viu més en lloguer i en habitatges més petits.	458
8.4	Concloent	460
	BIBLIOGRAFIA:	465
	ANNEX	489

Conozco un lugar donde otro mundo es posible. Se llama Nou Barris. Una confederación de barrios en el trastero de la metrópoli catalana. Invisibles desde el centro, los antiguos arrabales de barracas, escalando las laderas de los cerros, con los índices de inmigración más altos, son hoy el mejor observatorio social, escenario de una trepidante vida cultural, y un modelo de Integración para Europa [...]

¡Ahora mira bien! En el culo del mundo tenemos la mejor vista de Barcelona.

Manuel Rivas, 2007¹

1 INTRODUCCIÓ: PRESENTACIÓ I OBJECTIUS

Sempre és tasca complicada datar l'origen de les coses. La història d'aquesta Tesi Doctoral potser va començar el dia en què un nen va perdre de vista a la seva mare en els carrers de la Prospe i va aparèixer assegut al primer esglaó de la porteria de casa seva. I potser va seguir quan aquest nen, ja una mica més gran i del Verdum, esperava al seu pare a la parada de l'autobús, el que toqués aquell dia. L'anhel d'aquelles tardes i vespres era gaudir amb viatges d'anada i tornada pels carrers de Barcelona, tants com fossin possibles, i presenciar l'espectacle interminable de la ciutat des de la vista privilegiada que regalen la gran lluna davantera d'un autobús i la seva porta d'entrada.

Però la història d'aquesta recerca passa necessàriament per una de les primeres converses que vaig tenir amb la Dra. Anna Cabré, quan la possibilitat de desenvolupar una recerca doctoral començava a transformar-se en realitat, poc després d'arribar al Centre d'Estudis Demogràfics. Aquell dia vaig portar a la professora dos temes d'investigació, poc conscient de la transcendència que aquella trobada adquiriria en el futur. El primer tema consistia en l'estudi del comportament demogràfic dels barcelonins des d'una aproximació intramunicipal, amb l'objectiu d'identificar si existia una conducta diferencial dels seus habitants en funció, entre d'altres aspectes, del territori en què vivien. Rondava encara pel meu cap una de les reflexions que ens va transmetre la Dra. Isabel Pujadas a la seva

¹ RIVAS, Manuel "El Prodigio de Nou Barris", *El País Semanal*. 31-I-2007. p. 56.

assignatura de Demografia Urbana, durant els anys de la Llicenciatura de Geografia, quan ens comentà que sarriencs i noubarriencs moríem d'acord a unes pautes demogràfiques similars. El segon tema consistia en l'anàlisi de les estructures per edat i sexe dels barcelonins, així com les seves repercussions en diferents àmbits, demogràfiques, urbanístiques i polítiques, si s'atenia a la demanda d'habitatges o de serveis, per exemple. Sempre he pensat que els que pertanyem a les darreres generacions plenes, o a les primeres buides, hem pagat un elevat preu en molts aspectes, i aquest darrer tema era el resultat d'aquella reflexió.

Sigui com sigui, és fàcil imaginar-se que en aquella conversa la professora Cabré va percebre que per la variable geogràfica, el territori, no calia patir; ho tenia força clar. Però més clar encara va veure que hi havia un element que es trobava darrera d'ambdues propostes i que jo estava obviant. Així va ser com em va fa el regal d'una variable demogràfica, la migració, que no tan sols explicava aquells dos temes, sinó que, a més, m'explicava a mi mateix. En posteriors trobades em va parlar dels passos que finalment hem recorregut junts, sempre amb la companyia d'una persona amb un excel·lent bagatge científic en termes de migració i amb una infinita capacitat per proposar idees, el Dr. Joaquín Recaño, codirector de la recerca. Estudiariem en primer lloc la participació de la migració en l'evolució de la ciutat de Barcelona, per aconseguir al final una imatge de la renovació de la població en la seva darrera fase, quan Barcelona ja ha assolit la seva maduresa.

Crec que va ser el mateix dia que vam establir la línia de recerca quan van sorgir un bon grapat de conceptes a partir dels quals, finalment i com no podia ser d'una altra manera, s'ha estructurat aquesta recerca. Em parlava de selectivitat migratòria, de filtre demogràfic, de saturació, de maduresa, de renovació poblacional, d'habitatge, de famílies i d'individus, d'immigració, d'emigració i de permanència, de la població de nacionalitat estrangera i de diferents estratègies per establir-se a la ciutat, de barcelonins com ella que potser retornaven... i em va parlar d'un treball que havia escrit amb la Dra. Pujadas en què, analitzant el padró de 1975, ja van fer esment d'un atribut del filtre barceloní, la selectivitat migratòria a favor de les parelles actives, que podien fer front a la competitivitat del mercat de l'habitatge i que podien treure avantatge d'una localització central per maximitzar l'accessibilitat del centre en relació amb les activitats laborals. Aquest podia ser un bon punt de partida.²

Des de l'explosió industrial i urbana de Barcelona, que s'acostuma a fixar cap al començament del segon terç del segle XIX, just quan Josep Bonaplata instal·la la primera màquina de vapor, la ciutat-municipi va veure incrementat el seu volum poblacional de forma

² A partir d'aquest moment, la recerca està redactada en mode impersonal.

ininterrompuda fins a finals de la dècada de 1970, quan assoleix el seu sostre poblacional. La migració havia alimentat un creixement que en alguns moments va ser extraordinari. A partir d'aquell moment, però, la unitat administrativa, coincidint també amb la seva saturació urbana i la construcció dels darrers polígons de la ciutat, va presenciar la pèrdua progressiva d'habitants, una tendència que assolí la seva màxima intensitat a començaments de la dècada de 1990 i que va fixar la població en el canvi de mil·lenni al voltant d'1,5 milions d'habitants, quan al llarg de la dècada de 1970 s'havia superat els 1,75 milions. La migració, que tants individus havia incorporat a la ciutat, ara els hi havia sostret, en forma, però, de moviments residencials, principalment. Els processos migratoris metropolitans d'aquest període en el context barceloní han estat àmpliament estudiats, des de la seva emergència (Cabré i Pujadas, 1982; Cabré, 1985; Pujadas, 1986; Pujadas i altres, 1991) fins a l'actualitat (Cabré i Módenes, 1997; Mendizábal, 1992; Módenes, 2001; 2006; Módenes i Pascual, 1998; Pujadas, 2005a; 2005b; Serra, 1992). Fins l'arribada a aquesta etapa, la immigració a la ciutat havia estat la peça principal que explicava la redefinició de l'estructura sociodemogràfica barcelonina. Ara, en la nova etapa madura de la ciutat, la renovació de la població es troba en el balanç entre les característiques de la població que abandona la ciutat i la de la que s'incorpora. La intensificació del flux immigratori procedent de l'estranger s'ha configurat com a nou element que dota de major dinamisme i complexitat a la renovació poblacional de Barcelona.

Hom es pot imaginar la vista de la ciutat de Barcelona que es contempla des de dalt de l'Atalaia del Tibidabo, aquest serà el taulell de joc de la recerca. Ara només cal situar els límits municipals, focalitzar en ells tota l'atenció, i contemplar els individus que els estan creuant. Cal identificar, però, només aquells que els estan travessant per ubicar la nova residència en un altre municipi. S'hi podran observar unes persones entrant a la ciutat, i unes altres que l'abandonen, i és gairebé impossible que no hi hagin diferències entre ells. Els primers, a més, també són hipotèticament diferents respecte als altres que es mouen i no contempen la ciutat de Barcelona en el seu recorregut residencial, i els segons vers els que han canviat d'habitatge a l'interior de la ciutat. Ambdós fluxos, el d'entrada i el de sortida determinen com seran les característiques finals de la població que resideix dintre dels límits municipals; la substitució sociodemogràfica comença en el moment en què els que abandonen el municipi i els que entren presenten un diferent perfil. Per dur a terme aquest exercici des de dalt de l'Atalaia caldria, però, una capacitat visual extraordinària, a més d'una bona dosi de paciència, per tal d'observar permanentment tots els moviments. Per sort es disposa de les dades del Cens de 2001 i de 1991, que es podrien assimilar a la imatge que es captaria des de l'Atalaia, tot i que cal tenir en compte que no comptabilitzen els fluxos migratoris, sinó estocs de població amb el seu corresponent historial migratori.

La gran metròpoli, però, la ciutat entesa com a ciutat real (Feria, 2004), com a ciutat sense confins (Nelho, 2001), no ha contemplat encara un decreixement de la seva població. Segons aquesta concepció, Barcelona ha viscut una redefinició intensa en la darrera meitat de segle, i avui dia és necessari ampliar l'escala per interpretar la gran majoria de processos que esdevenen al seu interior, entre ells, òbviament, els demogràfics.

És ben conegut que el municipi de Barcelona és una de les unitats administratives centrals més petites d'entre totes les grans ciutats europees; ho saben també els propis barcelonins, que ho repeteixen des de ben joves quan algun visitant fa una comparació demogràfica amb el municipi de Madrid. Doncs bé, aquesta reduïda superfície administrativa permet considerar el territori municipal com a àrea central, capital indiscutible de la seva Regió Metropolitana. És cert, però, que l'heterogeneïtat del municipi és gran i que al seu interior s'hi manifesten realitats diferents; per exemple, des del punt de vista de l'habitatge, un dels elements que intervé amb més força en els mecanismes de selecció esmentats anteriorment. Però des d'aquest punt de vista, les dades demostren que només a mitja dotzena de municipis metropolitans el preu de l'habitatge és superior al del districte més econòmic de la ciutat. L'accessibilitat, un altre tret distintiu dels espais centrals, també certifica que els ciutadans de tots els districtes de la ciutat són els que presenten uns nivells més elevats entre tota la metròpoli.

En conclusió, en una nova dimensió metropolitana en què la ciutat-municipi va presenciar primer la conquesta dels seus límits territorials, seguida d'una reducció del seu pes demogràfic i territorial, i en un context estadístic en què la disseminació de les dades es realitza sovint a nivell municipal, la superfície de la petita unitat barcelonina es pot considerar com avantatjosa per a l'anàlisi dels processos propis de les àrees centrals.³ D'acord amb aquestes premisses, al llarg de la investigació es repeteix la concepció del municipi de Barcelona com a equivalent de ciutat central.

La hipòtesi a partir de la qual s'ha construït la present recerca és la de l'existència a la ciutat de Barcelona de mecanismes de filtre demogràfic i de selecció, que determinen la composició dels fluxos migratoris en funció de les característiques sociodemogràfiques de la població. Aquestes, en ésser diferents, marquen el ritme dels processos de renovació de la població en un espai urbà central saturat, com és el cas de la ciutat-municipi de Barcelona.

Els principals conjunts d'objectius de la investigació se centren en els aspectes sociodemogràfics contemplats en la hipòtesi:

³ Assumint que la majoria de dades demogràfiques es disseminin a escala municipal, seria més complex reproduir l'anàlisi de molts dels processos que es plantegen en aquesta recerca en altres municipis capitals de província amb major superfície.

- Situar el període en què es desenvolupa aquesta investigació en la història demogràfica barcelonina, tot subratllant la seva singularitat, basada principalment en l'excepcional comportament de la variable migratòria.
- Descriure els processos migratoris predominants des del moment en què el municipi de Barcelona presenta un saldo migratori negatiu fins a l'actualitat. Aquest estudi de la migració permetrà contextualitzar l'anàlisi dels migrants barcelonins, que centren la part principal de la investigació.
- Identificar l'existència d'especificitats sociodemogràfiques entre la població que participa als fluxos migratoris i canvis d'habitatge en què intervé la ciutat de Barcelona. La participació del municipi es pot entendre des de dos punts de vista, quan la ciutat es configura com a generadora dels canvis d'habitatge o bé quan n'és la receptora.

A la primera aproximació, un individu pot romandre sedentari a la ciutat sense canviar d'habitatge, arrelar⁴ mitjançant la consecució d'un canvi d'habitatge intramunicipal, o abandonar la ciutat instal·lant la nova residència en un altre municipi. Al llarg de l'anàlisi dut a terme a la recerca, s'emfatitzarà la relació sociodemogràfica que s'estableix entre els dos darrers conjunts de població, aquells que han experimentat un moviment en el territori i que han optat per arrelar o emigrar, perquè es considera que els paràmetres que expliquen el propi fet de moure's en el context barceloní ja han estat profundament estudiats (Módenes, 1998).

A la segona aproximació, quan Barcelona és la destinació potencial dels fluxos migratoris, es pot discernir entre els individus que contempen a la ciutat en el seu itinerari residencial i fixen la seva residència, i aquells per als qui passa desapercibuda. Com es desenvoluparà posteriorment, aquesta dicotomia migratòria podrà ser observada per als individus que es desplacen en el context territorial català, però no per a la resta d'immigrants, en què, lògicament, només es podran conèixer les característiques d'aquells que han pres la decisió d'emigrar a Barcelona.

Respecte a aquest objectiu, al final de la recerca s'haurien de poder enumerar les característiques d'un barceloní que afavoreix un moviment intramunicipal vers l'intermunicipal, i a la inversa, les que afavoreixen que un individu es converteixi en immigrant de Barcelona.

- Valorar la incidència de la diversa composició dels fluxos migratoris en la renovació de la població, entenent com a tal la redefinició de les característiques de la població que

⁴ El concepte dels arrelats, contemplat per Bonvalet i Lelièvre (1991), s'ha utilitzar per definir aquells que canvien d'habitatge a l'interior de la ciutat, en contraposició als emigrats.

resideix a la ciutat. En un context local, es pot considerar que la migració és la principal responsable dels canvis en l'estructura sociodemogràfica d'aquell territori. Des de la saturació urbana de Barcelona, es fa més evident que per entendre la possible modificació sociodemogràfica de la ciutat cal contemplar també l'estudi de la població que l'ha abandonada. Així doncs, la relació entre immigrants i emigrants determinarà, en gran part, la transformació d'aquestes estructures. Si uns i altres presenten les mateixes característiques, es pot parlar d'un reemplaçament sociodemogràfic entre iguals. Si, en canvi, uns i altres són diferents, cal entendre que s'està produint una substitució que defineix la nova estructura sociodemogràfica de la ciutat.

És convenient aclarir des de bon principi que la identificació dels elements que fan funcionar els mecanismes de selecció, dels què se n'ha parlat en la hipòtesi, no forma part del conjunt d'objectius primers de la recerca. Tot i això, el desenvolupament de la pròpia investigació condueix sovint a subratllar la força que han pres alguns elements en la selecció migratòria, com ho han estat el mercat de l'habitatge o el laboral.

Passant per alt la suggerent primera accepció del terme filtre al Gran Diccionari de la Llengua Catalana, *“Beuratge màgic, especialment el que hom suposava que inspirava l'amor”*, hi figura una segona que ofereix una bona idea del concepte que després s'ha utilitzat en algunes disciplines de la Demografia: *“Cos porós emprat en la filtració a través del qual hom fa passar un fluid per tal que hi restin retingudes les partícules sòlides que aquest duu en suspensió”*. La idea de selecció és manifesta; es pot assimilar el fluid d'aquesta definició al que en Demografia s'entén com a flux migratori, i la propietat de solidesa a les característiques sociodemogràfiques de la població. Uns passaran i uns altres no, depenent de les característiques dels individus i de les que el filtre permeti passar. Bonvalet i Lelièvre (1991) defineixen el concepte de filtre demogràfic a partir del cas de la ciutat de París.

*Nous sommes en présence d'un phénomène de filtre si la Région parisienne attire une population spécifique et laisse repartir une seconde population, différente de la première quant à l'âge, le sexe et la catégorie sociale.*⁵

L'estudi s'emmarca en una escala temporal en què predomina una corrent força acceptada de reurbanització de les ciutats centrals, d'un retorn de la població a aquestes àrees vinculat a una nova especialització funcional de la ciutat central (Musterd, 2006), i a la seva ressurgència (Cheshire, 2006; Storper i Manville, 2006). Als Estats Units, la gran majoria de nuclis centrals han incrementat la seva població entre 1990 i 2005 (Frey, 2006), així com les ciutats de París i Londres, que han posat fre a un llarg període d'intenses pèrdues de

⁵ Catherine BONVALET, Eva LELIEVRE (1991), p. 1161.

població. El cas de la ciutat de Barcelona és similar al d'aquestes ciutats, però es produeix amb un cert decalatge. Coincidint amb el canvi de mil·lenni té lloc la inflexió demogràfica, de forma que l'1-I-2006, la ciutat recompta un total d'1.605.602 residents, 110.000 més dels empadronats a començaments de l'any 2000. Aquest augment de la població li ha permès créixer a un ritme similar al de la resta de la Regió Metropolitana, aturant, doncs, la pèrdua de pes relatiu respecte a la metròpoli que es va accentuar a partir de la dècada de 1960. Tot i que en el cas de la ciutat de Barcelona la immigració de nacionalitat estrangera és l'única responsable dels guanys de població registrats, i que permet amagar les pèrdues de població per migració interna que s'experimenten sense interrupció des del primer quinquenni de la dècada de 1970, en els darrers anys s'estan manifestant signes prou intensos que manifesten una desacceleració dels models de desconcentració demogràfica de la població de nacionalitat espanyola que havien predominat.

La bibliografia que ha estudiat de forma conjunta les característiques d'immigrants i emigrants en el context d'un municipi central, així com les seves repercussions sociodemogràfiques en l'estructura de la població, no és abundant, i més excepcional encara en el context espanyol. En canvi, aquesta qüestió ha estat més prolífica en estudis fins i tot més locals, sovint a escala de barri, elaborats des de la perspectiva de la *gentrificació* o elitització. Des d'aquest punt de vista interessa, a grans trets, el procés de reemplaçament de la població, entès com la substitució sociodemogràfica conseqüència de l'arribada d'una nova població de classe mitjana-alta i l'expulsió dels residents previs, normalment amb menys recursos. En aquesta aproximació també interessen les transformacions urbanes i laborals, a la vegada generadores i producte, de la substitució sociodemogràfica esmentada anteriorment.

La Tesi Doctoral està estructurada en tres grans apartats, que comencen després d'un primer capítol en què s'examina la base teòrica de què parteix la recerca, així com de les aportacions realitzades en altres ciutats del món. En el mateix capítol, s'integren les explicacions al voltant de les diverses fonts i metodologies utilitzades al llarg de la investigació. A partir d'aquest moment s'enceta la primera part del treball, un recorregut per la història demogràfica de la ciutat de Barcelona des del segon terç de segle XIX fins a l'actualitat. L'objectiu d'aquest apartat és identificar quina ha estat la participació de la variable migratòria en l'evolució de la població de la ciutat. Amb aquests resultats a la mà, es podrà destacar la importància i singularitat del període en què s'emmarca la recerca, aquell en què el municipi ha conegut els seus límits, i en què la clau de la renovació demogràfica de Barcelona està en la relació que s'estableix entre qui entra i qui abandona la ciutat. El recorregut pels darrers 170 anys de la història migratòria barcelonina requereix la presència de les variables demogràfiques naturals, de manera que el resultat de l'apartat es pot

concebre com a síntesi dels principals fets demogràfics esdevinguts des de la transformació industrial i urbana de la ciutat. Cal destacar el càlcul de la reconstrucció del pas de les generacions barcelonines per la segona meitat de segle XIX i la totalitat del segle XX, un exercici que permet caracteritzar demogràficament, sexe i edat, l'evolució del creixement migratori. Finalment, es fa ús de les tècniques d'anàlisi espacial per recórrer el procés d'expansió territorial de la ciutat, i així presentar la gènesi de la saturació de Barcelona. Les mateixes tècniques estadístiques, s'utilitzen també per definir l'assentament de la població immigrant a l'espai intern de la ciutat de Barcelona, i poder establir així connexions entre el creixement urbà i la migració.

Així doncs, la primera part emmarca cronològica i demogràficament l'etapa en què se centra la investigació. La segona part de la Tesi Doctoral aprofundeix en la dinàmica migratòria i residencial d'aquest darrer període, partint del procés general de desconcentració que s'ha viscut a les grans ciutats espanyoles, i subratllant els aspectes demogràfics. A continuació s'avança temporal i espacialment cap a l'àmbit d'estudi, la ciutat de Barcelona, fent abans, però, una pausa per analitzar el comportament de les generacions residents a la Regió Metropolitana de Barcelona en el període 1981-2005. Aquest exercici permet aprofundir en la incidència demogràfica que ha tingut el citat procés de desconcentració en la metròpoli catalana. Finalment, l'apartat aprofundeix en la dinàmica migratòria i residencial protagonitzada per la ciutat de Barcelona, sempre a partir de fonts que registren les migracions, l'Estadística de Variacions Residencials (EVR) i el registre de l'Ajuntament de Barcelona. S'identifica la intensitat del fenomen migratori, tant en la immigració com en l'emigració, i s'introdueix la dimensió dels canvis d'habitatge que es realitzen a l'interior del municipi, un aspecte poc tractat en la bibliografia migratòria barcelonina. Al llarg de l'apartat es descriuen les característiques demogràfiques dels migrants, sexe i edat, i s'observen les relacions territorials que s'estableixen entre la ciutat central i l'entorn metropolità, sense oblidar les que es configuren amb la resta d'àmbits catalans, espanyols i estrangers. Tot i que no és objectiu específic d'aquesta recerca, no s'omet la importància que ha pres en els darrers anys aquest darrer flux migratori. Precisament, el darrer capítol de l'apartat examina un fenomen emergent: la participació de la població de nacionalitat estrangera en la mobilitat residencial. Després d'un primer assentament gairebé generalitzat a la ciutat, la població estrangera creua cada vegada més sovint la frontera municipal i es distribueix al territori metropolità. Aquest procés té una clara incidència en la dinàmica residencial en què participa la ciutat de Barcelona ja que, quan semblava que els processos de desconcentració demogràfica començaven a perdre intensitat, la participació de la població estrangera els podria revitalitzar.

Si les migracions són les protagonistes del segon apartat, els migrants ho són finalment del tercer i últim, l'autèntic nucli de la investigació. És el moment d'analitzar la selecció sociodemogràfica que s'exerceix sobre els immigrants i emigrants i la seva incidència en la renovació poblacional de Barcelona. El 100% de les microdades del cens de 2001 es configuren com la principal font d'informació. Les variables any d'arribada al municipi i a l'habitatge, així com les que fan referència al municipi de residència actual i anterior, permeten reconstruir l'historial migratori immediat de l'individu, identificant si l'individu ha passat en algun moment per la ciutat de Barcelona. Com s'ha comentat en l'enumeració dels objectius, no tan sols es confronten les característiques d'immigrants i emigrants, sinó que els primers es contrasten amb els individus que no contempen la ciutat de Barcelona com a destinació, i els segons amb la població que canvia d'habitatge però no abandona el municipi. A partir de la revisió bibliogràfica s'ha considerat oportú incorporar a l'anàlisi variables demogràfiques (sexu i edat), socioeconòmiques (estat civil, nivell d'instrucció, activitat i condició socioeconòmica) i variables de la llar (tipus de llar, convivència amb parella i fills, i superfície i tinença de l'habitatge). Per tal de minimitzar les limitacions derivades de la modificació de l'estatus declarat al cens, la caracterització dels migrants s'ha limitat a aquells que han experimentat el fenomen entre l'1-I-2000 i l'1-XI-2001 (tot i que en alguns moments també s'han estudiat els que ho experimentaren entre l'1-III-1990 i l'1-III-1991), mentre que per valorar la incidència de la migració en l'estructura de la població en cadascuna de les variables analitzades s'han simulat els escenaris que s'haurien registrat en absència de migracions durant les dècades de 1980 i 1990, a partir de la variable any de residència 10 anys abans.

L'anàlisi de les dades conclou amb l'elaboració d'un model de regressió logística que pretén proporcionar una concepció global de totes les variables contemplades en l'estudi individual anterior. L'objectiu final és el d'identificar quins són els atributs sociodemogràfics dels individus que els fan més propensos a experimentar qualsevol dels tipus de canvi d'habitatge considerats a la recerca i en què participa la ciutat de Barcelona. El resultat final apuntarà quines són les singularitats dels que abandonen el municipi vers els que arrelen, i les dels que arriben a la ciutat respecte els que no la contempen en el seu itinerari residencial.

2 ANTECEDENTS. FONTS I METODOLOGIA

2.1 UN RECORREGUT PER LA SELECTIVITAT MIGRATÒRIA EN ALTRES CIUTATS CENTRALS D'EUROPA I DELS ESTATS UNITS

La revisió de les principals aportacions teòriques a la selectivitat migratòria vinculada a les àrees urbanes centrals es realitza a partir d'un recorregut pels principals laboratoris urbans d'Europa i dels Estats Units. Finalment, es realitza una aproximació als estudis que, des del punt de vista de la *gentrificació*, s'han centrat en el procés de substitució demogràfica a la ciutat de Barcelona. Cal apuntar que el tercer capítol de la recerca es configura com una prolongació de la revisió bibliogràfica de la capital catalana, en aquest cas contemplant totes les variables demogràfiques, però emfatitzant sempre l'interès sobre la variable migratòria, protagonista de la investigació.

2.1.1 Aportacions a l'estudi de les característiques dels migrants als centres urbans d'Europa

París i Londres han copsat la gran majoria de l'interès científic a nivell europeu per a l'anàlisi de la temàtica en què s'integra aquesta recerca doctoral. No és un fet casual, tenint en compte el seu lideratge indiscutible en la jerarquia de ciutats/metròpolis europees, i la força de les institucions acadèmiques que s'han desenvolupat entorn a elles. Per aquest motiu, la major part del contingut d'aquest epígraf se centra en l'estudi dels processos migratoris i de transformació demogràfica relacionats amb els espais centrals d'ambdues ciutats.

A França, la població urbana superà a la rural a partir de 1930. Després de la Segona Guerra Mundial, la distribució espacial de la població francesa ha estat el resultat de dues tendències principals: la concentració intensa en les ciutats entre 1954 i 1975, fruit principalment dels fluxos migratoris camp-ciutat, i el descens posterior de la mobilitat interregional, acompanyat d'un canvi en els fluxos migratoris urbans, de manera que les ciutats centrals visqueren un procés de desconcentració. A França no s'identifiquen processos de contraurbanització, i les zones rurals continuen perdent població (Lelièvre i Bonvalet, 1994).

En aquest context, la ciutat de París⁶ assoleix el màxim històric de població al 1921 amb més de 3 milions d'habitants, moment a partir del qual la ciutat central perd població (Bonvalet i Tugault, 1984). A partir de la dècada de 1970 s'ha registrat una clara reducció

⁶ Concebuda com el municipi central, la *Ville de France*, amb uns 105 km².

d'aquesta tendència, gràcies, sobretot a l'atractiu que la ciutat presenta sobre els migrants joves adults (Odgen i Hall, 2004), que culmina amb l'augment de població del període 1999-2005, en què la ciutat comptabilitza uns 20.000 habitants, que la situen a la vora dels 2.150.000 residents. A més, des de 1990 s'ha registrat un creixement en el nombre total de llars, de forma que al 2005 es recompta una xifra similar a la de 1968, entorn a les 1.150.000.

Bonvalet i Lelièvre (1991;1994) identifiquen i defineixen el paper de filtre sociodemogràfic que la capital francesa va jugar per a les generacions franceses nascudes entre 1926-35. Una de les singularitats respecte a la gran majoria d'estudis que tracten aquesta qüestió és la utilització d'una òptica longitudinal (a partir de les enquestes de la triple biografia i de la *Peuplement et dépeuplement de Paris*) que permet no només contrastar les característiques dels que entren en relació amb els que marxen, i a partir d'aquí extreure les conclusions al voltant de la capacitat per atraure, fixar, retenir i expulsar, sinó també identificar les peculiaritats dels que, després d'haver immigrat a París, decideixen romandre o marxar.

La concepció de la ciutat central parisenca com a espai privilegiat dels èxits socials estructura bona part dels resultats, constatant la relació entre mobilitat geogràfica i mobilitat social per a aquells itineraris que han passat per París. La ciutat constitueix un focus d'atracció per als joves de la resta del país; el filtre permet, però, que una part d'aquests prenguin nous rumbos i que, si surten, en general, es dirigeixin a la seva regió d'origen. La població francesa que va emigrar a París ha ascendit socialment respecte als que no ho van fer, així com també els que, un cop a la ciutat, van romandre i no van tornar a marxar. Aquesta última tendència també s'identifica entre la pròpia població arrelada a la ciutat. Des d'un punt de vista més demogràfic, París ha perdut una part gens menyspreable de parelles casades, retenint solters, divorciats i vidus (Bonvalet i Lelièvre, 1991). Aquests aspectes tenen una incidència clara en l'estructura familiar, i en la fecunditat, de forma que els parisencs que han arrelat han tingut una fecunditat sensiblement més baixa.

Les recents aportacions d'Odgen i Hall els converteixen en referents de l'estudi de les transformacions de l'estructura de les llars al conjunt de ciutats franceses i en especial al municipi de París. Conceben aquests canvis en el context de la segona transició demogràfica. Més enllà d'imaginar-los des d'un únic punt de vista de canvi de comportament de la població ja resident, però, atorguen a la migració i a la mobilitat residencial un paper clau en aquesta dinàmica, produint i reflectint els canvis en l'estructura de la llar (Odgen i Hall, 1998; 2000; 2004; Odgen i Schnoebelen, 2005).

No només reforcen la idea d'una immigració selectiva derivada dels processos de recentralització coneguda a partir de la dècada de 1980, sinó també l'existència d'una emigració amb unes característiques específiques. Entre 1990 i 1999, les ciutats centrals de Lió, Toulouse, Niça i Nantes tingueren un saldo migratori net positiu, mentre que la resta de ciutats centrals més importants reduïren el marcat saldo migratori negatiu del passat. Totes, però, incrementaren el nombre de llars (Odgen i Hall, 2000). Atribueixen a la immigració el clàssic perfil de joves, molt sovint professionals i solters, que conceben la ciutat com a centres de consum cultural i amb un elevat potencial per complir les seves expectatives de mobilitat social ascendent (Odgen i Hall, 2000; Odgen i Schnoebelen, 2005). A la ciutat de París, el saldo migratori del període 1990-1999 fou únicament positiu entre la població de 20 a 35 anys (Baccaïni, 2001). El filtre parisenc, en canvi, potencia la marxa de llars en estadis familiars posteriors (Odgen i Hall, 2000).

L'objectiu principal dels autors és establir vincles entre les transformacions socials de la ciutat i la nova tipologia de llars. Des d'un punt de vista socioeconòmic de la població, la ciutat de París va guanyar entre 1982 i 1999 un 57% de població directiva i professional superior (en el cas de la població femenina es va doblar), mentre que va perdre el 27% d'empleats i el 48% d'obriers (Odgen i Schnoebelen, 2005). Els autors també apunten a la influència del consum d'habitatge a la ciutat central com a element important en les transformacions socials, de forma que la que ells denominen política de dretes en matèria d'habitatge al centre de París ha provocat la revalorització dels habitatges i la distinció entre qui pot estalviar per viure en el centre i qui no (Odgen i Schnoebelen, 2005).

Amb tot, els dos elements que sintetitzen la transformació de les llars de París és el marcat descens en la seva mida, i la ràpida proliferació de llars unipersonals. Aproximadament la meitat de les llars són unipersonals, i gairebé un terç de la població parisenca viu en aquest tipus de llar. A més, les unipersonals de París són joves, més del 70% tenen menys de 50 anys. La dimensió mitjana de les llars se situa, l'any 2005, al voltant de l'1,8 persones per llar, una considerable reducció respecte als nivells, sempre baixos a París, de la segona meitat de segle XX (Odgen i Hall, 2000). A la resta de ciutats franceses la mateixa relació se situa entre les 2 persones/llar de Lió i les 2,7 de Lille.

Diversos estudis han analitzat les característiques específiques de la població que arriba, marxa o roman de la ciutat de Londres. I ho han fet des de diferents escales i òptiques d'anàlisi, tot i que el fenomen de la gentrificació sobrevola en la majoria de treballs. Amb el suggerent títol *Who moves into, out and within London?*, es podria pensar que el treball de Ford i Champion (2000) presenta uns lligams molt estrets amb aquesta recerca doctoral. En efecte, la concepció dels tres tipus de fluxos de població com a element clau de la renovació

de la població de Londres, així com les característiques de la font d'informació utilitzades, les microdades del cens britànic de 1991, presenten un fort punt de connexió. En canvi, l'escala territorial utilitzada obliga a prendre amb precaució la interpretació dels resultats; tot i que els autors manifesten des del principi l'interès de la distinció entre l'*Inner* i l'*Outer London*, finalment opten per analitzar el Great London⁷ com a conjunt, incloent en una mateixa figura allò que en aquest treball s'entendria com a ciutat central i resta de la metròpoli. Un dels aspectes més innovadors del seu estudi, respecte a altres treballs similars, és l'elaboració de 10 *clusters* que agrupen a la població en funció de les seves característiques individuals, i de la llar. A cadascun d'aquests grups se'ls associa una diversa intensitat de la mobilitat i un tipus de moviment migratori predominant. Les variables escollides, en la línia de la resta d'estudis: sexe i edat com a indicadors demogràfics, posició econòmica i ocupació com a socioeconòmiques, i el tipus d'estructura familiar, mida de la llar i tinença com a variables familiars. Tot i que l'escala d'anàlisi va més enllà de la ciutat central, els resultats són interessants. Aquests apunten cap a la major debilitat i selectivitat del procés immigratori. La immigració té més prevalença entre els membres de famílies joves que viuen de lloguer, parelles amb treballs no manuals que viuen sense fills, així com les llars més complexes i no familiars. L'emigració del *Greater London* és significativa per a les llars amb presència d'adults de mitjana o més avançada edat, propietaris d'habitatges amb més superfície, amb fills dependents a la llar, i que treballen en ocupacions no manuals. Per altra banda, el moviment a l'interior del *Greater London* és més freqüent entre les famílies joves que viuen de lloguer, a les llars familiars sense fills o amb nens més petits, així com a les llars no familiars, incloent les unipersonals. Amb un títol similar, Coombes i Charlton (1992) també estudien els fluxos amb origen o destinació a Londres. La seva anàlisi, però, es concentra en l'estudi de les variables edat i distància recorreguda, i constaten que durant la dècada de 1980 els immigrants eren més joves.

En el context anglès, però, la major part d'estudis que analitzen la selectivitat migratòria de l'*Inner City* londinenc ho fan des de la perspectiva de la *gentrificació*, de manera que associats a les característiques dels migrants apareixen altres punts temàtics d'interès, com la transformació social, econòmica i urbanística dels espais centrals.⁸ Així doncs, és esperat que, pel cas londinenc, la categoria socioprofessional de la població hagi

⁷ El *Greater London* és una de les nou regions administratives d'Anglaterra, i té una extensió de 1.579 km² (en superfície representaria la meitat de la RMB) i té uns 7,5 milions de persones, inclou l'*Inner London*, assimilat com la ciutat central, amb 319 km² i uns 3 milions de persones, i l'*Outer London*, que inclou la resta del territori, fins als límits del *Greater London*.

⁸ Cal recordar que el primer encunyament de l'expressió *gentrificació* va ser fruit de l'estudi de Glass (1964) en què identifica les transformacions socioeconòmiques dels barris de l'*East End* de Londres.

estat normalment la variable que més atenció ha rebut. Molts treballs assumeixen, d'entrada, que el tipus d'ocupacions generades per les noves activitats centralitzades, i que es troben al capdamunt de la jerarquia econòmica, atrau inevitablement un gran nombre d'individus amb elevada qualificació (Coombes i Charlton, 1992).

Els resultats de Champion (1999) apunten cap a la professionalització dels espais centrals. Entre 1990 i 1991, la taxa de migració neta de l'*Inner London* fou especialment negativa per als dos extrems de la jerarquia econòmica, els treballadors manuals qualificats per un costat, i per l'altre els directius, que marxen sobretot a la resta de la metròpoli. Els operaris no qualificats, en canvi no registren una taxa tan baixa, mentre que els que presenten una taxa de migració neta més favorable són els professionals i els tècnics. Hamnet (2003) constata els canvis en les característiques de la població i en l'estructura laboral que viu a l'interior dels espais centrals, de forma que hi ha hagut un declivi de les classes socials obreres i un augment continu de les ocupacions professionals i directives. És interessant la seva concepció d'aquest procés com a reemplaçament gradual de la població més que no pas com expulsió de la població prèvia, ja que, a més a més de la immigració, altres dinàmiques com la jubilació, defunció o la pròpia mobilitat ascendent de la població resident als espais centrals també haurien jugat a favor d'aquest canvi d'estructura. Per a l'autor és més clara la selectivitat entre els immigrants, com a conseqüència de les forces de l'elitització, que entre els emigrants. Atkinson (2000a, 2000b, 2000c) aprofundeix en l'anàlisi de l'emigració selectiva i l'expulsió de les classes més baixes del centre de la ciutat a partir de les dades de residència al 1991 respecte a la de 1981. Les variables que inclou per descriure als emigrants són bàsicament socioeconòmiques, però també analitza de forma separada a la població de més de 50 anys, al seu paper en risc d'ésser expulsades. Un aspecte original dels seus estudis, que evidencia l'enfocament des de la *gentrificació*, és l'escala d'anàlisi utilitzada: escull el conjunt de barris més elititzats del centre de Londres. A partir d'aquí, detecta que aquest grup d'àrees havien presentat, entre 1981 i 1991, un intens saldo migratori negatiu de treballadors de la classe obrera, de població aturada i inactiva i de persones de més de 50 anys. En canvi, els guanys migratoris es donaren únicament entre els professionals, a més, de forma molt intensa.

No només la selectivitat migratòria de Londres ha centrat l'atenció dels investigadors britànics; en relació amb aquest tema, destaquen els estudis de Fielding (1989, 1992) en què concep la regió del sud-est britànic, incloent el *Greater London*, com a espai d'ascens social, així com els estudis de Seo (2002) i els de Devine i altres (2003), que analitzen ciutats britàniques del nord-oest, com Manchester i Glasgow. En aquests estudis es reivindiquen aquestes ciutats com a espais d'immigració de les emergents classes mitjanes, fins i tot d'individus que ja s'havien instal·lat a l'àrea del sud-est. Seo (2003) aprofundeix en les raons

que han portat als nous residents a instal·lar-se a la ciutat central, així com el seu nivell de satisfacció. Aproximadament la meitat d'aquests atribueixen raons directament relacionades amb la residència a la ciutat central (cerca d'una localització central, propera a les comoditats socials, culturals i d'oci). Una bona part de la resta d'individus destaca raons laborals (proximitat al lloc de treball i l'existència d'oportunitats laborals). Són pocs doncs, els que s'han instal·lat per altres motius, com la presència de familiars a l'àrea. Una vegada a la ciutat central, els principals factors de satisfacció tornen a estar relacionats amb les comoditats de residir en un espai central.

2.1.2 Aportacions a l'estudi de les característiques dels migrants als centres urbans dels Estats Units

A vista d'ocell, hom pot percebre clarament les diferències existents entre les ciutats dels Estats Units i les europees, i més encara amb una ciutat com Barcelona. La seva trama urbana, resumida en la presència al cor de la ciutat del centre de negocis (*downtown*), juntament amb una àrea residencial de notable densitat, més o menys extensa i especialitzada en funció de la ciutat (el conjunt equivaldria a les expressions anglosaxones *inner city*, *city centre* o *urban core*), i a partir de la qual emergeix una extensa perifèria en què predominen models residencials de baixa densitat (*suburbs*, *ring*), on també emergeixen àrees amb una forta activitat econòmica, normalment diferenciada de les del centre de negocis, té pocs punts de contacte amb la ciutat protagonista d'aquesta recerca, Barcelona. Un cop dintre de l'espai urbà, però, els mecanismes que han regulat el comportament residencial i migratori de la població s'han manifestat sovint de forma similar, o en el mateix sentit, com ha esdevingut en processos demogràfics i territorials tan importants com la desconcentració i suburbanització metropolitana o la *gentrificació* dels espais centrals. L'objectiu d'aquest apartat és el de destacar els aspectes més importants que s'han identificat en el comportament de la població metropolitana nord-americana quan ha canviat d'habitatge a l'interior de les ciutats centrals, l'ha abandonat o hi ha arribat.

És inevitable encetar el repàs bibliogràfic sobre aquests assumptes sense destacar el paper clau que van jugar les aportacions de l'escola de Sociologia de Chicago, personalitzada normalment en les figures de Ernest W. Burgess i Robert E. Park, i que van fer de la ciutat del Llac Michigan el seu laboratori social. Tot i que els principals temes que dibuixaren a la ciutat es troben sensiblement allunyats del tema principal d'aquesta recerca doctoral, destaca la seva concepció de la mobilitat com la peça clau a partir de la qual es generen els processos metabòlics de la ciutat, representats en la forma com la població es distribueix i se succeeix pel territori metropolità. El clàssic diagrama semicircular de Burgess inclou la presència d'àrees residencials amb característiques ben definides, a partir de les quals es pot intuir un comportament selectiu previ en els moviments migratoris de les persones que resideixen en aquestes zones.

*"In the expansion of the city a process of distribution takes place which shifts and sorts and relocates individuals and groups by residence and occupation."*⁹

Fins a la dècada de 1920, la migració intercontinental alimentà fortament el creixement de les ciutats nord-americanes. A partir d'aquell moment, la legislació més restrictiva va fer disminuir aquest tipus d'aportacions migratòries; la ciutat, però, continuà

⁹ Ernest W. BURGESS (1925), p. 57.

creixent, en volum i en extensió, gràcies principalment a la migració interna (Schnore, 1965). És durant els dos primers terços del segle XX quan els processos de descentralització i suburbanització es manifesten amb més intensitat en el conjunt d'urbs dels Estats Units ¹⁰. El creixement de la ciutat central es donava cada cop amb major lentitud, mentre que els suburbis incrementaven el seu volum de forma notablement més ràpida. La major part dels estudis en què els migrants eren els protagonistes s'insereixen en aquest context temàtic, de forma que la caracterització dels nous habitants de les àrees de la perifèria i dels elements d'expulsió dels centres urbans es configuraven com els principals eixos d'investigació.

Els canvis socials resultants d'aquests processos han estat sintetitzats en la separació dels “*have*” i dels “*have-nots*”, dels que tenen i dels que no tenen. La població blanca amb ingressos mitjans i alts van marxar de les ciutats centrals cap als suburbis, una direcció que no va poder ser seguida per la població amb menys recursos (Salins, 1993). Aquests nous processos van ser reproduïts en termes de distribució de les activitats econòmiques, que també es descentralitzaren en part, i en les oportunitats laborals, que sorgien amb freqüència en la perifèria (Mieszkowski i Mills, 1993).

Des d'un punt de vista sociodemogràfic, les aportacions que han caracteritzat el perfil dels emigrants que abandonaven el centre s'han acostumat a estructurar entorn als postulats de Rossi (1955), que emfatitzen els factors relacionats amb el cicle de vida de les llars com a elements determinants en la decisió per moure's, un punt de vista que una mica més tard serà reforçat per les aportacions de Abu-Lughod i Foley (1960). Des d'aquesta perspectiva del cicle de vida, canvis en la mida, estructura per edat, i condició socioeconòmica de la llar creen una insatisfacció vers la residència actual, una sensació que determina el desig per un diferent tipus d'habitatge o de localització geogràfica, i que finalitza amb la presa de decisió per realitzar el moviment migratori (Landale i Guest, 1985; Speare, Goldstein i Frey, 1975).

Seguint aquest punt de vista, el model de llar que protagonitza els moviments centre perifèria és el de les famílies joves amb fills, atretes per la major superfície dels habitatges i per l'existència de parcel·les i jardins privats (Frey, 1978). Per contra, aquest model basat en el cicle de vida individual i de la llar, té menor vigència entre la població afroamericana (Logan i Alba, 1993), tot i que el grau de suburbanització d'aquesta població ha crescut en les darreres dècades, amb molt endarreriment, però, respecte a la que van experimentar els caucàsics (South i Crowder, 1997). Com ja s'ha apuntat anteriorment, la inclusió dels factors socioeconòmics es repeteixen en els estudis sobre els migrants metropolitans. Les llars amb

¹⁰ Existeix un ampli ventall de cronologies de desconcentració a les ciutats dels Estats Units, però en general s'ha admès la teoria de la diversitat entre ciutats, de forma que la descentralització ha estat un índex de la maduresa de les ciutats centrals i de les seves àrees metropolitanes (Schnore, 1965).

més mitjans econòmics haurien d'estar habilitades per satisfer la preferència per traslladar la seva residència a la perifèria (Fuguitt i Brown, 1990). Seguint la mateixa lògica, els grups que encapçalen la jerarquia socioeconòmica són més propensos a romandre a la perifèria una vegada s'han instal·lat allà (Nelson i Edwards, 1993). Les característiques del mercat de l'habitatge en termes de tinença també són selectives, i és que les localitzacions suburbanes són més propenses per satisfer als que persegueixen la propietat (Goodman, 1979).

Darrera del cicle de vida i de les característiques socioeconòmiques també poden aparèixer altres factors ecològics que determinen la migració centre-perifèria. Els factors d'expulsió més repetits en les aportacions nord-americanes són: la criminalitat del centre de la ciutat (Sampson i Wooldredge, 1986), la densitat de població (Marshall, 1979) i el deteriorament econòmic (Nathan i Adams, 1989). Si es mira el moviment residencial des de l'altre extrem, tenint en compte els factors d'atracció dels espais de destinació a la perifèria, es poden destacar la baixa densitat que caracteritza aquest model residencial, l'elevada qualitat de l'ensenyança, i els baixos nivells de delinqüència (Frey i Kobrin, 1982).

A partir de la dècada de 1970, amb l'emergència dels moviments de retorn a la ciutat (*back to the city movements*) es comencen a desenvolupar estudis que es plantegen per les característiques dels que arriben als centres de la ciutat, considerant molt sovint als que parteixen dels propis suburbis. Gale (1979) revisa els primers casos de moviments de retorn al centre de la ciutat al conjunt d'urbs nord-americanes, i conclou que els migrants acostumen a ser blancs, més joves, amb un major nivell d'instrucció, i molt sovint professionals sense fills amb un alt nivell de renda, unes argumentacions similars a les de Spain (1989), que va identificar que els solters i les llars sense fills i amb rendes elevades eren més propensos per marxar a la ciutat central. També, LeGates i Hartman (1986) arriben a les mateixes conclusions en el seu intent de perfilar a l'immigrant tipus: perquè el mercat de l'habitatge acostuma a ser més petit i més car que el de la perifèria, s'hauria d'esperar una major arribada de llars amb recursos i sense fills. Long i Glick (1976) afegeixen també la gravitació a les ciutats centrals de les llars no tradicionals. Varady (1990), en un estudi de la ciutat de Cincinnati, parla d'un immigrant caracteritzat pel seu elevat nivell d'instrucció, sense fills, amb un clar desig per millorar l'accessibilitat al treball i per residir en un entorn cosmopolita.

Alguns estudis detecten matisos a aquestes argumentacions que resumeixen a l'immigrant tipus. LeGates i Hartman, identifiquen la presència de persones d'edat avançada entre els que s'han relocalitzat recentment a la ciutat central. Laska i Spain (1979), per la seva banda, suggereixen que les famílies sense fills no són sempre les protagonistes, i citen el cas d'alguns barris en procés de *gentrificació* al centre urbà de Nova Orleans, on van

detectar que més de la meitat dels nous residents tenien un o més fills. Kasarda i altres (1997) aporten nous elements als aspectes relacionats amb l'origen de la població, identificant el creixement de població asiàtica i llatinoamericana en algunes ciutats centrals dels Estats Units. D'aquests autors, també cal destacar la doble distinció que fan entre les característiques dels immigrants que arriben de la pròpia metròpoli respecte als que ho fan d'altres àrees dels Estats Units o de l'estranger. La raça, doncs, sembla més decisiva en els moviments centre-perifèria que a la inversa (Yinger, 1986). En aquest sentit, Nelson i Edwards (1993), es plantegen que en els moviments de la perifèria cap al centre, la categoria socioeconòmica és menys important que en la mobilitat centre-perifèria i que en la perifèria-perifèria.

Identificada la major complexitat per definir als immigrants a les ciutats centrals dels Estats Units, Sanchez i Dawkins (2001) destaquen la menor rellevància del model del cicle de vida familiar proposat per Rossi i Abu-Lughod i Foley per explicar moltes de les característiques de l'immigrant tipus urbà. En primer lloc, perquè el perfil clàssic de l'immigrant urbà, blanc, de classe socioeconòmica alta i sense parella, és el menys propens a tenir lligams amb la localització de la feina, amb el barri, amb la qualitat de l'escola dels fills o altres variables ecològiques, i no ha de tenir problema per superar qualsevol restricció imposada pel mercat de l'habitatge. I en segon lloc, i com s'ha comentat anteriorment, existeixen molts matisos que cal afegir al clàssic estereotip de l'immigrant.

D'entre la bibliografia revisada, tres aportacions presenten una especial vinculació amb la recerca doctoral que aquí es desenvolupa. El principal punt de connexió s'estableix en la concepció com a conjunt de tots els moviments residencials en què participa la ciutat central; es contemplen tant les entrades com les sortides de la ciutat central, i sovint els moviments interns, i es contrasten els perfils resultants de l'anàlisi de tot el seguit de variables que la teoria apunta com a explicatives. També les estructures dels estudis, així com la metodologia utilitzada, presenten importants punts en comú amb aquesta investigació. Frey i Kobrin (1982) calculen les taxes de mobilitat de sortida (de la ciutat central a la perifèria metropolitana) i d'entrada (de la perifèria a la ciutat central) segons el tipus de llar, a partir de les respostes sobre l'estatus residencial cinc anys abans del qüestionari censal. A partir d'aquests càlculs, constaten la diferència als perfils d'ambdós tipus de migració, en la línia dels arguments presentats anteriorment. Més enllà dels resultats, la singularitat d'aquest treball respecte a molts dels seus contemporanis és la inclusió d'un apartat en què es mesura la incidència de la migració en la composició de la població de les ciutats centrals, assignant, en forma de percentatge, la responsabilitat directa dels moviments en els guanys o pèrdues d'un tipus concret de llar. Com es podrà veure al llarg de la tercera part d'aquesta

treball, s'ha incorporat a la Tesi aquest punt de vista, i s'han calculat indicadors similars per mesurar la incidència de la migració barcelonina en cadascuna de les variables analitzades.

Els treballs de South i Crowder (1997) i Sanchez i Dawkins (2001) presenten la peculiaritat d'elaborar models d'anàlisi més complexos per explicar com intervenen les variables en els diferents tipus de moviments residencials en què juga la ciutat central. En tractar-se d'estudis recents, han pogut incloure al seu anàlisi les variables que els antecessors en aquesta qüestió ja havien considerat significatives. South i Crowder utilitzen com a principal font d'informació el *Panel Study of Income Dynamics*, que els hi permet obtenir tots els canvis d'habitatge dels ciutadans dels Estats Units, amb independència de la distància recorreguda o fronteres administratives creuades. Un altre avantatge decisiu d'aquesta font d'informació és la disponibilitat de les característiques de les persones i de la llar amb anterioritat al canvi d'habitatge. Com a variables relacionades amb el cicle de vida, South i Crowder integren al seu model de regressió logística l'edat, l'estat civil, i el nombre de fills. Respecte a les característiques dels habitatges, inclouen el règim de tinença i el nombre de persones per habitatge. Finalment, com a característiques socioeconòmiques inclouen l'educació, els ingressos familiars i l'activitat. Des d'un punt de vista metodològic, aquest estudi destaca perquè, a més dels moviments centre a perifèria i perifèria a centre, es consideren els moviments centre a centre i perifèria a perifèria. Aquesta distinció no només els hi permet identificar les diferències entre els que arriben a la ciutat central i els que marxen, sinó també descobrir les seves singularitats respecte als que enceten un moviment residencial en el context de la ciutat central o de la perifèria. Aquesta quàdruple tipologia dels moviments migratoris també s'ha integrat en diferents punts del tercer capítol d'aquesta Tesi Doctoral, en una clara referència a la concepció de la selectivitat migratòria d'aquests autors.

Sanchez i Dawkins (2001) utilitzen les dades d'unes 5.000 llars procedents de la *American Housing Survey* del període 1989-1991, que poden relacionar amb les dades censals, i que corresponen a una vintena de metròpolis americanes. Elaboren un anàlisi estadístic discriminant en què consideren, en primer lloc, l'edat, el sexe, la raça, el nivell d'instrucció i l'estat civil del cap de la llar; en segon lloc, el règim de tinença, el nivell d'ingressos i el nombre de persones a la llar, i en tercer lloc, la regió de residència i les raons d'haver canviat de residència i d'haver triat l'actual barri. És interessant resumir els principals resultats als que arriben, en tant que és una de les aportacions més recents i que integra un bon nombre de variables. Confirmen la importància dels elements relacionats amb el cicle de vida familiar i l'econòmic en la distinció dels migrants que es mouen del centre a la perifèria respecte als que es mouen de la perifèria al centre; només identifiquen, però, sensibles diferències en la intervenció de la raça com a variable explicativa. Coherents amb les aportacions prèvies, observen que les llars amb més ingressos tenen major propensió per

triar localitzacions a la perifèria. En canvi, els més joves i els solters tenen una major disposició per marxar al centre urbà, en una relació en què, a diferència de la majoria d'aportacions prèvies, no identifiquen una evidència clara per afirmar que aquests estiguin més educats o tinguin majors ingressos. En aquest tipus de moviment, la ciutat central exerceix una forta atracció per motius de reducció de la mobilitat habitual. Pocs dels que arriben a la ciutat central apunten a les característiques de l'habitatge com a factor important, mentre que les llars amb ingressos elevats que marxen de la ciutat central persegueixen un recorregut residencial ascendent, amb l'adquisició d'un habitatge de majors dimensions i amb més comoditats.

Abans de concloure aquest apartat, cal destacar el gran nombre d'aportacions que en els darrers anys es publiquen des de The Brookings Institution a partir de la col·lecció *Living cities, Census Series*. Des d'aquesta institució, que es defineix com a organització de recerca privada i sense ànim de lucre, s'està potenciant la recerca en el camp de ciutat i perifèria. Són nombrosos els estudis recents que utilitzen les dades del cens dels Estats Units del 2000, i les estimacions de l'oficina censal 2000-2005, per analitzar la continuïtat dels processos de retorn a la ciutat, les característiques dels individus i llars que realitzen moviments residencials en el context de la metròpoli, i les singularitats dels habitants de la ciutat central respecte als que resideixen als suburbis.

Frey (2002, 2005, 2006) i Birch (2005) constaten el creixement de la majoria de les ciutats centrals dels Estats Units durant la dècada de 1990 i al període 2000-2005, un creixement que es registra tant en nombre de persones com de llars. Birch (2005) limita la seva investigació al conjunt de *downtowns* dels Estats Units (equivaldrien al centre de les pròpies ciutats centrals) i identifica el creixement de població i de llars més elevat dels darrers 30 anys. Defineix les característiques de la població que resideix al seu interior. En general, els seus habitants són més joves i millor educats que els que viuen a la resta de la ciutat central i dels suburbis (un quart de la població té entre 25 i 34 anys, i més del 44% tenen un nivell d'instrucció igual o superior al batxillerat superior). A nivell racial i ètnic, els espais centrals són racial i ètnicament més diversos que la resta de la ciutat central, i més encara que la perifèria. A nivell de llars, només el 29% inclouen un nucli familiar, mentre que aquest percentatge és del 59% a la resta de la ciutat central i del 71% a la perifèria. Per altra banda, el règim en propietat creix ràpidament, tot i que encara només representa el 22% del conjunt de llars dels Estats Units que viuen a *downtowns*. Frey (2002) detecta un significatiu canvi en la composició de les llars al conjunt de metròpolis dels Estats Units, de forma que les ciutats centrals estan experimentant un fort increment de les parelles casades amb fills, mentre que a la perifèria proliferen, cada cop més, les llars no familiars, principalment formades per joves i per persones d'edat avançada. En aquest mateix sentit, també identifica

l'expansió a la perifèria de la població hispanoamericana, asiàtica i afroamericana, que tradicionalment només s'havia concentrat al centre (Frey, 2006).

Un dels aspectes que més han centrat l'atenció dels darrers articles d'aquesta línia de publicacions és el declivi de les llars amb ingressos mitjans a les ciutats centrals. Birch (2005) identifica la concentració de les llars amb més i menys recursos de les metròpolis a les ciutats centrals. Booza, Cutsinger i Galster (2006) constaten que mentre que al 1970 el 45% dels barris de les ciutats centrals presentaven un perfil de classe mitjana, al 2000 només el 23% dels barris responien a aquesta tipologia. A escala més local, Berube (2006) descriu la intensitat amb què s'està polaritzant socioeconòmicament el centre de Nova York., i la inexistència de població classe mitjana.

2.1.3 L'estudi de la substitució demogràfica a Barcelona des de la *gentrificació*

S'han de cercar en d'altres ciutats europees i dels Estats Units els treballs que presenten un major paral·lelisme amb l'estudi que es proposa en aquesta Tesi Doctoral. En el cas específic de Barcelona, els estudis que més han proliferat al voltant dels processos de substitució demogràfica ho han fet des de la perspectiva de la *gentrificació*, òptica que els ha conduït a limitar l'escala territorial analitzada, normalment el centre històric de la ciutat. Per una altra banda, entre l'àmplia cobertura bibliogràfica dels processos de desconcentració demogràfica, suburbanització territorial i mobilitat residencial intrametropolitana de les dues darreres dècades és poden identificar amb freqüència referències explícites sobre trets que defineixen sociodemogràficament als migrants barcelonins. En aquest sentit, els fluxos emigratoris generats a Barcelona són els que més atenció han centrat com a conseqüència de la forta incidència que han tingut en la redistribució de la població a la metròpoli. En canvi, poques vegades s'ha parlat dels immigrants residencials barcelonins, probablement per la poca intensitat que han manifestat aquests moviments i pels menors efectes territorials i demogràfics que ha comportat. Queda de manifest, doncs, l'originalitat del tema d'aquesta recerca en el context bibliogràfic barceloní, una singularitat que rau sobretot en l'anàlisi conjunta de la població que protagonitza ambdós fluxos migratoris, així com de la incidència d'aquests en la redefinició de les característiques sociodemogràfiques dels barcelonins.

Des del punt de vista de la *gentrificació*, la renovació de la població està definida per la substitució dels grups de població més desfavorits per d'altres amb majors recursos. Aquest procés acostuma a definir-se com el resultat de l'expulsió dels primers, conseqüència de la rehabilitació i transformació urbana d'àrees que havien patit una forta degradació urbanística i que havien estat ocupades majoritàriament pels grups socioeconòmics més baixos. En la *gentrificació*, doncs, la substitució de la població per migració resta fortament vinculada a les característiques del mercat de l'habitatge i als processos de reforma urbanística. Els centres històrics s'han constituït com els àmbits geogràfics més habituals per a l'estudi de la *gentrificació*, i és que ell lloc preferent on aquesta es pot observar és en les àrees en què els processos de deteriorament han permès un descens dels preus del sòl i de l'habitatge. A més, el processos de desconcentració del centre urbà potencien normalment el desinterès per la inversió en aquests espais. La degradació d'un espai urbà és, doncs, condició primera per la gènesi d'un procés de gentrificació, que es comença a experimentar en el moment en què augmenta el preu del sòl. Els motius pels quals es genera la revalorització d'aquell espai urbà ha estat objecte d'un ampli debat teòric, que es pot sintetitzar en dues grans aproximacions. David Ley encapçala una d'elles, que emfatitza el paper dels nousvinguts i les seves pautes de consum en la nova cultura urbana de la societat postindustrial. Neil Smith,

en canvi, proposa entendre el procés posant èmfasi en les variables econòmiques i especialment entre els fluxos de capital i la producció de l'espai urbà (Vilà, 2004).

Determinats barris del municipi de Barcelona, normalment els localitzats a l'interior de Ciutat Vella, han estat objecte d'investigacions realitzades des de l'òptica de la gentrificació, contemplant, doncs, els processos de substitució demogràfica. El precedent més representatiu de la ciutat de Barcelona és la Tesi Doctoral de López (1986), que analitza els processos d'expulsió de la població proletària dels barris de Santa Caterina i del Portal Nou. La recerca mostra com aquest col·lectiu era substituït progressivament per població amb una millor condició socioeconòmica, una transformació acompanyada per la rehabilitació del barri. Així doncs, a començaments de la dècada de 1980 ja s'experimentava un procés d'elitització a determinades àrees de la ciutat.

Alabart i López Villanueva (1996) van incorporar al títol de la seva investigació al voltant de les transformacions professionals dels barcelonins el concepte *gentrificació*. Analitzen tot el municipi de Barcelona i identifiquen diferents patrons en la composició socioeconòmica de la població. Tot i que presenten l'evolució sociodemogràfica de la població, les seves dades, però, no els hi permet avaluar la responsabilitat de la migració en aquests processos. Tot i això, identifiquen la tendència cap a la elitització del conjunt del municipi, una interessant constatació realitzada a partir de les dades de la dècada de 1980.

Més tard, la Tesi Doctoral de Martínez Rigol (2002) i l'article de Sargatal (2001) s'han centrat en l'anàlisi del barri del Raval, un espai amb forts contrastos derivat de la pròpies característiques del mercat de l'habitatge, i on hi conviu població amb perfils socioeconòmics notablement oposats. La Tesi Doctoral d'Aramburu (2000) també contempla la gentrificació a Ciutat Vella i se centra precisament en un col·lectiu que se situa en la part més baixa de la jerarquia socioeconòmica, el dels estrangers.

Finalment, Vilà (2004) travessa les fronteres de l'antiga muralla per situar un dels dos espais analitzats a l'interior del districte de Sant Martí, una àrea on intueix que es poden estar experimentant processos de substitució demogràfica. El seu anàlisi de dades transversals li permet identificar una millora de la condició socioeconòmica de la població resident al districte de Sant Martí. Els indicadors presentats, però, no li permeten mesurar els efectes de la migració en aquest procés, de manera que no pot constatar l'existència de processos de substitució demogràfica.

2.2 FONTS I METODOLOGIA

2.2.1 El Cens de Població

2.2.1.1 *Els censos de població, 1857-2001: mètodes directes i indirectes per conèixer la incidència de la migració en l'evolució demogràfica de la ciutat de Barcelona*

El principal objectiu de la primera part de la recerca doctoral és identificar els efectes de la migració en el creixement i decreixement de la població de Barcelona en els darrers 170 anys de la seva història. Les dades dels censos de població que s'han publicat des del primer oficial de 1857 es configuren com a font d'informació fonamental per tal d'aconseguir aquest objectiu.

Comptabilitzar les entrades i sortides residencials (en definitiva, les migracions) que es produeixen en un municipi és, encara avui dia, una tasca complexa i no comparable a l'elevada fiabilitat que ofereixen els registres dels fluxos demogràfics naturals. Sembla clar, doncs, que els moviments que la població realitza damunt del territori són, i han estat, un fet estadísticament menys tangible que la mort o el naixement d'un individu. Amb aquesta complexitat, és fàcil preveure que no existeixi un registre eficient dels fluxos migratoris municipals per a tot el període estudiat. Des de 1902, l'Anuari de Barcelona ha publicat en determinats anys, ininterrompudament des de 1950, el nombre d'altres i baixes comptabilitzades a la ciutat. El breu període per al qual es disposen aquestes dades, en comparació amb el que contempla aquest apartat, així com la inclusió en determinats anys d'un nombrós estoc d'omesos derivats de no haver incorporat al padró aquests individus en anys precedents, fan complexa l'anàlisi d'aquesta sèrie.

Amb tot, el cens de població es constitueix com la font d'informació imprescindible per aproximar-se a l'estudi de la migració, principalment quan s'estudia un ample període temporal, com és el cas de la primera part de la present recerca. La informació que conté el cens de població és de caràcter transversal, és a dir, presenta les característiques dels individus que resideixen en un territori en un moment temporal determinat. Altres fonts d'informació que també contenen dades de caràcter transversal, el padró municipal d'habitants i l'Anuari Estadístic de Barcelona, han complementat sovint les dades publicades a partir de l'explotació del cens de població. És convenient recordar que les fonts de caràcter transversal, doncs, proporcionen dades sobre estocs de població, essent els migrants el col·lectiu que aquí més interessa.

Les dades del cens de població han permès estudiar la variable migratòria a partir de dos tipus d'aproximacions: una directa, a través de determinades variables incloses en les

explotacions censals, i una altra indirecta, en què s'han generat noves dades a partir de la informació publicada al cens, i que no només requereix la utilització de metodologies demogràfiques d'estimació i de reconstrucció de generacions, sinó que, tal i com es desenvoluparà posteriorment, necessiten la informació del moviment natural de la població.

La major part de la informació de tipus transversal i directa que s'ha analitzat en el primer apartat de la recerca és resultat de l'estudi de la variable lloc de naixement o naturalesa. Si l'individu resideix a la ciutat de Barcelona i no ha nascut al mateix municipi, es desprèn que l'individu ha canviat de residència, al menys un cop a la seva vida. La Taula 2.1 detalla la presència d'aquesta variable per a la ciutat de Barcelona a les diferents fonts d'informació de caràcter transversal que s'han publicat des de 1857. En diversos moments, també s'ha fet ús d'una altra variable que ofereix informació per a la població migrant, l'any d'arribada a Catalunya o al municipi.

Taula 2.1.- Informació referent al lloc de naixement de la població de Barcelona present a les publicacions de caràcter transversal. INE, IDESCAT i Ajuntament de Barcelona, 1857-2005.

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1970	1975	1981	1986	1991	1996	2001	1998-05
	Cens	Cens	Cens.	Anuari	Cens.	Anuari	Cens	Anuari	Cens*	Anuari	Cens*	Anuari	Cens/Anuari	Cens/Anuari	Cens/Anuari	Anuari	Cens	Cens	Cens	Cens	Padró continuu ¹¹
Mateix municipi																					
Província de naixement																					
Mateixa província / altres prov.			X	X	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Comunitat Autònoma de naixement																					
Mateixa Comunitat / altra comunitat				X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Nacionals / Estrangers	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Escala inframunicipal																					

Font: Elaboració pròpia a partir informació disponible als censos i padrons de la població (1857-2001), i a l'Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona (1902-2005). *Al 1900 i 1910 el cens presenta les dades sobre el lloc de naixement dels partits judicials de Barcelona i no del municipi.

Si l'explotació de les variables extretes directament del cens de població permeten obtenir informació sobre els migrants, la utilització de mètodes indirectes permeten aproximar-se a la migració des d'un punt de vista més dinàmic, posant l'èmfasi a les

¹¹ Amb la incorporació d'Internet com a mitjà de difusió, els tres instituts estadístics (municipal, regional i estatal) han ampliat el número de dades publicades. Tanmateix, cada institució se n'ocupa de realitzar les tabulacions, així que el ventall de variables creuades i escala administrativa analitzada, és diferent segons la plana web consultada.

característiques de la migració més que no pas a les dels migrants, i aconseguir així pal·liar el dèficit d'informació generat per l'absència de fonts de fluxos que permetin resumir la dinàmica migratòria en el context històric en què s'insereix el primer apartat de la recerca.

Cal establir, doncs, metodologies indirectes que permetin estimar la dimensió dels moviments migratoris al llarg del període d'anàlisi, 1857-2005. S'han utilitzat principalment dos mètodes que proporcionen resultats amb un elevat grau de fiabilitat. En tots dos, la reconstrucció de les sèries de naixements i de defuncions es configura com una tasca imprescindible:

- El primer és el mètode de l'equació compensadora, és a dir, estimar la migració neta d'un determinat període a partir dels naixements i defuncions registrats durant el mateix període, per una banda, i del creixement total de la població per l'altra. La diferència entre el creixement total i el creixement vegetatiu registrada durant dos moments en el temps és assignada directament al creixement migratori. En l'estudi indirecte del comportament migratori a partir de l'equació compensadora, la precisió de les dades dels censos i padrons es configura com l'element principal que determina la qualitat del saldo migratori estimat entre els períodes estudiats. Fins i tot quan existeixen deficiències en el registre de naixements i defuncions, el biaix acostuma a ser molt menor que el derivat d'una mala qualitat de la font de dades transversal. La reconstrucció del moviment natural de la població que s'ha dut a terme per a la ciutat de Barcelona des del segon terç del segle XIX ha permès obtenir el saldo migratori des del primer cens oficial de població, el de 1857.
- El segon és la reconstrucció de les generacions barcelonines, i es basa en l'anàlisi de l'evolució dels efectius d'una mateixa generació al llarg del temps (en aquest cas al llarg dels censos de població), aplicant-los les probabilitats de supervivència pròpies de la seva edat i generació. El dèficit o superàvit poblacional entre dos moments censals, resultant de la comparació entre la població que s'hauria comptabilitzat amb l'única intervenció dels fenòmens demogràfics naturals amb la població real, és assignat a la migració neta. La migració neta d'una generació i sexe en un període intercensal, posada en relació amb la població mitjana d'aquella generació i sexe, permet obtenir les taxes de migració neta. Es podria dir que el mètode és idèntic al de l'equació compensadora, amb la inclusió, però, de la generació i sexe de la població, i de la seva mortalitat estimada. Les probabilitats de supervivència utilitzades han estat les de la població catalana que ha calculat Cabré per a totes les generacions catalanes nascudes entre 1856-1960 (Cabré, 1989). Per als darrers períodes interpadronals del segle XX i primer quinquenni del segle XXI s'han utilitzat les calculades per Blanes per al conjunt de

població catalana, i que ha utilitzat en diverses projeccions de població elaborades des del Centre d'Estudis Demogràfics. Per què no s'han elaborat les taules de vida de la població de Barcelona? La manca dels totals de defuncions per edat i sexe en determinats anys de començament del segle XX, la inclusió de les dades de no residents en els totals de defuncions per edats registrats fins a 1975 i la sobreestimació de les defuncions per l'atracció que la ciutat ha exercit tradicionalment sobre la població amb menys expectativa vital, es configuren com els principals aspectes que afegirien complexitat i incertesa al càlcul de les taules de vida de la població de Barcelona. Cal tenir en compte els efectes d'haver aplicat la supervivència de les generacions catalanes: algunes taxes específiques de migració neta podrien estar subestimades per les diferències de mortalitat que durant el primer terç de segle encara existien entre Barcelona i Catalunya.

En tots dos casos els resultats són diferències entre estocs de població, positives si les entrades al municipi han superat a les sortides, o negatives si les dues variables s'han comportat en sentit contrari. Cal tenir en compte, també, que en cap dels dos càlculs, però, la utilització d'aquesta metodologia permet conèixer el comportament concret i les característiques específiques dels dos fluxos de població, el d'entrada al municipi i el de sortida. Tot i això, no sempre s'ha de renunciar a la utilització dels registres d'altres i baixes que l'Ajuntament ha publicat en diversos moments del segle XX; aquests, poden ser de gran utilitat per a anàlisis temporals de més curta durada.

També s'ha utilitzat el mètode de la reconstrucció de les generacions per a tots els municipis de la Regió Metropolitana de Barcelona al llarg del període 1981-2004, tal i com es presenta al capítol 5.2.

Per una altra banda, per a l'aproximació comparativa a la dinàmica demogràfica de les principals metròpolis espanyoles, que es desenvolupa al capítol 5.1, també s'han recopilat les dades censals del període 1950-2001. En aquest cas, s'ha recollit les referents al nombre total d'habitants i de llars per a cada municipi de les sis províncies seleccionades¹².

¹² L'únic apartat on l'INE publica les dades censals informatitzades del total de llars a nivell municipal és a l'apartat "Alteraciones de los municipios en los Censos de Población desde 1842", a (<http://www.ine.es/intercensal/index>).

2.2.1.2 El Cens de Població i Habitatges de 1991 en l'anàlisi de les pautes de localització de la immigració a la ciutat de Barcelona. Tècniques d'anàlisi espacial

Les dades agregades del Cens de Població i Habitatge de 1991 s'han utilitzat per a l'elaboració del capítol 4, en què es realitza un recorregut pel procés de construcció i ocupació urbana a la Barcelona del segle XX, associant-lo amb les característiques de la dinàmica migratòria de cada moment i amb les especificitats pròpies de cada grup d'individus definits pel seu lloc de naixement. L'objectiu de l'apartat és, doncs, relacionar el procés de creixement urbà de la ciutat amb la dinàmica migratòria i les característiques dels migrants.

És aquesta una de les poques vegades al llarg de la recerca doctoral en què s'ha realitzat un descens a l'escala inframunicipal. Es considera que aquest eventual canvi d'escala en la investigació està justificat. Si els capítols 5, 6 i 7 s'emmarquen en el context d'una Barcelona madura, saturada, curullada, que ha omplert els buits de la seva trama urbana, calia concebre aquest apartat com a nexa d'unió entre el capítol anterior, en què es repassa la dinàmica migratòria barcelonina des d'una perspectiva cronològica més ampla, i els posteriors, en què se centra l'atenció en les darreres dècades del segle XX, identificant la singularitat demogràfica i urbana d'aquest darrer període.

Per assolir aquests objectius, s'han analitzat les dades agregades del Cens de Població i Habitatges de 1991. A partir d'aquesta font es coneixen, per una banda, les característiques de la població que encara resideix a la ciutat de Barcelona, i que ha estat protagonista dels moviments migratoris del segle XX, i per l'altra, les característiques del parc d'habitatges de la ciutat en aquella data. L'estudi és, per tant, de naturalesa retrospectiva, i això obliga a afrontar una sèrie d'importants limitacions metodològiques que tot seguit s'enumeraran.

La decisió de prendre el cens de 1991 com a font de dades està determinada per l'escala d'anàlisi i per l'absència de les dades necessàries als censos anteriors. Calia disposar de dades demogràfiques i d'habitatges d'unitats inframunicipals molt petites, de manera que la divisió de la ciutat en seccions censals es configurava com a idònia.¹³ A nivell de fluxos migratoris, no existeix cap tipus de dada publicada a una escala inframunicipal tan petita que abraci un número suficient d'anys; per altra banda, a nivell de dades censals, és molt complex fer explotacions de dades informatitzades a aquesta escala en censos anteriors al de 1991. Amb tot, es va realitzar una petició de dades agregades a l'Institut d'Estadística de Catalunya amb la següent informació:

¹³ Al 1991, la ciutat estava dividida en 1.812 seccions censals, amb la qual cosa la superfície mitjana per unitat era de 0,05 km² i la població mitjana de 907 persones per unitat.

- Del fitxer de persones: Secció censal de residència al municipi de Barcelona (1.812 seccions), comunitat autònoma de naixement, edat i any d'arribada a Catalunya.
- Del fitxer d'habitatges: Secció censal de localització i any de construcció.

Com s'ha comentat, l'estudi dels processos d'assentament en el territori dels fluxos migratoris i de l'expansió de la ciutat a través del cens de 1991 obliga a afrontar una sèrie de limitacions, que es detallen a continuació:

- La primera, i més important, està relacionada amb els canvis de residència que la població ha pogut realitzar des de la seva arribada a Catalunya. En aquest sentit, les dades de 1991 mostren la residència en aquesta data, que no ha de correspondre forçosament amb la localització de l'individu durant el seu procés d'assentament a Barcelona.¹⁴
- Relacionat amb el punt anterior, no es disposa de la informació referent als migrants que havien viscut a Barcelona però que al 1991 no ho feien, ja sigui per defunció o per emigració.¹⁵
- La mateixa limitació relacionada amb la continuïtat temporal apareix en l'anàlisi de l'antiguitat de l'habitatge. Són també dades del cens de 1991, per la qual cosa, la ciutat construïda i analitzada en aquest apartat correspon a la radiografia del parc d'habitatges en aquella data.

L'aproximació als objectes d'anàlisi d'aquest apartat (expansió de la ciutat i localització de la població nascuda fora de Catalunya) es realitza a partir de la utilització de tècniques d'estadística espacial.¹⁶ Amb aquest conjunt d'eines, i amb les dades de les unitats analitzades convenientment georeferenciades en el mapa (cadascuna de les 1.812 seccions censals de Barcelona), es pot conèixer l'associació espacial de cada unitat en funció d'una variable estudiada, és a dir, el grau en què aquestes unitats són similars en un aspecte

¹⁴ És complicat conèixer amb dades quantitatives la distància i la intensitat amb què la població s'ha pogut moure des de l'arribada a Catalunya. Les referències bibliogràfiques parlen d'un context de baixa mobilitat residencial després del període immediat a l'arribada, en què es produeixen més canvis de residència (Cabrè i Muñoz, 1997; Recaño, 1995). De la baixa mobilitat en la dècada de 1980 en parla Módenes (1998; 2000). Pel que fa a la mobilitat intramunicipal, segons el cens de 1991, només el 12,7% de la població de més de 40 anys (30 anys al 1981) resident a Barcelona al 1981 i al 1991 havia canviat d'habitatge a l'interior de la ciutat durant la dècada.

¹⁵ És complicat, doncs, aproximar-se al lloc de residència dels migrants que arribaren durant el primer terç del segle XX, ja que és probable que molts d'ells no figuressin al cens de 1991 per defunció.

¹⁶ Podríem definir aquestes tècniques com el conjunt d'eines utilitzades per analitzar dades espacials i que permeten identificar la concentració o dispersió d'una variable en el mapa (Esteve, 2003; Sawada, 1999).

concret a altres unitats geogràfiques properes (Goodchild, 1987; Esteve, 2003; Vilalta, 2005).¹⁷

D'entre les diferents tècniques que proposa l'estadística espacial, s'ha utilitzat l'indicador Getis-Ord G^* ,¹⁸ que com a principal atribut permet identificar associació espacial positiva de valors alts i baixos, una facultat que el converteix en adient per al desenvolupament de l'exercici proposat en aquest apartat. Per a cada secció censal, l'indicador Getis-Ord G^* proporciona un valor normalitzat que permet contrastar la hipòtesi nul·la d'independència espacial. Amb un 95% de confiança, els valors superiors a 1,96 indiquen associació espacial positiva de valors alts, mentre que per sota de -1,96 apareixen les unitats amb associació espacial positiva de valors baixos (Esteve, 2003). La relació de veïnatge, un altre aspecte clau d'aquests indicadors, s'ha determinat en 500 metres, de manera que cada secció censal té una mitjana de 29,7 seccions veïnes.¹⁹ Convé apuntar, també, que el valor final d'una unitat presenta certa independència del valor propi de la unitat, ja que està definit en major grau pel dels veïns. D'aquesta manera, una unitat amb un valor baix, però que es localitza a l'interior d'una zona de valors elevats, pot formar part d'una àrea d'associació espacial positiva de valors alts (Esteve, 2003).

Com es detallarà en cada cas, els valors inicials de les variables analitzades (antiguitat del parc d'habitatge, localització dels migrants segons lloc de naixement) són el resultat d'estandarditzacions indirectes, en què s'ha comparat el valor observat de la variable analitzada en cada unitat amb el valor que s'hauria d'esperar si cada una es comportés com el conjunt de la ciutat.

2.2.1.3 Les microdades del cens de 1991 i 2001 per a l'estudi de les característiques dels migrants i de la renovació poblacional de Barcelona

Una vegada repassada la dinàmica demogràfica de la ciutat des del segon terç de segle XIX, i les tendències recents de la mobilitat residencial a Barcelona (a partir de l'EVR, com es veurà posteriorment), la recerca s'encamina cap a la resolució de la qüestió central plantejada en aquesta recerca. Quin paper juga la migració en la renovació poblacional de la

¹⁷ L'associació espacial prova la primera llei geogràfica de Tobler (1970) de què tot està relacionat amb la resta, però que els objectes, les unitats, més properes estan més relacionades que les coses més distants (Tobler, 1970; Esteve, 2003; Vilalta, 2005).

¹⁸ Aquest indicador és una de les bases sobre la qual es construeix la caracterització morfològica dels municipis catalans a la Tesi Doctoral d'Esteve (2003). En l'apartat metodològic, es pot trobar una excel·lent definició dels indicadors LISA (Local Indicators of Spatial Autocorrelation) i dels atributs de cadascun d'ells.

¹⁹ L'indicador Getis-Ord G^* es basa en el grau de covariança de totes les observacions dins d'aquesta distància de 500 m. (Esteve, 2003).

ciutat de Barcelona? En quin sentit? Presenten les mateixes característiques sociodemogràfiques els que arriben i els que marxen de la ciutat? I els que romanen, en què son singulars respecte als que marxen? Es pot parlar de filtre demogràfic barceloní?

Com s'ha revisat a la introducció, aquestes són algunes de les preguntes principals a partir de les quals es desenvolupa aquesta recerca, i que estructuraren els capítols 6 i 7 de la mateixa. El cens de 2001 es presenta com la font de dades idònia per a aprofundir en aquestes qüestions,

- perquè presenta la informació necessària per identificar als migrants i a la població que ha realitzat un canvi d'habitatge. A més, es poden contemplar diferents tipus de migrants en funció de l'any en què han realitzat el darrer moviment migratori o en funció del lloc de residència 10 anys abans.
- perquè ofereix un ventall de característiques individuals, de la llar i de l'habitatge més que suficients per caracteritzar demogràfica i socioeconòmicament a tots els individus, els migrants i els no migrants. Així doncs, es disposa de la informació de les variables que els estudis precedents han identificat com explicatives de la migració selectiva en àmbits urbans centrals.
- perquè les dades són recents, ja que la data censal de referència és l'1-XI-2001. Les diferents definicions de migrants utilitzades en funció del període temporal contemplat permeten obtenir una clara descripció de les característiques dels migrants de la dècada de 1990 i dels primers anys del nou mil·lenni.
- perquè dissemina les dades a nivell municipal, l'escala d'anàlisi necessària per desenvolupar aquesta recerca.

En tractar-se d'una font d'informació d'estocs, que identifica als migrants i no comptabilitza les migracions, cal afrontar, però, una sèrie de limitacions derivades de la pròpia naturalesa de la font, que cal tenir en compte per estudiar el fet migratori, i que apunten cap a una infravaloració de la mobilitat:

- La identificació dels migrants es realitza a partir de la variable "any d'arribada al municipi", fet que determina que només es pugui considerar la darrera migració de l'individu. En el període d'observació delimitat, els migrants poden haver realitzat més d'una migració.
- Només es poden comptabilitzar els migrants que són presents a la data censal. Aquest punt és aplicable tant a aquells que no declaren la seva condició de migrant durant el període delimitat perquè han mort, com a aquells que no figuren al cens per haver realitzat una emigració internacional.

- La condició de migrant depèn exclusivament de la declaració de l'individu en el moment d'omplir el qüestionari censal. Si no es reporta de forma correcta l'any d'arribada al municipi, ja sigui per errades de memòria, desinterès o recel per la font, no es pot identificar al migrant.
- Totes les característiques del migrant tenen l'1-XI-2001 com a data de referència. No es pot conèixer, doncs, com eren abans, durant o després del canvi de residència. Aquest fet té notables implicacions en determinades característiques que s'analitzaran al llarg de la recerca, sobretot en les relacionades amb la convivència o l'estructura de la llar.

En diferents apartats d'aquests capítols, també s'han integrat les dades del cens de 1991, amb l'objectiu de presentar la imatge paral·lela de la dècada de 1980 en moltes de les anàlisis realitzades per als noranta. S'havia considerat la possibilitat d'incloure, també, dades procedents de l'Enquesta Sociodemogràfica de 1991, una font d'informació amb una gran potencialitat d'anàlisi, com la de realitzar un estudi longitudinal de les trajectòries migratòries que han passat per la ciutat de Barcelona.²⁰ Finalment, s'ha considerat oportú que, donada la riquesa de la font, no era adient contemplar cap anàlisi que la tractés de forma superficial, i no es renuncia a la seva utilització en futures investigacions, inspirades, molt probablement, en els estudis longitudinals de Bonvalet i Lelièvre (1991, 1994) sobre el filtre demogràfic parisenc, o en el citat de Módenes (1998) per relacionar els esdeveniments del cicle de vida amb l'arribada, permanència o sortida de Barcelona.

L'Institut d'Estadística de Catalunya ha proporcionat per a l'elaboració d'aquesta recerca l'accés al fitxer anonimitzat amb el 100% de les microdades corresponents a la població resident a Catalunya en el cens de població i habitatge de 2001.²¹ La disponibilitat d'aquestes dades és clau per a l'execució de la investigació, ja que permet treballar amb la totalitat dels migrants i no només amb una mostra d'aquests. D'aquesta forma, s'amplia la possibilitat d'introduir variables a l'anàlisi, maximitzant la presència de casos en els diversos creuaments i minimitzant els riscos relacionats amb la pèrdua de significació estadística. La disponibilitat del 100% de les dades també ha estat determinant per a l'elaboració del model de regressió logística, que podrà oferir uns resultats més sòlids. Cap dels estudis internacionals revisats en l'apartat teòric i que es proposen l'estudi de les característiques dels immigrants i emigrants de les ciutats centrals a partir de les dades dels censos de població ha treballat amb tot l'univers del cens. Un cop més, es fa manifest l'agraïment a la

²⁰ Un bon exemple de les prestacions que permet aquesta font per a l'anàlisi dels migrants i de les migracions, i que se centra també en el cas de l'àrea de Barcelona, és la Tesi Doctoral de Módenes (1998).

²¹ En el context del conveni de l'Institut d'Estadística de Catalunya amb el projecte "Migraciones internas, constitución familiar y empleo: dinámicas temporales y territoriales (SEJ2004-01534).

institució catalana per haver-ne permès l'accés a aquestes dades. L'Idescat també ha facilitat el 100% de les microdades del cens de població de 1991; com s'ha comentat, aquesta informació s'ha utilitzat sovint per complementar en molts moments als principals resultats, elaborats a partir del cens de 2001. A continuació s'enumeren les deficions de migrants, les variables estudiades, així com els mètodes d'anàlisi utilitzats, tot seguint l'estructura de la investigació.

2.2.1.3.1 *La composició de la població migrant*

Per a cadascuna de les variables analitzades (edat, sexe, estat civil, activitat, condició socioeconòmica, convivència amb parella i fills, tipologia de la llar, règim de tinença i superfície de l'habitatge), i després d'una breu aproximació a les característiques de la població metropolitana en referència a aquella variable en concret, l'interès se centra en identificar la composició de la població que ha arribat o ha marxat de Barcelona, així com la dels que han canviat d'habitatge a l'interior del municipi.

La definició dels diferents tipus de moviments que la població ha realitzat en el territori, i en què participa la ciutat de Barcelona, ha quedat recollida segons els criteris que s'enumeren a continuació. Cal apuntar que aquesta definició es construeix d'acord amb la variable any d'arribada al municipi, no disponible per a les persones que resideixen en allotjaments i habitatges col·lectius, una pèrdua insignificant, ja que, tot i aquesta absència, roman contemplada el 99,4% de la població espanyola.

- Immigrant a Barcelona. Es considera immigrant a tot individu que resideix al municipi de Barcelona en data censal, 1-XI-2001, i ha arribat en els 22 mesos²² anteriors a la data censal, és a dir, entre l'1-I-2000 i l'1-XI-2001.²³ Com que tots els immigrants resideixen a Barcelona en data censal, es disposa de la informació de tots els arribats, independentment de la seva procedència.
- Emigrant de Barcelona. Han quedat recollides com a emigrants totes les persones que en la data censal resideixen en qualsevol municipi espanyol i que van arribar entre l'1-I-2000

²² Com es pot veure, els individus que han migrat o han realitzat un canvi d'habitatge queden definits per un període temporal de 22 mesos. A diferència del cens de 1991, el qüestionari del cens de 2001 no inclou cap pregunta sobre l'estatus residencial en l'any anterior. Aquesta informació s'ha construït a partir de l'any d'arribada al municipi; s'ha reflexionat al voltant de la conveniència entre delimitar el període de deu mesos que correspon a l'any 2001, o els 22 mesos del període 2000-2001, i finalment s'ha seleccionat la segona opció, ja que es considera que d'aquesta manera es poden comptabilitzar més casos.

²³ Aquesta definició no contempla als immigrants que han arribat al municipi entre 2000 i 2001, però que en la data censal ja no residien a la ciutat de Barcelona. Mitjançant el cens de població de 2001 únicament es pot resseguir el darrer canvi de residència.

i el 31-X-2001 procedents del municipi de Barcelona.²⁴ Mitjançant les microdades del cens de 2001 proporcionades per l'Idescat es poden identificar als emigrants procedents de la ciutat central que resideixen a la resta de Catalunya. En canvi, per comptabilitzar als emigrants que han traslladat la seva residència a la resta d'Espanya, ha calgut utilitzar el sistema de consulta del cens de 2001 que publica l'INE a la seva plana web²⁵ i realitzar les tabulacions necessàries per a l'extracció de les dades.²⁶ Lògicament, no es poden identificar als emigrants barcelonins que han marxat d'Espanya.

- Canvi d'habitatge a l'interior de Barcelona (sovint es parlarà d'aquest grup com els arrelats). No es consideren migrants perquè no han traspasat la frontera municipal, però el seu estudi és important per conèixer les especificitats d'aquests respecte als que marxen. La identificació d'aquest grup és més metodològicament complexa, i ha calgut combinar una variable de la llar (any d'arribada a l'habitatge) amb una individual (any d'arribada al municipi). S'ha considerat que ha realitzat un canvi intramunicipal a Barcelona aquella població que ha arribat a l'habitatge entre l'1-I-2000 i el 31-X-2001, i resideix al municipi des d'abans de l'1-X-2000. L'anàlisi de la mobilitat intramunicipal obliga a afrontar una sèrie de limitacions, no presents en la definició d'immigrant o emigrant:
 - La variable any d'arribada a l'habitatge és única per a tota la llar i ofereix la informació corresponent a la primera persona que va arribar-hi. Aquesta característica permet assegurar que totes les persones presents a la llar han arribat amb posterioritat a l'any declarat, però impossibilita la identificació dels individus que han arribat durant el període delimitat a un habitatge ocupat per unes altres persones que van arribar amb anterioritat a l'1-I-2000. En aquest sentit, doncs, el volum total de canvis d'habitatge pot presentar un sensible subregistre.
 - No es poden detectar els canvis d'habitatge intramunicipals que els immigrants han realitzat el mateix any que han arribat a Barcelona. Per aquest motiu s'ha considerat oportú incloure només els canvis d'habitatge dels individus que residien a la ciutat abans de l'1-I-2000. Aquest element afegeix un segon subregistre al volum de moviments intramunicipals.

²⁴ De la mateixa manera, no es poden incloure aquells que van marxar de Barcelona durant el període contemplat, però que després van canviar novament de municipi de residència.

²⁵ <http://www.ine.es/censo/es/inicio.jsp>.

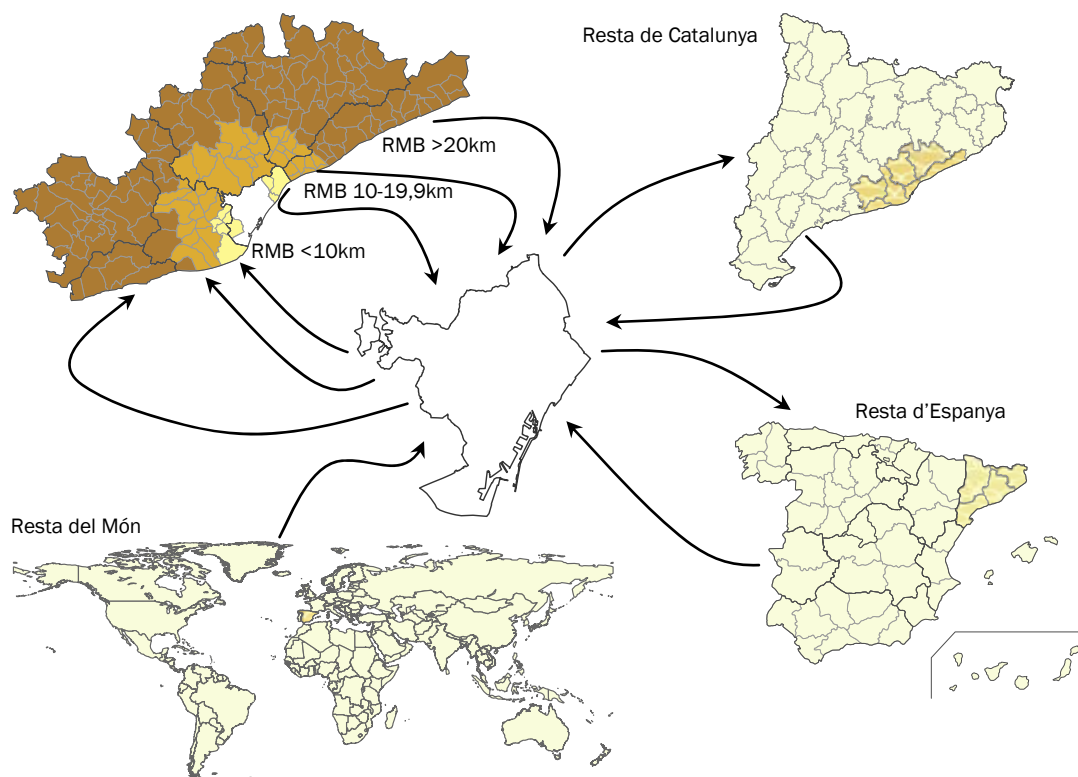
²⁶ En alguna variable, concretament en la condició socioeconòmica de l'individu i en l'estructura de la llar, no s'ha pogut obtenir la informació dels emigrants que han marxat a la resta d'Espanya.

- En considerar els canvis d'habitatge de la població que ja residia a la ciutat abans de l'1-I-2000 no s'han pogut comptabilitzar els moviments de la població de 0 i 1 anys.

Per a cadascuna de les variables contemplades es realitza una comparació del nombre absolut de persones que pertanyen a aquest triple estatus residencial, amb l'objectiu d'identificar guanys o pèrdues de població en cadascuna de les categories analitzades. A un primer anàlisi del volum total d'individus present en cada tipus de moviment, se li afegixen ràpidament la seva edat i sexe per tal de considerar en tot moment la seva estructura demogràfica.

Com que el volum d'immigrants, emigrants i d'arrelats són diversos, freqüentment s'ha fet ús de la composició relativa de la població, de manera que els indicadors calculats mostrarien el nombre de persones que haurien experimentat cada esdeveniment si els tres estocs de població haguessin estat els mateixos. Aquesta és una de les primeres aproximacions a la identificació de les característiques diferencials dels individus que participen en els fluxos migratoris en què Barcelona figura com a receptora o emissora de població.

Gràfic 2.1.- Relació d'àmbits territorials de procedència i destinació a partir dels quals es compara la composició dels migrants amb les microdades del cens de 2001.

Font: Elaboració pròpia

A més del sexe i edat, en l'estudi de la composició d'immigrants i emigrants s'han introduït variables territorials i de naturalesa. Així, per a cadascuna de les variables analitzades s'ha calculat la composició dels migrants segons l'àmbit de procedència o destinació (els àmbits contemplats s'enumeren al Gràfic 2.1), així com la seva nacionalitat (espanyola i estrangera). El darrer punt d'anàlisi és la comparació de la composició de la població que canvia d'habitatge a la ciutat vers la de la que marxa, i la de la població que ha arribat a Barcelona des de la resta de la RMB respecte a la de la que parteix d'aquest mateix àmbit i té com a destinació els altres municipis metropolitans.

2.2.1.3.2 Càlcul de les proporcions del canvi d'habitatge i de la migració

Es considera que l'anàlisi de la composició dels migrants és un bon punt de partida per a descriure les característiques dels que marxen, arriben i arregen a Barcelona, tot identificant les seves diferències. Aquest tipus d'aproximació presenta, però, algunes limitacions interpretatives ja que no relaciona els individus que experimenten l'esdeveniment amb la població total en risc de viure'l. Avançant en aquesta segona línia es podria comparar, per exemple, com més propens és un home jove casat a canviar de municipi que un solter de la mateixa edat. Si a més, es contempen diferents tipus de moviments es podria contrastar, seguint l'anterior exemple, la incidència de la solteria en cadascuna de les tipologies migratòries. Recapitulant, no només es podria constatar que un home casat emigra més que un solter, sinó que a més, es podria veure si l'estat civil de la població incideix de la mateixa forma en els canvis d'habitatge intramunicipals que en els intermunicipals.

Amb l'objectiu d'explorar aquest camí, s'han calculat per a cadascuna de les variables analitzades les proporcions d'individus, sempre segons edat i sexe, que han viscut qualsevol dels quatre tipus de moviment contemplats (que es detallaran posteriorment) respecte a la població en risc d'experimentar l'esdeveniment. Les característiques del cens de 2001 determinen que aquesta darrera població hagi de ser estimada a partir de diferents criteris, resumits al Gràfic 2.2 per als quatre tipus de moviments.

Convé introduir tota una sèrie d'apunts metodològics directament relacionats amb la construcció de les proporcions:

- Existeix una incidència de la mortalitat. Aquesta, està present tant en el numerador, persones que moren amb posterioritat a la migració, com en el denominador, individus que haurien d'estar inclosos en la població de risc, i que han mort entre el moment inicial i el final, independentment del seu estatus migratori.

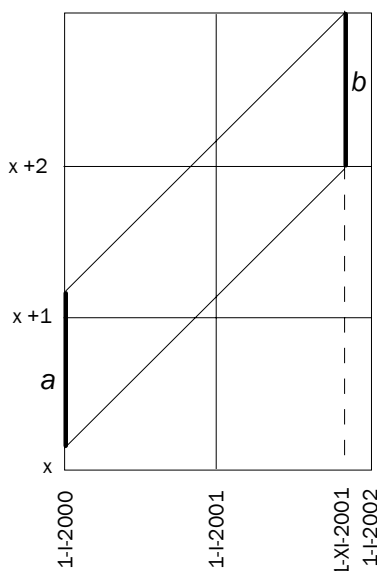
- El resultat d'aquests càlculs es pot considerar una proporció per la pròpia forma com s'ha generat, ja que numerador i denominador són dos estocs de població, i el subconjunt del numerador està inclòs en el conjunt total del denominador.
- Ara bé, aquestes proporcions es podrien assimilar a les probabilitats d'experimentar l'esdeveniment, sempre i quan es considerés que l'estoc del numerador (persones que han emigrat, per exemple) fos entès com a flux (total de moviments emigratoris, seguint el mateix símil).
- Si es conceben les persones que han migrat com a flux, cal tenir en compte que es s'estan contemplant els moviments de les persones que només s'han desplaçat un cop al llarg del període estudiat. No es podria identificar, per exemple, el moviment d'una persona que parteix de Barcelona l'any 2000 per residir a Gavà i que posteriorment es trasllada a Castelldefels. La resposta d'aquest individu al qüestionari del cens de 2001 el consideraria com a emigrant de Gavà, sense poder-se detectar l'anterior residència barcelonina.

Es considera, però, que ambdós resultats serien força similars, i que les proporcions calculades es poden assimilar a les probabilitats, sempre tenint en compte aquests apunts metodològics. Per aquest motiu, es parlarà sovint al llarg de la recerca de propensions o probabilitats a experimentar l'esdeveniment per comentar els valors de les proporcions.

Com es pot observar, es contemplen quatre tipus de moviments, que s'han agrupat en dos grans conjunts en funció de l'estoc de població total que figura al denominador. En primer lloc, s'analitza l'arrelament²⁷ a Barcelona, tot centrant l'atenció en la mobilitat generada a la ciutat Barcelona i comparant la proporció de persones que han canviat d'habitatge amb la d'individus que han realitzat un canvi intermunicipal, i per tant han emigrat de la ciutat. En segon lloc, s'estudia l'atracció que exerceix Barcelona sobre la resta de la població metropolitana, prenent a la migració generada a la resta de la RMB com a punt d'atenció, i contrastant les proporcions d'individus que han immigrat a Barcelona, amb els que han realitzat un moviment residencial a la resta de Catalunya.

²⁷ El concepte d'arrelament està inspirat en l'utilitzat per Bonvalet i Lelièvre (1991) en el seu estudi del filtre parisenc.

Gràfic 2.2.- Estocs de població contemplats per al càlcul de les proporcions de canvi d'habitatge i migracions

❖ **1. Canvi d'habitatge a l'interior de Barcelona:**

b= Residents a BCN a 1-XI-2001 i han canviat d'habitatge (2000-01)

a= Població estimada a 1-I-2000 = **Residents a BCN a 1-XI-2001 + Emigrants** (resideixen a un altre municipi des de 2000-01 i procedeixen de BCN) – **Immigrants** (resideixen a BCN i han arribat entre 2000-01)

❖ **2. Emigrants des de Barcelona:**

b= Residents a un altre municipi espanyol a 1-XI-2001 i han arribat procedents de BCN (2000-01)

a= Població estimada a 1-I-2000 = **Residents a BCN a 1-XI-2001 + Emigrants** (resideixen a un altre municipi des de 2000-01 i procedeixen de BCN) – **Immigrants** (han arribat a BCN 2000-01)

❖ **3. Immigrants a Barcelona des de la RMB**

b= Residents a BCN a 1-XI-2001 i han arribat procedents de la RMB (2000-01)

a= Població estimada a 1-I-2000 = **Residents a la RMB (sense BCN) a 1-XI-2001 + Emigrants** (resideixen a BCN o a un altre municipi català des de 2000-01 i procedeixen de la RMB) – **Immigrants** (han arribat a la RMB entre 2000-01)

❖ **4. Immigrants a tots els municipis catalans (menys BCN) des de la RMB**

b= Residents a Catalunya (sense BCN) a 1-XI-2001 i han arribat procedent de la RMB (sense BCN) entre 2000-01

a= Població estimada a 1-I-2000 = **Residents a la RMB (sense BCN) a 1-XI-2001 + Emigrants** (resideixen a BCN o a un altre municipi català des de 2000-01 i procedeixen de la RMB) – **Immigrants** (han arribat a la RMB, sense BCN, entre 2000-01)

Font: Elaboració pròpia

A més, a l'interior de cada apartat s'ha calculat la proporció de persones que han realitzat un moviment intramunicipal respecte al total d'individus que han canviat d'habitatge, per una banda, i la proporció d'immigrants barcelonins que procedeixen de la resta de la RMB vers tots els que han realitzat un moviment generat a la RMB, per l'altra. Amb aquest exercici es podrà constatar la incidència de cadascuna de les variables analitzades en l'arrelament o emigració de Barcelona, i en l'atracció o repulsió de la ciutat central, sempre considerant l'efecte de l'edat i el sexe de la població.

Aquest tipus d'anàlisi desenvolupat al capítol 6, i que s'elabora primer per a cadascuna de les variables analitzades, tindrà continuïtat al capítol 7, amb l'elaboració del model de regressió logística que incorpora la majoria de les variables estudiades a escala individual.

2.2.1.3.3 Els efectes dels moviments migratoris en la població de Barcelona a partir de la simulació d'escenaris sense migracions

Una vegada analitzada la composició dels migrants i calculades les probabilitats a experimentar els diversos moviments migratoris contemplats, el darrer apartat de cada variable es proposa identificar la incidència de la migració en la modificació de l'estructura de

cadascuna de les variables estudiades. Per aconseguir-ho, s'amplia el marc temporal d'anàlisi, de manera que l'objecte d'estudi passa a ser la mobilitat o immobilitat de la població al llarg de la dècada de 1990; per tant, desapareix la concepció dels moviments migratoris en el context del període 2000-2001 que s'havia utilitzat en els apartats anteriors.

La metodologia emprada en aquest apartat s'estructura a partir d'una pregunta principal: quines serien les característiques de la població de Barcelona al 2001 en absència de moviments migratoris durant la dècada de 1990? Per respondre-la, es fa ús de la variable "Lloc de residència 10 anys abans", de forma que es vol descobrir la relació del lloc de residència actual amb la població que va realitzar un moviment migratori entre l'1-X-1991 i el 31-X-2001. A partir d'aquí, s'identifiquen tres tipus de trajectòries migratòries: qui residia a Barcelona al 1991 i al 2001 s'ha censat en un altre municipi espanyol, qui residia al municipi en ambdues dates, i qui viu a la ciutat al 2001 però no ho feia al 1991. Una vegada reconegudes aquestes tres situacions, només cal sumar les emigracions a la població que roman a la ciutat, i restar-li els immigrants per conèixer les hipotètiques característiques de la població barcelonina en absència de migracions. Amb les mateixes dades també s'ha calculat la proporció de persones de cadascuna de les categories contemplades que ha abandonat el municipi respecte a tota la població que al cens de 2001 manifestava residir a la ciutat central 10 anys abans.

En algunes variables, bàsicament en les relacionades amb la convivència a la llar, l'exercici proposat presenta fortes limitacions si es realitza des d'un punt de vista individual, ja que la situació declarada està estretament vinculada amb el canvi de residència. Per aquest motiu, i en el cas concret d'aquestes variables, s'han realitzat diverses operacions que contemplen a tota la llar, tal i com s'especificarà en cada apartat corresponent. Per una altra banda, a les variables relacionades amb les característiques dels habitatges no s'ha realitzat aquesta simulació; sembla obvi pensar que, determinats per les característiques del parc d'habitatges dels àmbits metropolitans contemplats, el règim de tinença o la superfície dels habitatges en què viuen els emigrants no seria la mateixa si no haguessin marxat de la ciutat.

En el mateix apartat es realitza una sintètica aproximació a les dades del cens de 1991, amb l'objectiu d'avaluar si les pautes de comportament identificades durant els noranta es registren en el mateix sentit durant els vuitanta. En el cens de 1991 s'ha tornat a contemplar la doble visió cronològica de la migració; en primer lloc es realitza un estudi de les característiques dels migrants més recents, els que canvien de municipi en els dotze mesos anteriors a la data censal, per analitzar després la incidència de la migració en el context de la dècada de 1980 a partir del lloc de residència de la població deu anys abans de la data

censal. Com s'ha comentat anteriorment, es disposa del 100% de les microdades del cens de 1991 per als residents a Catalunya. Els individus que declaraven viure a Barcelona al 1990 o al 1981 i que en la data censal residien en algun altre municipi fora de Catalunya han estat identificats a partir de la mostra del 10% del cens de 1991 de l'Institut Nacional d'Estadística. Finalment, apuntar que l'aproximació a les dades del cens de 1991 s'ha realitzat exclusivament per a les variables sexe, edat, estat civil, nivell d'instrucció i situació d'activitat.

2.2.1.4 El model de regressió logística a partir de les microdades del cens de 2001

2.2.1.4.1 L'anàlisi de regressió logística

L'elaboració del model de regressió logística té com objectiu proporcionar una concepció global, de conjunt, a l'anàlisi individual previ de cadascuna de les variables contemplades. Així, mentre que el capítol 6 permet identificar les diferències entre els immigrants, emigrants i arrelats, en termes de composició fonamentalment, i segons la variable analitzada en cada cas, el model de regressió pretén oferir una visió explicativa que permetrà constatar quines són les característiques que converteixen als individus en més o menys propensos per a experimentar qualsevol dels tipus de moviments contemplats, sempre controlant la resta de característiques integrades en el model. Resumint, es podria considerar que el primer està concebut des d'una perspectiva fonamentalment descriptiva, mentre que el segon s'aproxima a l'estudi de la selecció migratòria des d'un punt de vista explicatiu.

L'anàlisi de regressió logística resulta idònia per al cas que es planteja en aquesta Tesi Doctoral, l'estudi de la relació entre tot un seguit de variables independents, i una variable dependent de tipus dicotòmica, és a dir, que només admet dues categories que defineixen dues posicions excloents. Com es desenvoluparà posteriorment, en la present recerca la variable dependent equival a la realització, o no, d'un canvi de domicili o residència, mentre que com a variables independents s'introdueixen moltes de les característiques sociodemogràfiques dels individus i dels habitatges on resideixen que s'havien desenvolupat al capítol anterior. Com a tècnica de regressió, la logística presenta molts punts de contacte amb la regressió lineal; la principal diferència entre ambdues és que la segona prediu el valor mig de la variable dependent a partir d'una o més independents, mentre que la primera prediu la proporció d'una de les categories de la variable dependent a partir d'una o més independents. Per això és tan útil quan es disposa d'una variable dicotòmica que es vol predir. Tradicionalment aplicada a l'anàlisi de les dades procedents d'investigacions pròpies

de l'àmbit de les ciències de la salut, la seva utilització s'ha popularitzat en els darrers anys en diverses disciplines de les ciències socials (Jovell, 1995), i la Demografia és una d'elles²⁸.

Els models de regressió logística contemplen tres grans objectius: determinar l'existència o absència de relació entre una o més variables independents i la variable dependent, mesurar la magnitud de la relació i estimar o predir la probabilitat que es produeixi un succés en funció dels diferents valors que adopten les variables independents (Jovell, 1995; 15). Per altra banda, en el moment d'introduir variables independents al model de regressió logística, s'ha tenir en compte l'efecte de la multicollinearitat entre aquestes. Cal assegurar-se que cap de les variables independents no sigui una funció lineal perfecta d'una altra variable independent (López i Módenes, 2005), és a dir, que cap individu que està agrupat en una categoria d'una variable determinada hagi d'estar inclòs *per se* en una categoria específica d'una altra variable.

Els resultats obtinguts es presentaran a partir de l'Exp (β), els coeficients exponencials de la regressió logística, que tenen l'atribut de permetre una interpretació més senzilla (aquest exponencial es coneix també com a Odds ratio). A cada variable independent es contempla una categoria com a referència, que pren el valor 1 en la comparació amb la resta de categories. D'aquesta manera, a cada categoria de la variable es compara quantes vegades, més o menys, s'experimentarà l'esdeveniment estudiat en relació a l'ocurrència d'aquest en la categoria de referència. Un valor igual a 1 es tradueix en una ocurrència equivalent a la de la categoria de referència. En canvi, una odds ratio superior a 1 prova que aquell esdeveniment s'experimenta més sovint en aquella categoria que en la de referència. El resultat s'ha de llegir sempre en relació a 1, donat per la categoria de referència; si l'odds ratio és de 2,5, per exemple, s'ha de llegir com a 2,5/1, és a dir, que per cada vegada que l'esdeveniment estudiat ocorre en la categoria de referència, s'experimenten 2,5 en aquella categoria (o el que és el mateix, un 150% més d'ocurrència). Al contrari, una odds ratio inferior a 1 apunta cap a una ocurrència inferior respecte a la categoria de referència. La lectura es pot realitzar de la mateixa forma, una odds ratio de 0,7 equival a una ocurrència un 30% menor a la de la categoria de referència. Finalment, cal remarcar que el resultat de les odds ratio no equival directament a les probabilitats, però sí que constaten el sentit que prendrien. El valor de significació acompanyarà a l'exponencial del coeficient de regressió en les taules presentades.

²⁸ Per al cas concret de la selectivitat de la migració en àmbits urbans centrals cal destacar el model de regressió logística elaborat per South i Crowder (1997) per al conjunt de ciutats dels Estats Units. Es pot veure, també, la proliferació de l'ús d'aquesta tècnica en Demografia a la nombrosa bibliografia al respecte a les revistes *Demography*, *European Journal of Population* i *Population*.

*2.2.1.4.2 La regressió logística per a l'estudi de la renovació poblacional de Barcelona*²⁹

Les característiques del tema d'aquesta recerca doctoral, així com la disponibilitat del 100% de les microdades del cens de 2001 per a la població censada a Catalunya, fan més que oportuna l'elaboració d'un model de regressió logística multivariant. A partir d'aquest, es podrà identificar quines són les característiques individuals (variables independents) que fan a un subjecte més o menys propens a experimentar els diversos tipus de moviments migratoris i canvis d'habitatge contemplats (variables dependents, creació de diferents models segons el tipus de moviment).

La fortuna de disposar de la totalitat de les microdades catalanes contrasta amb les limitacions que provoca l'absència de les mateixes dades per a tot l'àmbit espanyol. Amb aquesta situació, el model només comptabilitza els moviments que es produeixen a l'interior de Catalunya. No es poden identificar, doncs, els paràmetres que fan que un individu de la resta d'Espanya o de l'estranger tingui propensió a immigrar a Barcelona (no és possible reconstruir cap dels dos universos). De la mateixa manera, no es poden contemplar els moviments que tenen com a destinació la resta d'Espanya i l'estranger, en no disposar de les microdades d'aquests individus. Per a l'aproximació a l'estudi d'aquests tipus de migrants, molt importants tots ells en la dinàmica migratòria de la ciutat, la recerca s'ha de conformar amb l'estudi de la seva composició, realitzat per a totes les variables en apartats anteriors al del model de regressió.

La introducció de les variables independents al model de regressió s'ha fet d'acord amb les principals conclusions de les aportacions teòriques prèvies en aquest camp. A continuació s'enumeren quines han estat les variables independents que s'han contemplat en el model de regressió.³⁰ Cal constatar que aquestes responen al nivell individual del

²⁹ Els models s'han elaborat mitjançant el software SPSS v.14.0

³⁰ Convé incidir en un aspecte important sobre el moment temporal en què es mesuren les variables independents introduïdes al model. L'anàlisi de la migració a partir de dades censals obliga a fer front a una considerable limitació: la informació al voltant de les característiques de les persones i dels habitatges han estat recollides amb posterioritat al possible canvi d'habitatge, de manera que han pogut experimentar transformacions en un sentit no sempre conegut. És evident que les variables demogràfiques, sexe i edat, així com la naturalesa de la població, romanen controlades (l'edat és l'única que ha pogut canviar, però es coneix el sentit de l'evolució). El nivell d'instrucció de la població pot canviar en el transcurs del període estudiat, sobretot entre la població més jove, i sempre cap a un nivell superior; la transició acadèmica, però, es realitza amb una forta independència al canvi residencial. L'activitat i la condició socioeconòmica són variables més exposades a experimentar canvis com a conseqüència del moviment residencial; tot i això, com que la majoria de moviments contemplats són de curta distància, es considera que la incidència no ha de ser molt notable. L'estat civil és una altra variable que pot haver canviat entre el moment en què s'inicia el canvi d'habitatge i el moment de la mesura. Seran especialment freqüents aquells moviments en què coincideix l'emancipació residencial amb el matrimoni. Finalment, les característiques de l'habitatge en què resideix la població no es poden considerar com a variables explicatives dintre del model, ja que el moviment residencial porta intrínseca la pròpia idea del canvi d'habitatge. Per tant, els

subjecte, i que no s'han considerat variables de la llar (que sí que han estat contemplades, però, en l'anàlisi particular de les variables, tal i com es pot observar als capítols 6.6.1 i 6.6.2. La incorporació de variables a nivell de llars als models de regressió pot configurar-se con un dels grans reptes de cara a futures investigacions).

- **Sexe.** Els homes constitueixen la categoria de referència.
- **Edat.** Edat de l'individu en anys complerts i en data censal 1-XI-2001. Com que el període estudiat contempla els 22 mesos immediatament anteriors a la data censal, cal considerar que el moviment, si s'ha realitzat, s'ha produït en l'edat declarada o en les dues anteriors. El model només inclou a la població de 16 anys o més. Es contemplen cinc grans grups d'edat, vinculats a diferents etapes del cicle de vida residencial. Així, al grup 16-24 anys apareixen canvis d'habitatge d'arrossegament, els primers moviments d'emancipació així com els de la població de nacionalitat estrangera, que canvia d'habitatge amb freqüència en aquestes edats. Els del grup 25-34 són, la gran majoria, moviments d'emancipació i de formació de noves llars. Entre els 35 i 49 anys es comptabilitzen més moviments de reajustament residencial i de resposta a transicions en el cicle de vida, com el naixement de fills o la ruptura de la convivència en el nucli de la llar. Noves realitats en el context vital, com l'emancipació dels fills (el niu buit), o el cessament anticipat de l'activitat laboral motiven molts dels moviments que es realitzen entre els 50 i els 64 anys, mentre que la jubilació, o la pèrdua del cònjuge poden motivar la majoria de canvis d'habitatge de la població de més de 65 anys. La categoria que s'ha pres com a referència en aquesta variable és la que, a priori, comptabilitza més canvis residencials, la de la població de 25 a 34 anys.
- **Naturalesa.** Aquesta variable s'ha elaborat a partir de la combinació entre nacionalitat i lloc de naixement. En el cas de la població de nacionalitat espanyola es distingeix entre els nascuts a la ciutat de Barcelona (categoria de referència), a la resta de Catalunya, a la resta d'Espanya i a l'estranger. La població de nacionalitat estrangera és considerada com a un únic conjunt.
- **Estat civil.** Recull l'estat civil de la població en la data censal. Es presenta la mateixa divisió que la dibuixada per a l'anàlisi de l'estat civil en l'estudi individual. De les 5 variables definides per l'INE, únicament s'han agrupat separats i divorciats, de manera que solters, casats (categoria de referència) i vidus, romanen sense canvis.

trets de l'habitatge que queden definits són en els que corresponen als de la residència actual i no als de la d'origen. S'ha considerat, però, interessant la seva inclusió per tal d'identificar les preferències residencials i per destacar la importància del mercat de l'habitatge en determinats tipus de moviments migratoris.

- *Nivell d'estudis.* S'ha respectat l'agrupació en quatre categories contemplada en l'anàlisi particular d'aquesta variable, de forma que la població amb menor instrucció s'inclou en la primera categoria, i la que té estudis universitaris en la quarta. La categoria de referència és la segona, que agrupa a la població que han cursat estudis obligatoris (ESO i EGB) o FP de primer grau.
- *Activitat i condició socioeconòmica.* Creada a partir de la combinació d'ambdues variables. Entre els actius, s'identifica la condició socioeconòmica dels ocupats, únic col·lectiu al qual l'INE assigna aquest atribut. Novament se segueix l'agrupació realitzada en l'estudi individual d'aquesta variable, de forma que els subjectes que encapçalarien la jerarquia socioeconòmica se situen en la primera categoria, i els operaris en la darrera. El personal administratiu, de comerç o de serveis es configuren com la categoria de referència. A més d'aquesta quàdruple distinció dels actius ocupats, es contemplen els actius aturats, els inactius estudiants i la resta d'inactius.
- *Règim de tinença.* Recull el règim de tinença de l'habitatge en què resideix l'individu en la data censal i distingeix entre la població que viu en lloguer (categoria de referència) i la que no. És necessari tenir en compte el primer aspecte per a la interpretació dels resultats, ja que aquests no explicaran la propensió a moure's segons el règim de tinença previ, però sí que poden descriure les preferències d'aquells que realitzen un canvi d'habitatge intramunicipal o una migració.
- *Superfície de l'habitatge.* De les mateixes característiques que l'anterior, aquesta variable recull la superfície de l'habitatge en què resideix la població en la data censal. Es contemplen quatre categories, des d'una primera que agrupa els habitatges més petits, amb una superfície de 60 m² o menys, fins a una darrera, que inclou els més grans, amb més de 100 m². La categoria de referència està definida pels habitatges de 61 a 80 m².

La disponibilitat del 100% de les microdades catalanes ha permès elaborar diferents models de regressió, que contemplen sengles tipus de moviments. Com s'ha comentat a l'apartat metodològic, la variable dependent de cada model de regressió és dicotòmica, és a dir, presenta un valor d'ocurrència i un d'absència de l'esdeveniment. Si l'objectiu és conèixer les característiques de la selecció que s'exerceix sobre immigrants, emigrants i arrelats, quan Barcelona participa en els moviments migratoris, cal pensar en l'elaboració de models que permetin assolir aquest objectiu. Per això es contemplen dos grans tipus de models de regressió en funció de la població en risc d'experimentar un canvi d'habitatge: models emigratoris o de canvi d'habitatge i models immigratoris.

L'univers (o el que és el mateix, la població en risc d'experimentar l'esdeveniment) dels models emigratoris o de canvi d'habitatge està integrat per la població resident a Barcelona a

l'inici del període contemplat, 1-I-2000. Com s'ha vist en punts anteriors, aquesta població és el resultat d'una estimació a partir de la variable any d'arribada al municipi, que permet detectar als que han romàs a la ciutat, i del municipi de procedència, que en combinació amb l'anterior, identifica als que han marxat de Barcelona durant el període estudiat.³¹ Una vegada definit l'univers, s'han elaborat vuit models de regressió que corresponen a diferents tipus de moviments, en aquest cas sempre contemplant la mobilitat generada a la ciutat central. S'inclou un únic model de canvi d'habitatge a Barcelona, mentre que els altres set consideren moviments intermunicipals, tal i com es detalla a la Taula 2.2. Els resultats no només s'han de llegir en el context dels seus respectius models de regressió, sinó que en la comparació dels coeficients de cada variable en els diferents models rau gran part de la riquesa interpretativa. Dit d'una altra manera, si s'observa el model de canvi d'habitatge es pot constatar que els casats, per exemple, traslladen amb més freqüència el seu domicili; si s'afegeix la visió del model emigratori, però, potser es pot arribar a concloure que els casats no realitzen tants moviments emigratoris en relació als solters com ho fan en la mobilitat intermunicipal. Els models emigratoris, a la vegada, distingeixen entre els moviments metropolitans i els que tenen destinació a la resta de Catalunya. Entre els primers, a més, se separen les corones en funció de la distància recorreguda en el desplaçament residencial.

³¹ A l'apartat 2.2.1.3 es descriuen les limitacions d'aquesta estimació.

Taula 2.2.- Univers i variables dependents en els models de regressió logística de la mobilitat residencial generada a la ciutat de Barcelona

MODELS MOVIMENTS GENERATS A BARCELONA = CANVIS D'HABITATGE I EMIGRACIÓ

UNIVERS	$\swarrow$ $\searrow$	Població ≥ 16 anys censada a BCN i que resideix en ella des d'abans de l'1-I-2000 = 1.264.771	
			+
		Població ≥ 16 anys censada a la resta de Cat. I que ha arribat procedent de BCN entre l'1-I-2000 i l'1-XI-2001 = 44.287	
			=
		1.309.058	

VARIABLES DEPENDENTS (dicotòmiques)

- **Model canvi d'habitatge a la ciutat de Barcelona:**
 1: (Any d'arribada a l'habitatge = 2000 o 2001) & (Any d'arribada a BCN < 2000) = 92.986
 0: Resta d'individus = 1.216.072
- **Model emigració a Catalunya:**
 1: (Any d'arribada a la resta de municipis catalans = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = BCN) = 44.287
 0: Resta d'individus = 1.264.771
- **Model emigració a la RMB:**
 1: (Any d'arribada a la resta de municipis metropolitans = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = BCN) = 34.169
 0: Resta d'individus = 1.274.889
- **Model emigració a la resta de Catalunya (No RMB):**
 1: (Any d'arribada als municipis catalans no RMB = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = BCN) = 10.118
 0: Resta d'individus = 1.298.940
- **Model emigració a la RMB < 10 km:**
 1: (Any d'arribada als municipis de la RMB < 10km = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = BCN) = 7.463
 0: Resta d'individus = 1.301.595
- **Model emigració a la RMB 10-19 km:**
 1: (Any d'arribada als municipis de la RMB 10-19km = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = BCN) = 13.594
 0: Resta d'individus = 1.295.464
- **Model emigració a la RMB ≥ 20 km:**
 1: (Any d'arribada als municipis de la RMB ≥ 20 km = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = BCN) = 13.112
 0: Resta d'individus = 1.295.946
- **Model canvi d'habitatge intramunicipal + intermunicipal:**
 1: ((Any d'arribada a l'habitatge = 2000 o 2001) & (Any d'arribada a BCN < 2000)) o ((Any d'arribada a la resta de municipis catalans = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = BCN)) = 137.273
 0: Resta d'individus = 1.171.785

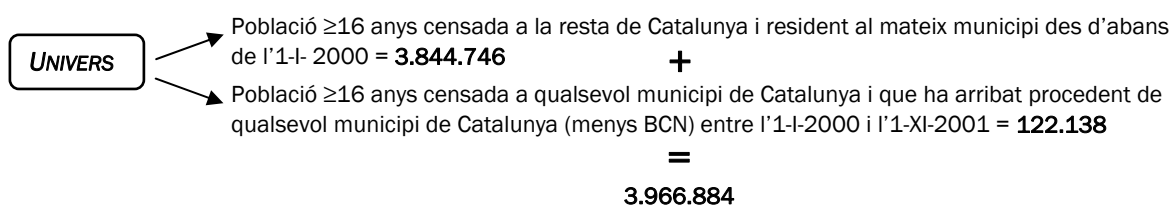
Font: Elaboració pròpia.

De la mateixa manera, s'han construït dos models de regressió logística amb l'objectiu d'identificar els paràmetres que potencien la immigració a Barcelona. En aquest cas, i sempre d'acord a les limitacions comentades anteriorment, l'univers contemplat és el de tota la població catalana, exceptuant als barcelonins, tal i com es presenta a la Taula 2.3. Els dos models elaborats expliquen la immigració a la ciutat de Barcelona i els moviments

residencials intermunicipals realitzats en el context de la resta de Catalunya. Novament, és adient que la interpretació dels resultats no només obeeixi a la lectura d'un model de regressió, sinó que caldria afegir una visió comparativa d'ambdós exercicis per tal d'explicar les especificitats dels immigrants barcelonins, un dels grans objectius de la present recerca doctoral.

Taula 2.3.- Univers i variables dependents en els models de regressió logística de la mobilitat residencial generada a la resta de Catalunya

MODELS MOVIMENTS GENERATS A LA RESTA DE CATALUNYA = IMMIGRACIÓ

VARIABLES DEPENDENTS (dicotòmiques)

- *Model immigració a Barcelona:*
 - 1: (Any d'arribada a Barcelona = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = resta de Catalunya) = 12.569
 - 0: Resta d'individus = 3.954.315
- *Model canvi residencial a Catalunya (excepte moviments amb procedència o destinació BCN):*
 - 1: (Any d'arribada a qualsevol municipi de Catalunya excepte BCN = 2000 o 2001) & (Municipi procedència = resta de Catalunya) = 109.569
 - 0: Resta d'individus = 3.857.315

Font: Elaboració pròpia.

2.2.2 El padró municipal d'habitants

L'Institut Nacional d'Estadística defineix el padró municipal de la població com el registre administratiu on consten els veïns del municipi; les seves dades constitueixen prova de residència al municipi i del domicili habitual al mateix. Amb aquest enunciat sembla clara la vocació del padró municipal d'habitants com a eina oficial per al recompte de la població, deixant per a les operacions censals la tasca de recopilar informació exhaustiva de les característiques dels habitants. Tot i això, és reconeguda la tasca de l'Ajuntament de Barcelona en la publicació d'explotacions padronals al llarg del segle XX, unes publicacions en què s'inclouen un elevat nombre de variables. Mercès a aquest treball, Barcelona disposa avui dia d'un valuós conjunt de dades per al segle XX, que complementen a les generades pels censos de població i que no tenen parangó amb la gran majoria de capitals provincials espanyoles.

Recentment, la llei 4/1996 de 10 de gener substituï el tradicional mètode de renovació padronal que es realitzava cada cinc anys pel padró continu de la població, que oferia una nova dimensió en la recopilació de la informació dels residents. El nou padró continu es concep amb la finalitat de disposar de la informació dels habitants de forma immediata, a partir del registre continu de les altes per naixement i immigració i de les baixes per defunció i emigració. Els municipis recopilen i gestionen la informació del padró continu; és, però, l'Institut Nacional d'Estadística qui centralitza i depura aquesta informació, confrontant les dades dels diferents ajuntaments, per després, finalment, oficialitzar i explotar estadísticament les dades. La primera revisió del padró d'acord amb la nova definició es va realitzar l'1-1-1998. A partir d'aquesta data, es disposa anualment de l'explotació estadística del padró continu, que inclou les següents variables: sexe, edat, lloc de naixement i nacionalitat.³²

De fet, aquesta metodologia continua és, en essència, la mateixa que ha fet servir la institució barcelonina durant tot el segle XX i que ha alimentat l'Anuari Estadístic de Barcelona, publicat anualment. Ara bé, és evident que la qualitat de les dades actuals és superior, com a conseqüència, sobretot, de la millora en el registre dels fluxos migratoris i de la posterior confrontació entre els municipis.

A més de permetre resseguir l'evolució de la població de Barcelona, les dades del padró municipal d'habitants s'han contemplat com a població de referència en el càlcul de nombrosos indicadors. Han estat els denominadors utilitzats en l'elaboració de diverses taxes

³² En el cas de la ciutat de Barcelona, l'Ajuntament també recopila el nivell d'instrucció. Es tracta, però, d'una informació dinàmica, que pot variar en el temps; la seva fiabilitat és especialment baixa quan es contemplen determinats sectors de la població, com ara la població adulta-jove que no ha immigrat recentment.

i indicadors al capítol 3, en què es repassa la dinàmica demogràfica de Barcelona dels darrers 170 anys. Principalment, però, han estat utilitzats com a denominadors en els càlculs de les taxes, indicadors sintètics, i edats mitjanes a la mobilitat residencial que s'han elaborat al llarg del capítol 5, en què s'analitza des d'un punt de vista més recent la dinàmica migratòria i la mobilitat residencial de Barcelona, sempre en el context metropolità. Les poblacions mitjanes totals d'un determinat període de temps, o de grups d'edat quinquennal, a vegades també diferenciades segons nacionalitat, han estat les poblacions de referència amb què s'han relacionat els fluxos migratoris, obtinguts, tal i com es desenvoluparà a continuació, a través de l'Estadística de Variacions Residencials.

2.2.3 L'Estadística de Variacions Residencials

2.2.3.1 L'Estadística de Variacions Residencials en l'estudi dels fluxos migratoris

A partir del cens de població, doncs, es pot identificar als migrants, estocs de població, presents en el moment de la data censal, i que declaren haver arribat al municipi de residència en una data determinada. A partir d'aquí es coneixen les seves característiques, que corresponen al moment censal, i que, per tant, no han de correspondre a les que l'individu presentava abans del canvi d'habitatge o residència. S'ha parlat, també, sobre les limitacions que presenta la conversió de l'estoc de migrants en un flux, en migracions. Aquestes es podien sintetitzar en tres: es mesura només la darrera migració de l'individu, no es poden contemplar els moviments dels que no sobreviuen en la data censal, i existeix una forta dependència en la declaració de l'individu, que ja sigui per la dificultat per recordar els esdeveniments migratoris, o simplement per desinterès o recel, pot obviar la correcta declaració del fenomen.³³

L'Estadística de Variacions Residencials (EVR) supera aquestes limitacions, ja que és una font d'informació concebuda plenament com a font de fluxos i no d'estocs. L'EVR és elaborada per l'INE a partir de l'explotació de la informació relativa a les altes i baixes per canvi de residència registrades als padrons municipals; com ja s'ha comentat anteriorment, l'INE depura aquesta informació a partir de la confrontació de les dades rebudes pels diversos municipis implicats en cada alta o baixa de residència. Es recopilen, doncs, tots els canvis de municipi a l'interior d'Espanya i les entrades procedents de l'estranger, en resum, les migracions, que poden estar protagonitzades per un mateix migrant. En tractar-se d'un registre administratiu, la veracitat de la informació facilitada depèn del grau de compliment entre els nous veïns del requisit legal d'empadronament, de la qualitat dels mitjans i de la diligència municipal en el tractament de la informació (Ródenas i Martí, 2004).

Si supera totes les limitacions de les fonts transversals en l'estudi del fet migratori, per què l'EVR no ha tingut un paper protagonista en aquesta recerca? Les restriccions d'aquesta font es poden sintetitzar en una, la manca de dades que permetin caracteritzar sociodemogràficament al migrant. En el moment de donar-se d'alta d'un municipi, l'individu només ha d'informar del seu sexe, data i lloc de naixement, nacionalitat i procedència. No es registra, doncs, cap variable socioeconòmica ni de la llar, que són les que, al cap i a la fi,

³³ Ródenas i Martí (2004; 2005) aprofundeixen en la qualitat i conveniència d'ambdues fonts per a l'anàlisi del fet migratori. Se centren en el cas del cens de 2001 i calculen la mobilitat resultant de cada font. Tal i com es preveu, la migració interna de la població és més elevada si s'analitza a partir de l'EVR, i reflexionen al voltant de la incidència de la no declaració dels moviments migratoris en el qüestionari censal.

expliquen el comportament diferencial dels individus en termes de migració, tal i com s'ha observat al capítol teòric.

En canvi, ha estat la font de dades a partir de la qual s'ha estructurat el capítol 5.3, que descriu el context migratori en què es produeixen els hipotètics, de moment, processos de filtratge i substitució de població que es desenvoluparan als posteriors apartats. S'analitzen les dades del període 1991-2005, i tenint en compte els problemes en l'enregistrament de la immigració procedent de l'estranger pel cas de la ciutat de Barcelona,³⁴ s'ha considerat oportú contemplar únicament les migracions internes, és a dir, aquells canvis de residència que es produeixen entre municipis espanyols. No obstant, la importància de la immigració estrangera en el marc temporal recent, queda recollida en el capítol 3.3.2.

Sota diversos noms, l'Estadística de Variacions Residencials s'ha publicat des de la segona meitat del segle XX. Les millores introduïdes al 1988 i que consistien en la informatització del procés de gestió estadística i en la individualització dels documents d'altres i baixes van augmentar considerablement la qualitat de la font. També els canvis relacionats amb la implantació del padró continu a partir de 1996 constitueixen un altre element favorable per a l'evolució de la qualitat de la font (Ródenas i Martí, 2004). Aquests darrers canvis evitaren, com bé s'identificarà en l'anàlisi de les dades, els problemes puntuals en els moments en què s'elaboraven nous padrons municipals d'habitants i que els portava a presentar uns valors anormalment baixos.³⁵ D'ençà cap aquí, es considera que, progressivament, s'està experimentant una millora substancial, de manera que les seves xifres s'ajusten cada vegada millor amb la realitat (Ródenas i Martí, 2005).

Els fluxos migratoris registrats entre 1991 i 2005 han alimentat els numeradors per al càlcul de les taxes de migració, principals indicadors elaborats al llarg d'aquest capítol. Es contemplen tres grans conjunts de taxes, la d'emigració, la d'immigració i la de migració neta. La naturalesa de la primera és clara, i els resultats fàcils d'interpretar: els fluxos emigratoris d'un àmbit territorial i d'un període de temps es relacionen amb la seva població mitjana del mateix període, de forma que el resultat manifesta la intensitat amb què aquella població participa en els moviments emigratoris. La taxa d'immigració no és equivalent a la

³⁴ La Tesis Doctoral de Bayona (2006) detalla les limitacions de l'EVR com a font estadística per al coneixement de la immigració internacional en el cas específic del municipi de Barcelona. D'entre totes les mancances destaca la consideració com a alta per omissió de la major part dels fluxos migratoris recents. Aquest tipus d'alta no ha estat inclosa als registres de l'EVR fins a l'any 2004.

³⁵ Aquesta anomalia es produïa perquè durant els mesos en què es renovava el padró, els nous residents eren donats d'alta directament al padró municipal de la destinació d'aquell moment (i de baixa en el padró municipal del municipi d'origen), i en conseqüència, no quedaven registrats en les xifres mensuals de variacions residencials (Ródenas i Martí, 2004). Durant el període d'anàlisi de l'EVR es poden identificar aquests problemes al Cens de 1991 i al Padró de 1996.

d'emigració, ja que al denominador no es contempla l'estoc de població que ha pogut experimentar el fenomen, sinó la població de l'àmbit de destinació (d'una altra forma, qualsevol persona del món seria un potencial immigrant). El resultat de la taxa d'immigració, doncs, no pot ser entès en el mateix sentit que la taxa d'emigració, sinó que s'observa la dimensió del flux migratori en relació amb la població resident. La taxa de migració neta, com que es genera a partir de la resta dels fluxos migratoris i emigratoris, presenta la mateixa limitació en la interpretació dels resultats. Tot i aquestes limitacions metodològiques s'ha parlat de taxes quan s'han realitzat els càlculs d'aquests tres tipus de fluxos contemplats.

Els períodes d'observació han estat normalment tres: 1991-95, 1996-2000, i 2001-05, tot i que sovint s'han agrupat els dos períodes de la dècada de 1990. En primer lloc s'han calculat les taxes brutes dels tres tipus de moviments per al conjunt de municipis metropolitans, per passar posteriorment a l'anàlisi específic de la mobilitat generada o rebuda per la ciutat de Barcelona. En l'estudi d'aquesta s'han incorporat tots els paràmetres que es registren a l'EVR: edat i sexe per tal d'identificar la dimensió demogràfica de la mobilitat barcelonina, l'origen i destinació de la migració amb l'objectiu d'observar els seus patrons territorials, i la nacionalitat, que permet no només avaluar la incidència de la recent immigració estrangera en la mobilitat residencial en què participa la ciutat central, sinó també identificar comportaments diferencials respecte als de la població espanyola, que han estat els que han definit els processos residencials en el darrer quart de segle.

2.2.3.2 Els registres d'altres i baixes padronals de l'Ajuntament de Barcelona

Així doncs, l'Estadística de Variacions Residencials ha estat la principal font de dades per a l'elaboració del capítol 5, i es configura com l'eina fonamental per a l'anàlisi de les migracions recents a Espanya. Les característiques i la naturalesa d'aquesta font d'informació han quedat ja definides anteriorment, però s'inclouen aquí alguns comentaris en relació amb una altra font de similar naturalesa, els registres d'altres i baixes que publica l'Ajuntament de Barcelona i que també ofereixen informació sobre les migracions. La utilització de les dades de la institució barcelonina, però, ha quedat limitada únicament a l'anàlisi d'un tipus de mobilitat a la qual l'EVR no permet aproximar-se, els canvis d'habitatge que es realitzen a l'interior del municipi. Les semblances i diferències entre ambdues fonts queden definides a continuació:

- *Naturalesa de la font:* En ambdós casos les dades són el resultat d'un registre administratiu, la inscripció dels residents d'un municipi al padró d'habitants, al que la llei obliga a totes les persones que resideixen habitualment a Espanya independentment del seu estatus legal. De fet, en ésser la gestió del padró continu competència municipal, és

l'Ajuntament de Barcelona la primera institució que tramita les altes i baixes del seu padró d'habitants, posteriorment les comunica a l'Institut Nacional d'Estadística que depura la informació confrontant-la amb els registres de la resta de municipis. Aquestes dades són les que es publiquen finalment a l'EVR. En canvi, les dades publicades per l'Ajuntament de Barcelona són les que la institució ha registrat de forma directa.

A més de recopilar les altes i baixes del seu padró municipal, l'Ajuntament de Barcelona també registra i publica la informació referent als canvis d'habitatge produïts a l'interior del municipi. En canvi, l'EVR només recull les migracions intermunicipals. (malgrat que al fitxer del Padró Continu s'enregistren tots els canvis de domicili).

- *Disseminació de la informació i variables recollides*: Un dels aspectes clau que limita la utilització dels registres de l'Ajuntament de Barcelona és la disseminació de la informació a partir de taules agregades, publicades tant a la seva plana web,³⁶ com a l'Anuari de la Ciutat de Barcelona. Es poden conèixer les característiques dels migrants per sexe, edat, nivell d'estudis, nacionalitat, i àmbit de relació territorial, però no es poden creuar les seves característiques individuals. La publicació de l'EVR en forma de microdades, en canvi, permet conèixer per a cada migració totes les característiques del migrant, amb una millor cobertura de l'àmbit territorial d'origen o destinació, detallat a nivell municipal.

- *Escala espacial*: La publicació dels registres d'altes i baixes de l'Ajuntament de Barcelona a nivell inframunicipal i, sobretot, la inclusió dels moviments interns a la ciutat han estat el elements que han motivat la inclusió de la font d'informació municipal en aquest apartat de la recerca. Per evitar barrejar fonts d'informació, el capítol dedicat a la mobilitat a l'interior de Barcelona està elaborat atenent únicament als registres municipals, mentre que per a l'anàlisi de la mobilitat intermunicipal s'han utilitzat sempre les dades de l'EVR.

- *Escala temporal*: La cobertura cronològica de les dues fonts d'informació són suficients per al període d'anàlisi principal d'aquest apartat, 1991-2005. L'Estadística de Variacions Residencials es publica ininterrompudament des de 1961, mentre que els registres d'altes i baixes de l'Ajuntament de Barcelona es publiquen des de 1902, amb algunes interrupcions i canvis de criteri importants, sempre anteriors al període d'estudi plantejat aquí.

- *Variacions en els registres*: Una vegada descrites les principals característiques d'ambdues fonts, a la Taula 2.4 i a la Taula 2.5 es presenten les dades publicades des de 1991, segons la font i el tipus de moviment realitzat.

³⁶ www.bcn.cat/estadistica.

Taula 2.4.- Total d'immigracions a la ciutat de Barcelona segons font de dades i tipus de moviment, 1991-2005 (Estadística de Variacions Residencials i registres de l'Ajuntament de Barcelona)

Estadística de Variacions Residencials:

	Resta província de BCN	Resta Catalunya	Resta Espanya	Total intermunicipal amb Espanya	Estranger	Intramunicipal	Altes per omisió
1991	3.301	846	2.845	6.992	684		
1992	5.545	1.156	3.775	10.476	810		
1993	7.222	1.500	4.502	13.224	762		
1994	8.490	1.905	4.636	15.031	729		
1995	10.328	2.151	4.989	17.468	1.446		
1996	8.464	1.685	4.245	14.394	1.941		
1997	10.253	2.123	4.889	17.265	2.046		
1998	11.629	2.521	5.521	19.671	3.560		
1999	12.560	2.705	6.260	21.525	2.578		
2000	12.701	2.799	6.436	21.936	1.636		
2001	12.663	2.903	7.415	22.981	969		
2002	17.780	4.017	10.890	32.687	756		
2003	19.706	4.338	11.943	35.987	702		
2004	20.884	4.765	12.838	38.487	48.864		
2005	25.077	6.332	13.915	45.324	51.809		

Registres de l'Ajuntament de Barcelona:

	Resta província de BCN	Resta Catalunya	Resta Espanya	Total intermunicipal amb Espanya	Estranger	Intramunicipal	Altes per omisió
1991	4.363	984	2.886	8.233	513	15.028	6.711
1992	5.610	1.165	3.869	10.644	822	24.885	24.605
1993	7.259	1.530	4.624	13.413	765	33.818	20.377
1994	8.516	1.909	4.705	15.130	735	41.754	10.034
1995	10.789	2.285	5.169	18.243	1.465	58.852	10.349
1996	21.566	4.208	5.807	31.581	642	36.210	27.036
1997	10.263	2.126	4.895	17.284	2.043	46.446	16.625
1998	11.609	2.522	5.518	19.649	3.558	57.969	17.936
1999	12.603	2.718	6.305	21.626	2.581	60.140	16.595
2000	12.734	2.809	6.468	22.011	1.639	58.645	36.272
2001	13.810	3.210	8.006	25.026	746	61.598	50.048
2002	17.241	3.858	10.006	31.105	677	73.004	63.246
2003	19.305	4.253	11.272	34.830	643	80.534	60.216
2004	20.509	4.610	12.156	37.275	751	81.016	56.516
2005	25.298	6.308	13.647	45.253	25.107	98.695	33.967

Font: Elaboració pròpia. Estadística de Variacions Residencials i Registres de l'Ajuntament de Barcelona (1991-2005)

Pel que fa al nombre d'entrades a Barcelona, no s'aprecien gairebé diferències en la mobilitat entre municipis espanyols, sobretot fins l'any 2000. A partir d'aquest moment, les diferències augmenten lleugerament, sense superar normalment el miler de migracions, sempre a favor de l'EVR. L'única excepció es registra l'any 2001, quan l'Ajuntament de Barcelona comptabilitza 2.000 moviments més d'entrada a la ciutat.

Un altre aspecte que mostren aquestes taules és la no inclusió de les altes per omisió a l'EVR, un tipus d'alta que en els darrers anys ha crescut de forma extraordinària a Barcelona ja que fins 2005 incorpora a tots els estrangers que fan la primera alta a Barcelona i no procedeixen de cap altre municipi espanyol. Tenint en compte que l'anàlisi de les migracions d'aquest apartat contempla únicament la migració interna, la que té com a

origen o destinació un altre municipi espanyol, aquest tipus d'alta no interfereix en el present estudi.³⁷

Les diferències entre les dades publicades a totes dues fonts són més importants en els moviments emigratoris. Tot i que durant el primer quinquenni de la dècada de 1990 la correspondència entre les dues fonts era elevada, a partir de 1996 les diferències comencen a incrementar-se, moment que coincideix amb la posada en funcionament del padró continu. Les dades mostren sempre valors més elevats a l'Estadística de Variacions Residencials, amb l'excepció novament de l'any 2001, quan l'Ajuntament registra més moviments emigratoris que l'EVR.³⁸ Les diferències a favor de l'EVR assoleixen el seu màxim en el període 2002-2005, quan les dades de l'Ajuntament són entre un 10-15% inferiors a les de la publicació de l'INE. Segons fonts municipals, les dades que publiquen són les que registren directament a l'Ajuntament, de manera que aquest subregistre estaria vinculat amb altes del padró que els ciutadans fan a altres municipis espanyols i que no comuniquen a l'Ajuntament de Barcelona. L'INE, posteriorment, les assignaria a Barcelona en el seu procés de confrontament d'altes i baixes de tots els municipis espanyols, i finalment les publicarien a l'EVR. Al llarg del capítol 5, sempre i quan s'utilitzin els registres de l'Ajuntament de Barcelona, es tornarà a subratllar el possible subregistre de la font.

³⁷ L'Ajuntament de Barcelona defineix un segon tipus d'alta per omissió, amb un impacte molt menor que l'anterior. Es tracta de la resultant de l'alta d'aquells ciutadans que vivien des de feia temps a Barcelona però no hi estaven empadronats o no van renovar padró, i manifesten que han estat vivint a Barcelona de forma continuada i, en qualsevol cas, no consten empadronats a cap altre municipi (www.bcn.cat).

³⁸ De fet, en aquest cas, semblen més coherents les xifres de l'Ajuntament de Barcelona. Com es veurà posteriorment en l'anàlisi de la mobilitat utilitzant dades de l'EVR, l'any 2001 representa una ruptura en la tendència a l'alça de la mobilitat residencial dels barcelonins.

Taula 2.5.- Total d'emigracions de la ciutat de Barcelona segons font de dades i tipus de moviment, 1991-2005 (Estadística de Variacions Residencials i registres de l'Ajuntament de Barcelona)

Estadística de Variacions Residencials:

	Resta província de BCN	Resta Catalunya	Resta Espanya	Total intermunicipal amb Espanya	Estranger	Intramunicipal	Baixes per inscripció indeguda
1991	12.495	2.745	4.688	19.928	0		
1992	18.619	3.877	6.478	28.974	0		
1993	21.755	4.997	7.104	33.856	0		
1994	24.223	5.242	7.327	36.792	0		
1995	26.746	5.424	7.315	39.485	0		
1996	20.573	3.517	4.842	28.932	0		
1997	28.139	5.308	7.146	40.593	0		
1998	30.374	6.055	8.077	44.506	0		
1999	29.889	6.393	8.526	44.808	0		
2000	29.079	6.535	8.504	44.118	0		
2001	28.026	5.831	7.618	41.475	0		
2002	38.246	7.928	11.841	58.015	1.731		
2003	44.173	9.638	13.316	67.127	726		
2004	43.906	9.296	14.094	67.296	13.874		
2005	45.071	9.016	15.583	69.670	15.416		

Registres de l'Ajuntament de Barcelona:

	Resta província de BCN	Resta Catalunya	Resta Espanya	Total intermunicipal amb Espanya	Estranger	Intramunicipal	Baixes per inscripció indeguda
1991	12.086	2.714	5.529	20.329	464	15.028	1.484
1992	16.627	3.599	6.261	26.487	578	24.885	3.300
1993	20.150	4.771	7.048	31.969	587	33.818	3.835
1994	23.112	5.061	7.527	35.700	712	41.754	2.380
1995	26.354	5.626	7.508	39.488	830	58.852	
1996	5.892	1.199	2.925	10.016	1.012	36.210	
1997	22.634	4.277	5.201	32.112	129	46.446	
1998	26.650	5.265	6.283	38.198	47	57.969	
1999	26.727	5.563	6.773	39.063	54	60.140	
2000	26.631	5.443	6.916	38.990	102	58.645	
2001	30.215	6.214	8.332	44.761	100	61.598	
2002	35.042	7.206	10.082	52.330	118	73.004	
2003	39.975	8.845	11.764	60.584	723	80.534	
2004	37.930	8.164	11.517	57.611	1.428	81.016	19.992
2005	38.244	8.116	13.089	59.449	1.498	98.695	25.460

Font: Elaboració pròpia. Estadística de Variacions Residencials i Registres de l'Ajuntament de Barcelona (1991-2005)

2.2.4 El moviment natural de la població

En resum, i després del recorregut per les fonts d'estocs i fluxos utilitzades, es pot considerar que les microdades del Cens de 2001 són les autèntiques protagonistes d'aquesta recerca doctoral. Aquesta es recolza en la resta d'explotacions censals i altres publicacions transversals per tal de detectar la importància del component migratori en l'evolució de la ciutat de Barcelona des de la seva explosió urbana i industrial, així com també en les dades l'Estadística de Variacions Residencials, que permeten analitzar els processos

migratoris recents que caracteritzen a la ciutat i al seu entorn metropolità, i en què cal contextualitzar als migrants que s'identificaran a través del cens de 2001.

La reconstrucció dels naixements i defuncions per a tot el període d'estudi ha estat clau per identificar el component migratori en la dinàmica demogràfica de la ciutat. Com s'ha comentat en punts anteriors, fins que l'Estadística de Variacions Residencials no ha comptabilitzat de forma eficient els fluxos migratoris, l'aproximació a l'estudi del fet migratori passa inevitablement per la seva estimació, considerant-lo com el responsable dels guanys o pèrdues de població que no es poden explicar pel component natural. La publicació del *Moviment Natural de la Població*³⁹ per part de l'Institut Nacional d'Estadística (sota diversos noms), així com de l'*Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona* des de l'Ajuntament de Barcelona, han facilitat la recopilació de la informació per a tots els anys del segle XX. Més complicada és la tasca per a la reconstrucció de la sèrie de naixements i defuncions per al segle XIX, ja que no existeixen publicacions sistemàtiques amb els mateixos criteris de registre, ni s'ha localitzat cap treball en què s'hagi recopilat la informació de tot el període d'estudi que planteja la present recerca. Davant aquesta mancança, el compendi de dades s'ha basat en la revisió d'obres que s'han apropiat, des de diversos punts de vista i en diferents moments de la història, a l'estudi de la natalitat o mortalitat del segle XIX, i que es van aprofitar de la primerenca organització d'un eficient Registre Civil a Barcelona (Tatjer, 1995).

L'enumeració de totes les fonts i obres a partir de les quals s'ha aconseguit reconstruir les sèries de naixements i defuncions al llarg del període estudiat, la seva avaluació, així com els criteris sota els quals s'ha decidit la tria d'una font quan se n'ha disposat de més d'una, queden recollits als capítols 3.2.1.1 i 3.2.1.2. De forma excepcional, aquests comentaris sobre les fonts formen part del mateix capítol en què es descriu l'evolució del component natural. S'ha considerat que les pròpies característiques de les fonts i els arguments apuntats per molts dels autors que les han fet públiques ajudaran a resseguir el comportament de la natalitat i de la mortalitat.

³⁹ Una bona recopilació de les vicissituds d'aquesta font d'informació des de la primera publicació es pot localitzar a la Memòria de recerca de Cusidó (2006).

PRIMERA PART

LA MIGRACIÓ EN EL CONTEXT DEMOGRÀFIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA

3 LA MIGRACIÓ EN EL CONTEXT DEMOGRÀFIC DE LA CIUTAT DE BARCELONA

3.1 L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE BARCELONA

Existeixen diverses aportacions bibliogràfiques que resumeixen l'evolució dels efectius de població de la ciutat en els darrers dos segles d'una forma específica i integrada. Destaquen, per la seva extensió, les contribucions demogràfiques en forma de capítols independents dels autors Cabré, López, Muñoz i Tatjer a l'obra *"Història de Barcelona"*, (1991-1997). A banda d'aquests capítols que formen part d'aquesta enciclopèdia històrica de Barcelona, destaquen les contribucions d'Alzina (1966), Pujadas (1986), i Vidal i Bendito (1985) en forma d'article, les aportacions de Garcia Espuche, Guàrdia, Monclús i Oyón al capítol Barcelona de l'*"Atlas histórico de ciudades europeas"* (1994), i altres obres que, tot i no estudiar l'evolució de la població de la ciutat de forma específica, sí que constitueixen un referent important per comprendre la dinàmica demogràfica de la ciutat dintre de la seva història. Entre aquests darrers tipus de treballs és significativa l'aportació de Vidal i Bendito a *"Barcelona contemporània"* (1996), l'obra de Vila i Cassassas *"Barcelona al llarg del temps"* (1974), i *"Barcelona i l'espai català"* (1977), elaborada per l'últim d'aquests dos autors.

A banda d'aquests treballs específics sobre Barcelona, és evident la importància que se li ha donat a l'evolució de la població de la ciutat en les obres dedicades a l'estudi de la població de Catalunya. Així, des de la vessant més purament demogràfica, destaquen els treballs doctorals de Cabré (1989), punt de partida del llibre *"El sistema català de reproducció"* (1999) i de Pujadas (1982). També cal esmentar el capítol dedicat a la població de Catalunya al *"Reconeixement territorial de Catalunya"*, elaborat per aquestes autores i publicat l'any 1982. En aquesta mateixa línia, s'han de destacar els nombrosos treballs d'Iglesies, com per exemple el capítol dedicat a la població a la *"Geografia de Catalunya"* de Solé i Sabarís, i els treballs de Nadal (1976; 1983) i de Vilar (1966).

A partir de les dades de població que apareixen en aquests treballs, així com de les procedents dels censos i padrons de població, de l'Anuari Estadístic de Barcelona i de diverses obres d'estadística, de sanitat i d'urbanisme de finals del segle XIX s'ha construït la Taula 3.1 en què es presenta la reconstrucció de la sèrie de població de la ciutat de Barcelona des de 1826, moment a partir del qual es disposen de dades amb una relativa continuïtat, i el que és més important, amb un elevat grau de fiabilitat.

L'origen de les dades presentades en aquesta taula ha estat molt divers. Els totals de població als quals se'ls pot atribuir un major grau de confiança són els procedents dels censos i padrons elaborats a partir de 1857. Des de 1902 es disposa del total d'efectius per

al darrer dia de cada any mercès a la publicació de l'Ajuntament de Barcelona, l'“*Anuari estadístic de la Ciutat de Barcelona*”, que al llarg del segle ha construït el total de població a partir de les altes i baixes naturals i migratòries registrades durant cada període anual. Als anys censals i padronals s'acostuma a produir un salt important de població respecte als recomptes que podríem denominar “continus” de l'Ajuntament, ja que surten a la llum les altes i les baixes per omissió.

Les dades anteriors a 1902 han estat recopilades a partir de diverses fonts entre les quals destaquen les obres d'estadistes, polítics, urbanistes i higienistes que, derivat de les seves reflexions al voltant dels intensos processos de creixement i d'industrialització que es van viure a la ciutat durant la darrera meitat de segle XIX, han aportat un material bibliogràfic molt valuós per a l'estudi demogràfic de la Barcelona de l'època. Així, entre aquests treballs destaquen l'“*Estadística de Barcelona*” en 1849 de Laureà Figuerola, la “*Teoría General de la Urbanización*” d'Ildefons Cerdà, el “*Movimiento de la Población de Barcelona*” de Gumersind Colomer i Codina, i el “*Proyecto de Saneamiento del subsuelo de Barcelona*” de Pere Garcia Faria. Com es podrà advertir amb la lectura d'aquest capítol, el recorregut per l'evolució de la població del segle XIX es combina amb el testimoni bibliogràfic dels primers autors que es varen ocupar de l'estudi de la població de Barcelona, en una intenció de reconèixer la vocació i la feina d'aquelles primeres persones que es van fixar en el comportament demogràfic dels barcelonins.

Taula 3.1.- Població resident a Barcelona, 1826-2006.

Any	Població	Font
1826	100.639	MIRACLE (1837). “Almas que tenía Barcelona en 1826, 1829 i 1835”.
1829	113.780	MIRACLE (1837).
1832	116.917	PI I ARIMON (1832), p.299. Al total s'inclouen les 108.928 persones que residien a intramurs i les 7.989 que ho feien a extramurs (Barceloneta, Gràcia i Hortes de St. Bertran).
1835	118.046	MIRACLE (1837).
1842	121.815	MADOZ (1846), “Cuadro sinóptico, por ayuntamientos de lo concerniente a la población de dicho partido...”. El total inclou el nombre d'ànimes de Barcelona i Gràcia. Els municipis que s'agregaran sumen 13.205.
1843	120.800	CABALLERO (1844), p. 67. A més d'aquest total se cita la presència de 16.357 persones als suburbis.
1846	143.300	FIGUEROLA (1849), p. 36. Extreu la xifra del “Padron municipal para el reemplazo”.
1846	164.275	FIGUEROLA (1849), p. 42. Extreu la xifra del “Padron formado por las oficinas de seguridad pública. Habitantes vecinados.”.
31/12/1847	166.771	FIGUEROLA (1849), p. 42. Extreu la xifra del “Padron formado por las oficinas de seguridad pública. Habitantes vecinados.”.
31/12/1848	162.454	FIGUEROLA (1849), p. 42. Extreu la xifra del “Padron formado por las oficinas de seguridad pública. Habitantes vecinados.” Aquesta xifra inclou criats, transeünts i estrangers, però no presoners, guarnició, homes de mar i monges de clausura (10.883).
31/12/1849	164.040	“Manual histórico-topográfico estadístico o sea Guía general de Barcelona”. Barcelona, 1849, p. 66. “Noticia de las personas empadronadas en Barcelona, según los últimos datos estadísticos que obran en la Gefatura Política en 1° de marzo de 1849”.
1855	168.314	CERDÀ. Aquest total ja no inclou Gràcia (vila independent 1850-97). S'inclou la població de dret i els criats, transeünts i estrangers.
1856	169.394	“El consultor. Nueva guía de Barcelona...” Dades extretes dels “registros de estadística”. S'inclouen criats, transeünts i estrangers.
21/05/1857	183.787	Cens de població, 1857. Població de fet. Barcelona amb els futurs municipis agregats: 234.798.
1859	186.286	CERDÀ (1867), p. 256. Si s'inclouen establiments penals i de beneficència: 190.684 persones.
25/12/1860	189.948	Cens de població, 1860. Població de fet. Barcelona amb els futurs municipis agregats: 248.932.
01/01/1863	190.298	Ayuntamiento Constitucional. Ramo de estadística. No es contempla la guarnició.
1869	193.496	Extret de l'Anuario de Estadística de Barcelona, 1902. Font indicada: Padró de veïns, sense incloure la guarnició.
1871	194.382	COLOMER I CODINA (1883). La seva font és el Padró de veïns, sense incloure la guarnició.
1872	203.603	COLOMER I CODINA (1883). La seva font és el Padró de veïns, sense incloure la guarnició.
1875	215.965	COLOMER I CODINA (1883). La seva font és el Padró de veïns, sense incloure la guarnició.
31/12/1877	248.943	Cens de població, 1877. Població de fet. Barcelona amb futurs municipis agregats: 353.656.
1879	238.784	COLOMER I CODINA (1883). La seva font és el Padró de veïns, sense incloure la guarnició.
31/12/1887	272.481	Cens de població, 1887. Població de fet. Barcelona amb futurs municipis agregats: 405.693.
31/12/1897	509.589	Cens de població, 1897. Població de fet. Ja inclou annexió de: Les Corts, Gràcia, St. Andreu de Palomar, St. Gervasi de Cassoles, St. Martí de Provençals i Sants. Barcelona amb municipis encara no agregats (Horta, Sta. Creu d'Olorda i Sarrià): 519.497.

Canvis residencials i moviments migratoris en la renovació poblacional de Barcelona

31/12/1900	533.000	Cens de població, 1900. Població de fet. Barcelona amb municipis encara no agregats (Horta, Sta. Creu d'Olorda i Sarrià): 544.137.
31/12/1901	542.144	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona. Tot i que no es va agregar fins 1904 a partir d'aquest total ja hi figura el municipi d'Horta, però no Sarrià. Població de fet fins 1975.
31/12/1902	546.982	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1903	551.463	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1904	556.787	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1905	561.755	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona. Any d'operació padronal.
31/12/1906	566.768	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1907	571.826	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1908	576.729	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1909	581.876	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1910	587.411	Cens de població, 1910. Població de fet. Barcelona més Sta. Creu d'Olorda i Sarrià: 595.732.
31/12/1911	592.476	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1912	599.113	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1913	603.421	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1914	607.170	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1915	619.083	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona. Any d'operació padronal.
31/12/1916	623.524	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1917	628.144	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1918	640.769	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1919	663.387	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1920	710.335	Cens de població, 1920. Població de fet. Barcelona més Sarrià (a la qual es va annexionar part de Sta. Creu d'Olorda, 1916): 721.869.
31/12/1921	723.375	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1922	726.080	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1923	727.294	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1924	812.787	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona. Any d'operació padronal.
31/12/1925	817.859	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1926	823.568	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1927	832.729	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1928	840.931	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1929	881.275	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1930	1.005.565	Cens de població, 1930. Població de fet.
31/12/1931	1.007.820	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1932	1.014.566	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1933	1.023.625	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1934	1.036.841	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1935	1.048.641	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1936	1.062.157	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1937	1.074.637	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1938	1.085.564	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1939	1.085.951	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1940	1.081.175	Cens de població, 1940. Població de fet.
31/12/1941	1.087.099	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1942	1.092.121	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1943	1.105.716	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1944	1.129.837	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1945	1.205.509	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona. Any d'operació padronal.
31/12/1946	1.213.909	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1947	1.225.318	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1948	1.268.973	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1949	1.285.920	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1950	1.280.179	Cens de població, 1950. Població de fet.
31/12/1951	1.288.283	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1952	1.305.520	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1953	1.321.878	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1954	1.361.379	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1955	1.403.028	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona. Any d'operació padronal.
31/12/1956	1.431.753	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1957	1.466.937	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1958	1.503.312	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1959	1.538.710	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1960	1.557.863	Cens de població, 1960. Població de fet.
31/12/1961	1.591.402	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1962	1.626.064	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1963	1.660.481	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1964	1.696.008	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1965	1.655.603	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona. Any d'operació padronal.
31/12/1966	1.697.102	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1967	1.738.498	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1968	1.759.148	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1969	1.775.570	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1970	1.745.142	Cens de població, 1970. Població de fet.
31/12/1971	1.762.977	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1972	1.785.521	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1973	1.804.652	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1974	1.820.583	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1975	1.751.136	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona. Any d'operació padronal. A partir d'aquest any la sèrie es basarà en població de dret. Població de fet Barcelona 1975: 1.754.713
31/12/1976	1.816.316	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1977	1.886.921	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1978	1.902.713	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
31/12/1979	1.906.998	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/03/1981	1.752.627	Cens de població, 1981. Població de dret.
01/03/1982	1.761.231	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/03/1983	1.771.998	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/03/1984	1.770.296	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/03/1985	1.769.014	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/04/1986	1.701.812	Padró municipal d'habitants, 1986.
01/01/1987	1.703.744	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/01/1988	1.714.355	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/01/1989	1.712.350	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/01/1990	1.707.286	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/03/1991	1.643.542	Cens de població, 1991. Població de dret.
01/01/1992	1.630.635	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/01/1993	1.635.067	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/01/1994	1.630.867	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/01/1995	1.614.571	Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona.
01/05/1996	1.508.805	Padró municipal d'habitants, 1996.
01/01/1998	1.505.581	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.
01/01/1999	1.503.451	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.
01/01/2000	1.496.266	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.
01/01/2001	1.505.325	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.
01/11/2001	1.503.884	Cens de població, 2001. Població de dret.
01/01/2002	1.527.190	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.
01/01/2003	1.582.738	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.
01/01/2004	1.578.546	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.
01/01/2005	1.593.075	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.
01/01/2006	1.605.602	Padró continu, INE, Aj. BCN i Idescat.

*S'entén com "Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona" totes les publicacions anuals que l'Ajuntament de Barcelona ha publicat durant el període 1902-2003. Aquesta publicació ha aparegut sota diversos noms i formats:

1902-1920: "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona"
1927-1964: "Estadística" annex de la "Gaceta Municipal"
1965-1986: "Estadística Municipal"
1987-2006: "Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona"

Font: Elaboració pròpia a partir de totes les publicacions enumerades a la columna Font.

Tot i que a vegades sigui fàcil deixar-ho en l'oblit, el primer període de creixement intens de la població de la ciutat es va viure abans de la instal·lació de les primeres indústries

a Barcelona. La fi de la Guerra de Successió al 1714 i la consolidació de la ciutat com a nucli econòmic i comercial van afavorir que s'encetés un període de creixement demogràfic que representava un fort trencament respecte a l'etapa anterior en què durant més de dos segles la ciutat no només havia viscut un important estancament demogràfic i territorial, sinó que també havia perdut pes relatiu dins del panorama català. Així, al 1719 la població de la ciutat de Barcelona era d'un 34.000 persones, mentre que al cens de Floridablanca de 1787 la població de la localitat va estar a prop de triplicar-se i se situà entorn als 93.000 habitants. Altres documents afirmen que abans d'arribar a la fi del segle XVIII la població de fet ja havia superat la barrera dels 100.000 habitants. Sigui com sigui, el ritme de creixement fou intens i la ciutat començà a viure els efectes. Primer es densificaren els barris tradicionalment més poblats i actius, els situats a llevant, però progressivament el creixement afectà als barris més allunyats. La urbanització del barri de la Barceloneta al 1753 així com l'enderroc de la muralla interior al 1775 són algunes proves que mostren els canvis que s'estaven experimentant abans de l'explosió industrial de la ciutat (VVAA, 1995).

Les dades de població del primer terç de segle XIX semblen indicar que amb el canvi de centúria es va aturar l'intens ritme de creixement dels efectius de la segona meitat del segle anterior. D'aquesta manera, l'any 1833, any de l'obertura al carrer Tallers de "El Vapor", la primera fàbrica amb màquines de vapor de tota Espanya, fundada per l'empresari Josep Bonaplata, la població de Barcelona se situava al voltant de les 120.000 persones. Es podria considerar aquesta data i efemèride com el símbol del començament d'un altre procés de ràpid creixement de la població, ja que 25 anys més tard, al cens de 1857, es recomptaren 183.787 habitants.

Paral·lelament a l'increment d'efectius, uns 65.000 en només 25 anys, Barcelona no va viure un procés de creixement de l'extensió física de la ciutat. La muralla que l'envoltava, així com l'existència del perímetre estratègic (la llei aprovada al 1717 i que prohibia l'edificació en uns 1.200 metres al voltant de la muralla) impediren l'expansió del territori urbà (Duran i Sanpere, 1973). Aquests elements configuraren una realitat en què la densificació i la degradació de l'espai interior de la ciutat es convertiren en les protagonistes. No trigaren a sentir-se veus contràries a la situació insostenible que es vivia; de fet, el mateix Ajuntament demanava insistentment a Madrid l'aprovació d'una reforma urbana per a Barcelona en què es contemplés l'expansió física de la ciutat i l'enderroc de la muralla. Al 1840 l'Ajuntament convocà un concurs públic en què premiaria amb una medalla d'or a la millor memòria que tractés la qüestió: *"¿Qué ventajas reporaría Barcelona, y especialmente su industria, de la demolición de las murallas que circuyen la ciudad?"*. Amb aquesta convocatòria l'Ajuntament pretenia estendre la reflexió al voltant de les muralles a amplis grups socials i intel·lectuals barcelonins, així com pressionar al govern espanyol perquè autoritzés la reforma urbana. De

l'opuscle guanyador d'aquest concurs, "Abajo las murallas!!!" de Pere Felip Monlau, es poden extreure fragments en què l'autor descriu amb to crític i exacerbat la situació de degradació que es vivia des de la saturació del tram urbà a la ciutat emmurallada.

*"Las ciento cuarenta mil almas que vejetan ahora en el reducido círculo cuya circunferencia forman las murallas, serian mucho mas felices y vivirian mas sanas y mas tiempo, si se hallasen diseminadas por una estension de terreno mil veces mayor; pero no se trata por ahora de acercarnos tanto á las costumbres patriarcales; trátase únicamente de que podamos respirar con holgura, y dar á nuestra industria el competente vuelo. Nuestras calles son jeneralmente angostas, la circulacion de las personas por ellas espuesta, á causa del continuo carreteo y trasporte que exigen el comercio y la industria; las casas altas, ahogadas, con cuatro pisos jeneralmente y cuarenta ó cincuenta moradores en cada una de ellas; cada dia van desapareciendo los huertos, los jardines y las casas antiguas de alguna comodidad, para construir en su lugar casitas mezquinas, con nichos en vez de salones y cuartos; en una palabra nos vamos ahogando. La infeliz Barcelona está destinada por la naturaleza á ser una poblacion vasta, numerosa; pero las murallas la tienen condenada á no poder estenderse mas de lo que ellas señalan. En este apuro gana en elevacion lo que no puede ganar en largo y anchura; nos hacemos una piña; nos encastillamos hácia las nubes, pero finalmente llegará un dia en que á despecho de muros y baluartes rebosaremos [...]"*⁴⁰

*"Abajo las murallas! debe ser, pues, el grito continuo de todo catalan amante de las glorias y de la prosperidad del pais."*⁴¹

*"Queden dentro de murallas los que viven del presupuesto público; permanezca aquí ahogándose la Barcelona oficial; pero los que viven de su trabajo, profesion ó industria, la Barcelona manufacturera é industriosa, puede y quiere respirar con libertad é independencia. Al campo, pues, y fundarémos, si es preciso, una NUEVA BARCELONA!"*⁴²

L'ordre d'enderrocar les muralles no arribà fins 1860, dinou anys després de la proclamació de Monlau com a guanyador del concurs de l'Ajuntament. En aquests anys la realitat urbana i social descrita pel metge barceloní encara empitjorà més, ja que la població continuà creixent i el territori urbà continuava immòbil. L'augment de la densitat de població i la degradació de les condicions de salubritat de l'interior de la urbs tampoc van passar desapercebudes per Cerdà, el responsable de la reforma urbana aprovada des de Madrid i que marcaria el futur urbanístic de Barcelona.

En aquest context es desenvoluparen les bases del pensament demogràfic a Barcelona. En la voluntat per analitzar i descriure els fenòmens humans i socials que s'experimentaven a la nova ciutat, es barrejaven aspectes relacionats amb l'higienisme, la medicina, l'enginyeria, l'economia, l'estadística, la psicologia, la moral i l'educació. Integrats entre aquests elements també s'han de cercar els estudis de la població i l'anàlisi de les variables demogràfiques. A partir d'obres com la de Monlau, en què es fan evidents les dificultats per presentar dades que corroboreassin empíricament els postulats presentats, i de

⁴⁰ Pere Felip MONLAU (1841) pp. 13-14.

⁴¹ Op. Cit. , p. 18.

⁴² Op. Cit. , p. 21.

la revisió dels documents científics que s'elaboraven a Europa, es generà una notable consciència entre l'elit intel·lectual i política barcelonina sobre la importància que tenia la presentació de dades empíriques al costat de les argumentacions. A més, la transformació del panorama socioeconòmic de la ciutat era cada vegada més visible, i calien dades per observar la realitat des d'un punt de vista, en principi, més objectiu. En aquest context de canvi social, l'estadística serà definida com a garantia de coneixement cert, útil tant per l'acció política com pel coneixement intel·lectual. De fet, aquesta confluència entre interessos polítics i intel·lectuals és la principal responsable del creixement del nombre de publicacions en què es presenten evidències quantitatives (López Guallar, 1995).

Laureà Figuerola, catedràtic d'Economia Política i Dret Polític a la Universitat de Barcelona, amb una formació molt vinculada a la pedagogia i a la filosofia de l'ensenyament, i participant actiu en la vida política, econòmica, cultural i educativa de la ciutat (a més d'introduïdor de la pesseta com a unitat monetària a Espanya quan estava al front del Ministeri d'Hisenda), és la primera persona que es proposa verificar empíricament la relació entre el creixement de la indústria i el creixement de la població a la ciutat de Barcelona. Aquesta voluntat la plasmà a l'obra *Estadística de Barcelona en 1849, "la primera font estadística publicada que proporciona dades demogràfiques a nivell d'espai intern"*,⁴³ *"la primera investigació quantitativa de la realitat social i econòmica de Barcelona a mitjan segle XIX"*,⁴⁴ i *"treball pioner a Espanya en la utilització de les tècniques estadístiques que estava desenvolupant Quetelet per a estudiar les conseqüències socials, demogràfiques, sanitàries, urbanístiques i econòmiques del liberalisme i de la industrialització"*.⁴⁵

El treball és concebut sota aquesta perspectiva liberalista i reformadora que l'allunya de les denúncies de Monlau, i l'apropa a un reformisme social que veia en la instrucció i l'educació del jovent, i en la inducció d'hàbituds individuals de previsió i moderació, els elements per donar cohesió social i estabilitat a una societat i a una economia organitzades segons els principis de la llibertat (Costas a Figuerola, 1993). El tret més important de l'aportació als estudis de població de l'obra de Figuerola és la modernitat dels seus pensaments en matèria demogràfica. Tot i no tenir una formació gaire relacionada amb disciplines lligades a l'estudi de la població, es planteja tota una sèrie d'interrogants de naturalesa demogràfica, amb vigència avui dia, i que el situen molt a prop del que podria ser considerat una anàlisi demogràfica moderna. Per tant, els estudis de població de Barcelona de Laureà Figuerola, concentrats a l'Estadística de Barcelona de 1849, no tan sols s'han de

⁴³ TATJER, Mercè (1972), p. 274.

⁴⁴ COSTAS, Anton al pròleg de FIGUEROLA, Laureà (1993), p. 19.

⁴⁵ COSTAS, Antón (2003), p. 246.

destacar per la seva important contribució a la bibliografia barcelonina, sinó també pel fet de plantejar-ne uns interrogants de caire demogràfic que difícilment es poden trobar en altres obres de l'època a Espanya.

Algunes de les dades demogràfiques que presentà Figuerola van ser aprofitades per Ildefons Cerdà en la seva Teoria General de la Urbanització, publicada al 1868. Podem considerar a l'enginyer Cerdà com el següent personatge d'aquesta incipient societat urbana i industrial en ocupar-se de l'estudi del “contingut”, la població, en relació amb el “continent”, la ciutat de Barcelona.

La importància decisiva que la figura de Cerdà ha tingut per l'esdevenir urbanístic de la ciutat de Barcelona no pot amagar la magnitud de les seves aportacions teòriques i conceptuals. És ben cert que l'actual Eixample de la ciutat és l'aportació més visible de tots els esforços científics de Cerdà (cal tenir en compte, però, que entre el projecte d'Eixample aprovat al 1860 i el que finalment s'ha configurat a la ciutat hi ha nombroses diferències), però aquesta visibilitat no pot treure protagonisme a les seves reflexions en què integrà diverses doctrines, sempre en relació amb la ciutat. La Demografia és una d'aquestes, i la població, entesa com a contingut que viu dins de la morfologia establerta pel continent, està molt present a les reflexions científiques d'Ildefons Cerdà. Molt s'ha escrit al voltant de la sensibilitat social i l'esperit igualitari que proclamava Cerdà a la seva obra (Soria, 1996; V.V.A.A. 1994, 1995, 1996). Entenia la població com el conjunt de persones que vivien en un malestar continu provocat per la nova realitat urbana. Segons ell, les ciutats, resultat d'una evolució històrica, havien pogut subsistir fins aleshores perquè les diferents civilitzacions que les havien ocupat havien pogut fer petites reformes i modificacions que les ajustaven a les necessitats concretes de cada civilització. En canvi, Cerdà apunta que *“cuando el siglo actual ha emprendido una marcha gigantesca, dejando muy atrás al que ha precedido”* les noves necessitats que apareixen a la ciutat heretada del passat provoca que *“la humanidad, que hoy más que nunca posee el sentimiento de su propia dignidad, no se prestará mucho tiempo a vivir comprimida en esa especie de camisa de fuerza en que al presente se encuentra aprisionada”*.⁴⁶ En aquest sentit, les seves idees estaven molt properes als postulats de Pere Felip Monlau.

Cerdà estava convençut que amb l'eixamplament de la ciutat aconseguiria una ciutat més justa en molts sentits. D'un costat pretenia posar fi a la gran especulació urbanística que es vivia a l'interior de la ciutat (Solà, 1985); feia anys que la puixança econòmica i industrial de la ciutat estava provocant l'arribada d'importants contingents de població procedent, normalment, de pobles veïns, amb la qual cosa l'enorme demanda de sostre a la ciutat

⁴⁶ CERDÀ, Ildefons (1861) pp.14-15.

provocà un important encariment dels habitatges. Cerdà considerava que la construcció de l'Eixample es convertiria en una solució per reduir de forma notable la pressió de demanda d'habitatge a l'interior de la ciutat. Per un altre costat, l'Eixample de Cerdà cercava l'igualitarisme social de tota la població que en ell podia residir; el disseny ortogonal li va permetre pensar en un model gens segregat en què hi haurien pocs avantatges d'uns veïns respecte a uns altres.

Però més enllà de cercar una ciutat més justa per a tota la població, a Cerdà li calia un argument amb molta més força per impulsar el procés de reforma de Barcelona. Aquest raonament el trobà en la coneguda relació de causalitat que va establir entre la densitat i la mortalitat. Al llarg de la bibliografia escrita per Cerdà fins a 1865 es repeteix la hipòtesi: la mortalitat diferencial que ell observava a Barcelona era deguda als diferents nivells de densitat que hi havia a la ciutat. En definitiva, estava convençut que la densitat matava. La valentia per ratificar empíricament les seves hipòtesis li va portar, probablement, més d'un maldecap. El primer, derivat de l'enorme feina de recopilació de dades a la que es va sotmetre per poder calcular les densitats i les taxes de mortalitat per cadascun dels habitatges de la ciutat. El segon, i potser el més frustrant, l'arribada a unes conclusions que no ratificaven els arguments defensats al llarg de la seva obra.

El volum II de la Teoria General de la Urbanització està dedicat, quasi exclusivament, a l'anàlisi de la relació entre la densitat de població i la mortalitat; són prop de 600 pàgines, englobades sota el nom d'Estadística Urbana de Barcelona. De la mateixa manera que a l'Estadística de Barcelona de Figuerola, l'interès per l'extraordinària mortalitat de caràcter epidèmic que es manifestava a la ciutat fa que la mortalitat sigui la protagonista dels continguts demogràfics de l'obra de Cerdà. En canvi, i a diferència de l'estudi de Figuerola, són inexistents els comentaris o les reflexions al voltant d'una fecunditat en procés de reducció (només elaborà tres taules en què recull les dades resum de natalitat presentades per Figuerola al 1849, a les que incorpora el total de naixements del període 1856-1864; queda, per tant, un buit entre 1848 i 1855). Per altra banda, i també a diferència de l'Estadística de Figuerola, es fa evident en diversos moments de l'obra la importància que Cerdà dóna a les dinàmiques migratòries que es registraven a la ciutat. La generalització dels nous mitjans de locomoció obrien la porta, entenia Cerdà, a l'aparició d'una nova dimensió territorial en què la reducció de les distàncies facilitaria i potenciaria tant la mobilitat diària amb els pobles de les rodalies, com la mobilitat residencial d'individus procedents de localitats més allunyades.

En aquest segon volum de la Teoria General de la Urbanització, i després de 500 pàgines amb dades d'enorme valor demogràfic, tant per a ell com per a qualsevol

investigador posterior que hagi volgut estudiar la mortalitat de l'època, arribà el moment de sotmetre a la prova empírica de les dades la hipòtesi que havia defensat al llarg de la seva obra: la densitat és l'element explicatiu de la sobremortalitat existent a algunes àrees de Barcelona. Tal i com indiquen Cabré i Muñoz (1994), és molt probable que a mesura que Cerdà calculava les taxes de mortalitat per a tot el territori urbà, observés que la relació entre densitat i mortalitat no era tan evident com ell ho havia argumentat als seus treballs anteriors, així com al primer volum de la TGU. Davant d'aquest contratemps, i com a solució provisional per poder publicar amb rapidesa els dos primers volums de la TGU, es pot pensar que Cerdà va intentar tractar el tema amb la suficient subtileza com per no contradir allò que ell mateix havia argumentat al primer volum de la mateixa obra. Així, sembla que va preferir no donar un especial protagonisme a la taula en què resum la qüestió (presentada a la pàgina 543), ni fer més reflexions que la que apareix al títol, quan afegeix per primera vegada la classe social com a factor explicatiu de la mortalitat diferencial de Barcelona. Finalment, sembla ser que existeix una clara intenció de manipulació dels resultats: en comptes de presentar la densitat i mortalitat de tots el barris de la ciutat, decideix presentar-ne només una selecció d'11 barris, curiosament uns barris amb unes densitats i taxes de mortalitat que li permeten presentar una taula en l'ordre perfecte per ratificar la seva hipòtesi (Taula 3.2).

Taula 3.2.- Reproducció de les taules de mortalitat segons barri presentades per Ildefons Cerdà a la Teoria General de la Urbanització.

Districte	Barri	Àrea en metres per 100 hab.	Mortalitat anual per 100 hab.	
4	10	1131,21	1,62	Taula E: "De superficies específicas próximamente iguales, demostrando que la mortalidad mínima, media y máxima de la urbe, corresponden principalmente á una clasificación análoga de sus habitantes hecha con respeto á su posicion social".
2	4	1141,91	2,25	
3	3	1147,33 ⁴⁷	3,33	
4	9	1841,17	1,79	Taula 2E: "De superficies desiguales, demostrando que á medida que va disminuyendo la superficie urbana que toca por habitante, se va aumentando la mortalidad de la poblacion".
3	9	1753,11	1,87	
1	2	1691,34	2,15	
3	10	1632,00	2,23	
3	8	1196,30	2,25	
1	9	1091,00	2,42	
2	8	1069,65	2,48	
2	3	642,00	2,51	
3	1	624,24	2,70	
2	10	580,00	2,89	
4	8	568,00	2,93	

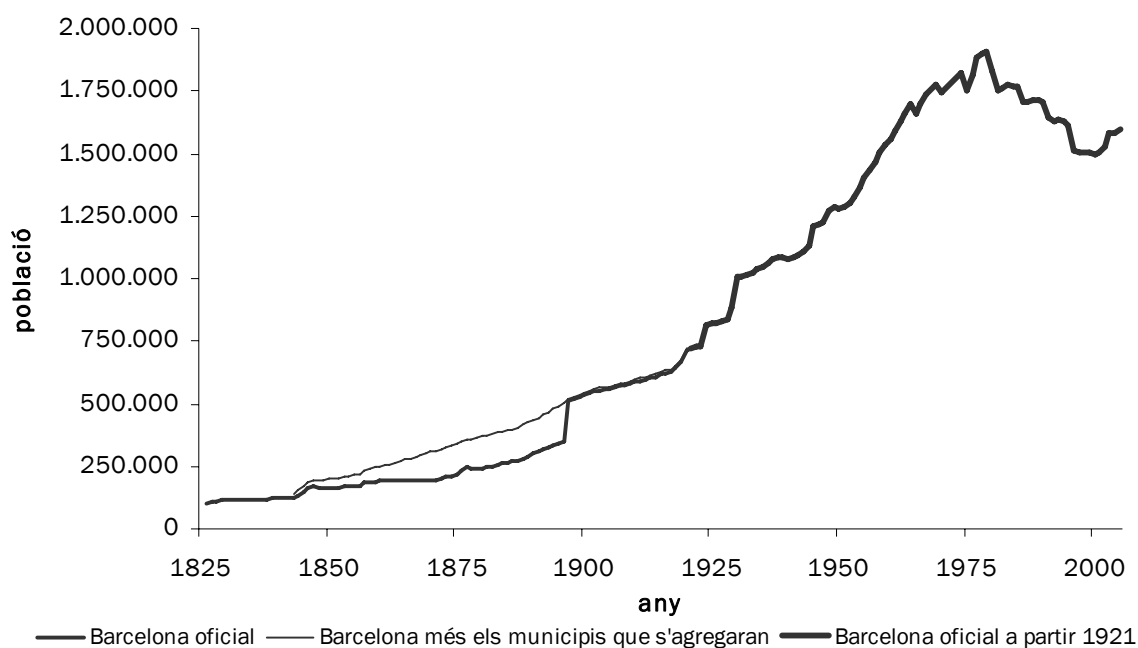
Font: Ildefons Cerdà, Teoria General de la Urbanització (1867).

⁴⁷ Probablement aquesta fou una errada que Cerdà va realitzar sense adonar-se'n. Realment, i segons els seus càlculs previs, l'àrea per 100 habitants del barri 3 del districte 3 era de 1404,55.

Si es calcula el coeficient de correlació de Pearson de les variables densitat i mortalitat, dels 11 barris que presenta a la taula 2E s'obté un coeficient de -0,93, és a dir, a més espai per habitant menys mortalitat. En canvi, si es calcula aquest coeficient per als 42 barris de la ciutat s'obtenen uns resultats que dilueixen la relació entre espai per habitant i mortalitat; el signe del coeficient continua sent negatiu, però el coeficient és de -0,22 i la hipòtesi no és significativa estadísticament parlant. La tria de Cerdà sembla, doncs, fruit de la voluntat per no contradir els seus propis postulats defensats al volum I de la TGU. Cabré i Muñoz (1994) aporten representacions cartogràfiques de les variables analitzades per Cerdà i que van en el mateix sentit: pot existir un efecte de la densitat en la dinàmica de la mortalitat de la ciutat, però sens dubte no és l'únic element explicatiu. Probablement, així ho va pensar Cerdà en veure els resultats i per això va incorporar l'argument de la classe social com a solució d'urgència i provisional. Era massa tard, però, per modificar el contingut del primer volum de la TGU.

Un cop enderrocades les muralles i encetat el projecte d'Eixample de la ciutat, el nombre d'efectius de Barcelona podia continuar creixent, i així ho va fer, perquè l'expansió territorial derivada de la construcció de l'Eixample, lluny d'exercir la funció de redistribució de la població que es concentrava a la ciutat antiga, va permetre allotjar més població a la ciutat (Estepé, 1967).

Gràfic 3.1.- Evolució de la població de Barcelona, 1826-2005.

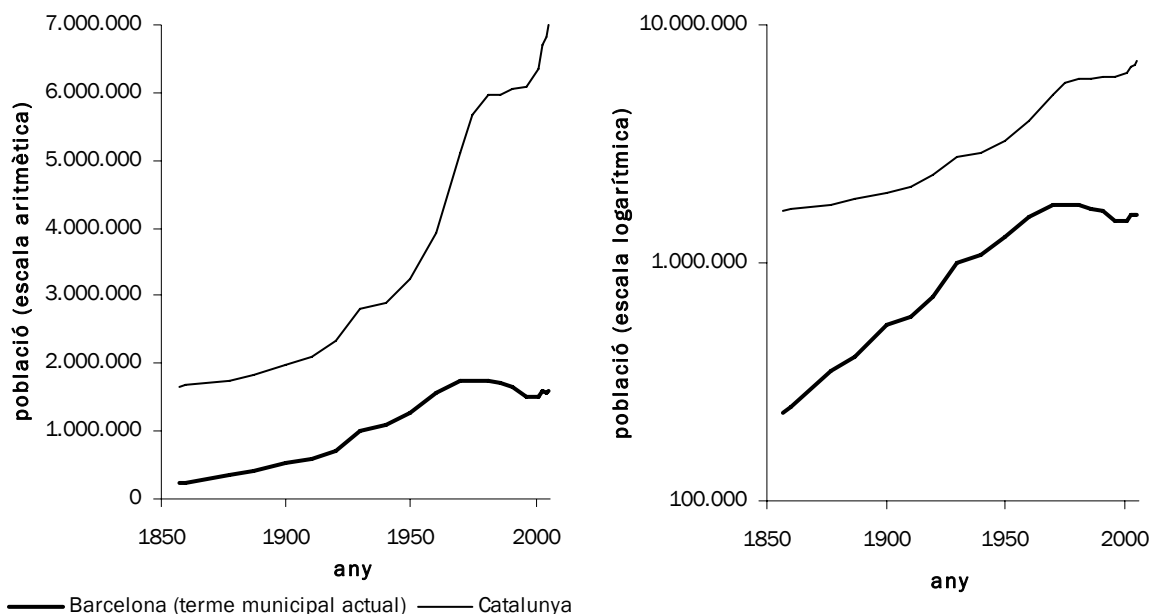

Font: Elaboració pròpia. Fins 1921 dades de la Barcelona oficial de cada moment i càlcul de la Barcelona agregada.

Amb l'aparició dels censos moderns de població i, més tard, de l'anuari de la ciutat, resseguir l'evolució dels efectius de població és una tasca més senzilla i, el més important, més fiable. El Gràfic 3.1 presenta l'evolució de la població resident a la ciutat. Per evitar els problemes de dades derivades de les annexions dels municipis del Pla de Barcelona (Les Corts, Gràcia, Sant Andreu de Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Martí de Provençals i Sants, al 1897, Horta al 1904 i Sarrià al 1921), es representen dues sèries evolutives. D'una banda, l'evolució de la població de la Barcelona oficial de cada moment; per l'altra, es presenta la sèrie amb l'evolució de la població resultant de la suma de les entitats de població que es van annexionar fins al 1921.

L'increment constant de població al llarg de la segona meitat del segle XIX va acompanyar a les importants transformacions econòmiques i socials que es visqueren a la ciutat i que provocaren forts canvis en la fisonomia urbana i en l'organització del territori català. Barcelona es consolidà com una de les principals metròpolis comercials i econòmiques d'Europa i del Món. De fet, l'any 1900, una vegada agregats la majoria dels municipis del Pla de Barcelona, la població de Barcelona ja havia superat la barrera del mig milió de persones i era 20 vegades superior a la segona ciutat catalana: 533.000 de Barcelona enfront a les 26.681 de Reus. Aquell mateix any Barcelona rivalitzava amb Madrid per la supremacia a Espanya, que li arrabassava la capital espanyola per només 6.835 persones. A Europa, Barcelona se situava al mateix nivell poblacional que les altres dues ciutats més poblades del sud, Madrid i Milà, i en el número 13 entre les ciutats més poblades del continent. Pel que fa a l'escala mundial, Barcelona es trobava en el lloc número 19, lluny de les tres grans metròpolis que ja s'apropaven als 5 milions d'habitants (Londres 4.613.812 habitants, Nova York 3.732.903 habitants i París 2.660.599 habitants).

Gràfic 3.2.- Evolució de la població a Barcelona i Catalunya, 1857-2005.

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població (1857-2005) i padró continu INE (2003).

El pes demogràfic de la ciutat dins de Catalunya també havia variat de forma molt notable al llarg del segle XIX, en un procés que mostrava l'emergència de la urbanització a Catalunya: cada cop més població residia en nuclis urbans. Mentre que al Cens de Floridablanca els efectius que vivien al corregiment de Barcelona (Barcelona més els municipis de la rodalia) representaven el 14% de la població catalana, al 1900 la població de la Barcelona agregada fins aleshores representava prop del 30% de la població resident al país. El ritme de creixement de la població de Barcelona durant la segona meitat de segle XIX va ser, doncs, més elevat que el de Catalunya (Gràfic 3.2, Taula 3.3, Taula 3.4 i Gràfic 3.3). El diferent comportament de les variables demogràfiques entre la ciutat i la resta de Catalunya, traduïdes en un ritme de creixement desigual, sembla confirmar la hipòtesi que la transició demogràfica catalana a la segona meitat de segle XIX va ser un procés espacialment dicotòmic (Vidal i Bendito, 1985).

Taula 3.3.- Població de Barcelona i Catalunya als censos i padrons de població, 1857-2005.

	Barcelona 1857-1897		Terme municipal actual		Catalunya	
	Població	1857=100	Població	1857=100	Població	1857=100
1857	183.787	100	234.798	100	1.652.291	100
1860	189.948	103,4	248.932	106,0	1.673.442	101,3
1877	248.943	135,5	353.656	150,6	1.752.033	106,0
1887	272.481	148,3	405.693	172,8	1.843.549	111,6
1900	359.986	195,9	544.137	231,7	1.966.382	119,0
1910			595.732	253,7	2.084.868	126,2
1920			721.869	307,4	2.344.719	141,9
1930			1.005.565	428,3	2.791.292	168,9
1940			1.081.175	460,5	2.890.974	175,0
1950			1.280.179	545,2	3.240.313	196,1
1960			1.557.863	663,5	3.925.779	237,6
1970			1.745.142	743,3	5.122.567	310,0
1975			1.751.136	745,8	5.663.135	342,7
1981			1.752.627	746,4	5.956.414	360,5
1986			1.701.812	724,8	5.978.638	361,8
1991			1.643.542	700,0	6.059.494	366,7
1996			1.508.805	642,6	6.090.040	368,6
2001			1.503.884	640,5	6.343.110	383,9
2005			1.593.075	678,5	6.995.206	423,4

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població (1857-2005).

Abans de la seva annexió a Barcelona, els municipis del Pla en conjunt van créixer més intensament, en termes relatius, que la ciutat central. Especialment elevat fou l'augment de població dels municipis de Les Corts, Sant Gervasi de Cassoles i Sant Martí de Provençals, que entre 1857 i 1887 van quadruplicar la seva població. El cas de la Vila de Gràcia, també és significatiu, perquè tot i presentar al 1857 un nombre absolut d'habitants força elevat, 17.147, trenta anys després triplicà la seva població. Sants també va créixer més que Barcelona, mentre que Horta, Sant Andreu de Palomar i Sarrià, viles més llunyanes al centre de la ciutat, i que rebien amb retard els efectes derivats del desenvolupament urbà i industrial de la ciutat central, no presentaren un ritme de creixement superior al de Barcelona (Taula 3.6).

Els municipis de la comarca del Baix Llobregat més propers a Barcelona també conegueren una època de creixement d'efectius important durant les darreres dècades de segle XIX, amb un ritme relatiu, però, inferior al de Barcelona. En aquest àmbit, l'atracció de mà d'obra com a conseqüència de la transformació agrícola de la zona i de la proximitat al mercat barceloní, va ser el principal factor de creixement (Recaño, 1989).

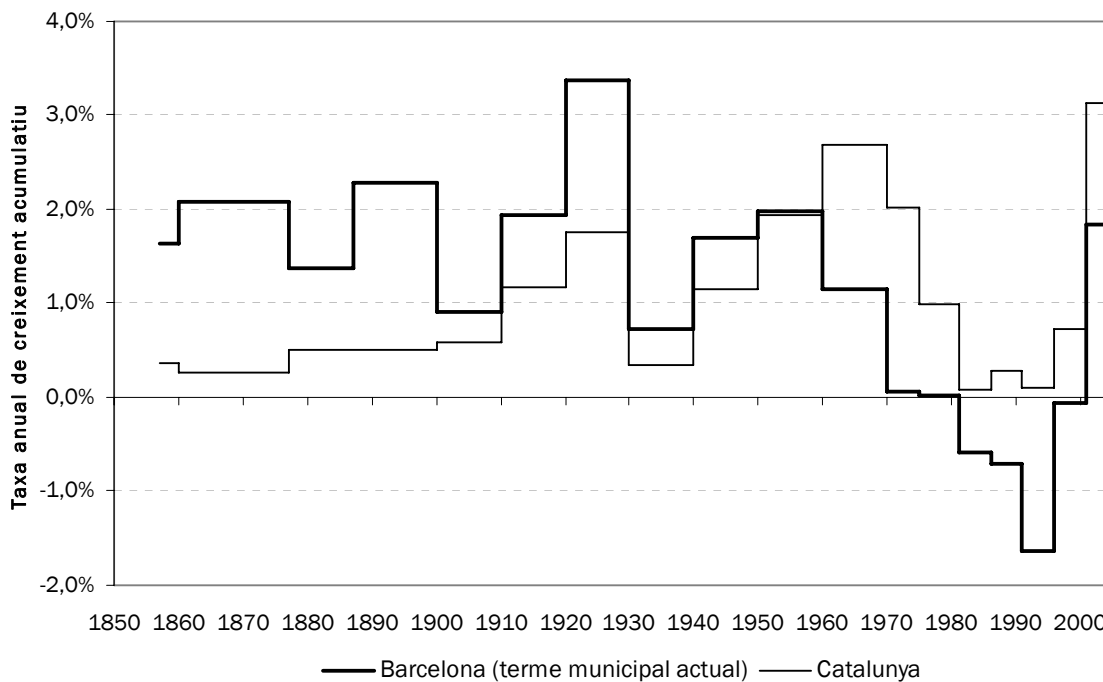
3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

Taula 3.4.- Creixement relatiu de la població de Barcelona i Catalunya als períodes intercensals i padronals, 1857-2005.

	Creixement relatiu de tot el període			Taxa de creixement anual acumulatiu			Pes de la població de Barcelona (incloent municipis agregats) sobre Catalunya	
	BCN 1857-97	Municipi actual	Catalunya	BCN 1857-97	Municipi actual	Catalunya		
1857-1860	3,35%	6,02%	1,28%	0,92%	1,64%	0,36%	1860	14,88%
1861-1877	31,06%	42,07%	4,70%	1,60%	2,09%	0,27%	1877	20,19%
1878-1887	9,46%	14,71%	5,22%	0,91%	1,38%	0,51%	1887	22,01%
1888-1900		34,13%	6,66%		2,28%	0,50%	1900	27,67%
1901-1910		9,48%	6,03%		0,91%	0,59%	1910	28,57%
1911-1920		21,17%	12,46%		1,94%	1,18%	1920	30,79%
1921-1930		39,30%	19,05%		3,37%	1,76%	1930	36,03%
1931-1940		7,52%	3,57%		0,73%	0,35%	1940	37,40%
1941-1950		18,41%	12,08%		1,70%	1,15%	1950	39,51%
1951-1960		21,69%	21,15%		1,98%	1,94%	1960	39,68%
1961-1970		12,02%	30,49%		1,14%	2,70%	1970	34,07%
1971-1975		0,34%	10,55%		0,07%	2,03%	1975	30,92%
1976-1981		0,09%	5,18%		0,02%	0,98%	1981	29,42%
1981-1986		-2,90%	0,37%		-0,58%	0,07%	1986	28,46%
1986-1991		-3,42%	1,35%		-0,71%	0,27%	1991	27,12%
1991-1996		-8,20%	0,50%		-1,64%	0,10%	1996	24,77%
1996-2001		-0,33%	4,16%		-0,06%	0,73%	2001	23,71%
2001-2005		5,93%	10,28%		1,84%	3,14%	2005	22,77%

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població (1857-2005).

Gràfic 3.3.- Evolució de la taxa de creixement anual acumulatiu. Barcelona i Catalunya, 1857-2001.

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població (1857-2005).

Taula 3.5.- Evolució i creixement de la població de la ciutat de Barcelona i dels municipis independents que més tard s'annexionarien a Barcelona., 1857-1887.

	Població				TCAA		
	1857	1860	1877	1887	1857-1860	1861-1877	1878-1887
Barcelona	183.787	189.948	248.943	272.481	0,92%	1,60%	0,91%
Gràcia	17.147	19.969	33.733	45.042	4,34%	3,13%	2,93%
Horta	2.626	2.772	3.367	3.437	1,52%	1,15%	0,21%
Les Corts	804	828	2.547	4.811	0,82%	6,83%	6,57%
Sant Andreu de Palomar	10.297	11.055	14.606	14.971	2,00%	1,65%	0,25%
Sant Gervasi de Cassoles	2.121	2.512	5.146	8.206	4,83%	4,31%	4,78%
Sant Martí de Provençals	7.096	9.333	24.839	32.695	7,95%	5,93%	2,79%
Santa Creu d'Olorda	321	330	272	315	0,77%	-1,13%	1,48%
Sants	6.739	7.984	15.980	19.105	4,84%	4,17%	1,80%
Sarrià	3.860	4.201	4.223	4.630	2,39%	0,03%	0,92%
Vallvidrera	262	277	197	220	1,57%	-1,98%	1,11%
Total municipis independ.	51.273	59.261	104.910	133.432	4,12%	3,42%	2,43%
Total general	235.060	249.209	353.853	407.800	1,64%	2,08%	1,43%

Font: Elaboració pròpia a partir censos de població (1857-1887).

Si per a mitjans del segle XIX, s'han destacat les figures de Monlau, Figuerola i Cerdà com les primeres en introduir la població de Barcelona com a objecte d'estudi en el context de la nova societat urbana i industrial, a les darreries de segle XX sobresurten les de Colomer i Codina, Garcia Faria i els metges Nin i Pullés i Comenge; les seves aportacions van consolidar la tradició en els estudis de la població de Barcelona i van ser els precedents immediats de la publicació sistemàtica de dades demogràfiques de la ciutat.

Al 1876 es publicà a Budapest l'obra "Estadística internacional de las grans ciutats" de Joseph Körösi. L'obra pretenia reunir en un mateix volum les dades del moviment de la població de totes les ciutats del món amb més de 100.000 habitants. Tot i aquest objectiu, de les 92 poblacions mundials que superaven aquest llindar només es van presentar dades referents a 32 ciutats, entre les que figuraven les ciutats capdavanteres dels principals estats de l'Europa occidental, de l'Europa de l'est i d'Amèrica del Nord. Barcelona, que en aquells moments ja havia superat els 200.000 habitants, va ser una de les grans ciutats que va quedar fora de la tria realitzada per Körösi. L'absència de Barcelona en el llistat de les principals ciutats del món va motivar a Gumersind Colomer i Codina encetar, de forma individual, un treball que seguiria la mateixa estructura de l'obra anterior i en què tractaria els elements principals del moviment natural de la població de Barcelona (Colomer i Codina,

1883), el “Movimiento de la población de Barcelona en el veintenio de 1861-1880”, publicat al 1883.⁴⁸

De totes les ciutats espanyoles, Barcelona va ser probablement la que va organitzar més aviat el Registre Civil (Tatjer, 1995), a partir de 1841, dins de la Secretaria de l'Ajuntament. El Registre Civil, de la mateixa manera que per les obres de Figuerola i de Cerdà, va ser la base de les taules que presentà Colomer i Codina al voltant de tots els fenòmens demogràfics naturals. Aquestes són d'un gran valor demogràfic i estadístic, però manquen d'un cert esperit teòric i crític. Els nivells de natalitat i mortalitat que Barcelona presentava en relació a les altres grans ciutats del món, seran comentats al proper apartat.

Deu anys després de la publicació del treball de Colomer i Codina, Pere Garcia Faria presenta el seu *“Proyecto de Saneamiento del Subsuelo de Barcelona. Alcantarillado-Drenaje-Residuos Urbanos”*(Garcia Faria, 1893). Des del seu càrrec a l'interior de l'Ajuntament⁴⁹ (director de la Secció Permanent de Clavegueram i Sanejament de la ciutat), Garcia Faria va establir mesures per resoldre els greus problemes de sanejament que patia la ciutat, dèficits infraestructurals que s'havien accentuat amb el pas dels anys i amb la consolidació de la ciutat industrial. Considerava Garcia Faria que la reforma i sanejament del clavegueram de la ciutat eren indispensables per treure a Barcelona de la situació d'insalubritat i d'elevada mortalitat que vivia des de feia anys. La teoria miasmàtica, tot i no ser rebutjada, va deixar a partir del darrer terç de segle XIX el paper protagonista del pensament higienista a la teoria bacteriològica, que es fonamentava en la presència de microorganismes nocius en elements com l'aigua o el sòl, que exercien a la vegada com a conductors dels bacteris entre la població (Nicolau, 1999).

D'aquesta manera, les noves teories bacteriològiques que es desenvoluparen al costat del pensament higienista van fer que l'actuació urbanística s'encaminés cap a la consecució de nous objectius: la millora de la xarxa de clavegueram i el subministrament d'aigua corrent a tots els habitatges. Per a Garcia Faria, disposar d'una xarxa de clavegueram en bones condicions era una necessitat, un dret dels individus. La xarxa de clavegueram de la ciutat, sovint basada en petites rectificacions del sistema d'evacuació natural, s'havia quedat completament desfasada i era del tot insalubre: estancament de les aigües, deficiència del volum d'aigües, filtració de les aigües fecals (Capel i Tatjer, 1991). De la mateixa manera que 30 anys abans havia fet Ildefons Cerdà, Garcia Faria va insistir en la incidència positiva que el sanejament de la ciutat podria exercir en la dinàmica demogràfica barcelonina. Com ja havia

⁴⁸ En el desenvolupament del capítol dedicat a la variable natural es presenten alguns resultats d'aquest estudi, sempre en comparació amb les dades d'altres ciutats del món.

⁴⁹ Una recent publicació resumeix la biografia i la tasca realitzada per Pere Garcia Faria (Miranda, 2006)

fet el seu professor, Garcia Faria també va atrevir-se a buscar en les dades empíriques la prova per correlacionar les mancances d'infraestructura amb els comportaments diferencials de mortalitat: *“La estadística es la ciencia experimental en que deben basarse todos los hechos sociológicos... no hay otro medio posible para averiguar cuáles son las teorías ciertas y cuáles las erróneas”*.⁵⁰ Així, va recollir les dades de població i de mortalitat de tots els edificis de la ciutat per als 10 anys del període 1880-1889, incloent-hi els nous barris de l'Eixample que ja s'havien urbanitzat.

Amb els treballs de Garcia Faria es torna a posar de manifest la vinculació existent entre el desenvolupament del coneixement demogràfic a Barcelona i el pensament higienista i mèdic, fruit de la necessitat per conèixer empíricament la influència que exercia la ciutat en transformació sobre els mecanismes que regulaven el comportament demogràfic. Aquesta relació entre demografia i medicina es feu més evident a partir del darrer quart de segle XIX, quan un seguit de persones vinculades amb la medicina van veure la necessitat de recopilar sistemàticament dades del moviment natural de la població per conèixer el comportament demogràfic de la població. A la ciutat de Barcelona, aquest va ser el punt de partida del posterior desenvolupament de l'estadística demogràfica. Els doctors Josep Nin i Pullés i Lluís Comenge i Ferrer, assumiren les responsabilitats estadístiques dintre del Cos Mèdic Municipal, i les revistes *“Gaceta Médica Catalana”* i *“Gaceta Sanitaria de Barcelona”*, es van configurar com les plataformes per a la publicació de les dades demogràfiques, de forma periòdica i continua (Rodríguez Ocaña, 1985).

En tombar de segle es continuaren presentant dades del moviment natural de la població a les publicacions periòdiques relacionades amb la sanitat i la medicina. Tot i això, la centralització de la informació demogràfica als Instituts d'Estadística municipals va provocar que fossin aquests darrers els encarregats de publicar les dades demogràfiques. A Barcelona, l'aparició a partir de 1902 de l'*Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*, elaborat des del recent Negociat d'Estadística de l'Ajuntament, va eclipsar progressivament les altres publicacions que oferien informació demogràfica (Ajuntament de Barcelona, 2003).

El ritme de creixement de la població de Barcelona va disminuir lleugerament durant els primers anys del segle XX, i el total d'efectius de la ciutat només es va incrementar en unes 80.000 persones entre 1900 i 1915, aproximadament la meitat en nombres absoluts del que la ciutat i els municipis del Pla havien crescut durant els darrers 13 anys de segle XIX.

Entre 1915 i 1930 la ciutat de Barcelona va viure el període de creixement més intens de la seva història, amb l'enregistrament d'una taxa anual de creixement acumulatiu propera

⁵⁰ GARCÍA FARIA, Pere (1893), p. 84.

al 3,5%. Tal i com es veurà als propers capítols d'aquest apartat, l'extraordinari flux immigratori que arribà a la ciutat entre aquestes dues dates fou l'element demogràfic que explicà el ritme tan elevat d'increment dels efectius. L'embranchida econòmica barcelonina, amb l'expansió de la majoria de sectors industrials, tradicionalment simbolitzats en l'apogeu de la construcció i la realització de grans obres públiques (Metropolità, Via Laietana i Exposició Universal de 1929) (Tatjer, 1995), va atraure un gran nombre de població, procedent de la resta de Catalunya, d'àmbits territorials emergents en les relacions migratòries de les darreres dècades del segle XIX (Comunitat Valenciana i Aragó), i de noves àrees del sud-est peninsular, principalment de les províncies de Múrcia i Almeria. Les migracions, doncs, es van erigir com a resultat i alhora com a motor dels processos econòmics, uns processos que ratifiquen que l'economia catalana participà, amb veu pròpia, en la primera globalització de l'economia mundial (Roca, 2006).

Lògicament, de forma paral·lela a l'augment de la població, es produí una ocupació intensa del territori municipal, omplint els buits que quedaven entre els municipis agregats i el nucli antic, i descobrint nous espais perifèrics que encara no formaven part del tram urbà de la ciutat (Oyón, 2001). El cens de 1930 és el primer que mostra que la ciutat havia sobrepassat el llindar del milió d'habitants. De fet, aquest cens és el primer en el qual una ciutat espanyola superava el milió d'habitants, ja que el fort ritme de creixement de Barcelona no va ser igualat per Madrid. Així, la capital catalana que al 1900 era la segona ciutat espanyola, al 1930 tornà a convertir-se en la primera amb unes 150.000 persones més que Madrid, una ciutat que en aquell moment no havia agregat encara els municipis que fixen el seu territori municipal actual. A Catalunya, l'increment de població del 20% que es va viure entre 1920 i 1930 és explicat en un 65% pel creixement barceloní, fet que produí que el pes demogràfic de la capital sobre Catalunya superés el 36%. Entre les ciutats europees, Barcelona es convertí al 1930 en la tretzena ciutat amb més població (Tatjer, 1995).

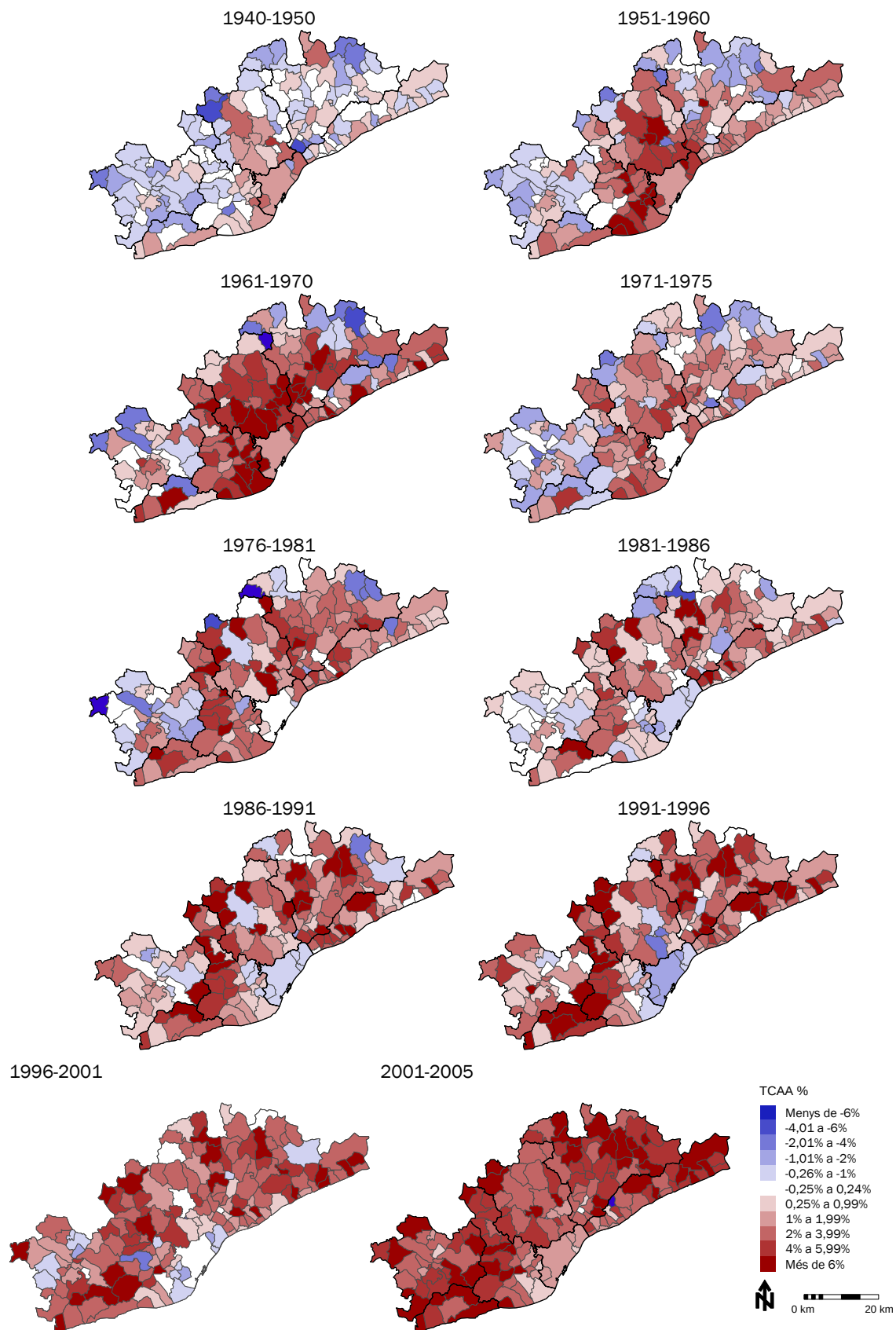
Durant els primers anys de la dècada de 1930 s'observa una davallada del ritme de creixement de la població, tendència que s'accentuà amb l'esclat de la Guerra Civil al 1936. Les conseqüències polítiques, econòmiques i socials del conflicte bèl·lic marcaren la dècada de 1940 a tot el país, que es van traduir, en general, en un increment reduït dels efectius. A Barcelona, però, el nombre d'habitants s'incrementà amb velocitat poc després de la fi de la guerra, i s'assoliren durant aquella dècada uns nivells de creixement força elevats. S'iniciava així, la darrera etapa de creixement intens de la població de la història de Barcelona que, a l'igual que les anteriors, tenia la seva base demogràfica en l'arribada a la ciutat d'un notable flux immigratori, aquest cop, procedent majoritàriament d'àmbits territorials més llunyans que els precedents: Andalusia, Extremadura, Castella i Lleó i Castella-La Manxa i Galícia.

Aquesta etapa, que s'inicià a finals de la dècada de 1940, es perllongà fins als darrers anys de la dècada de 1960. En total, uns vint anys durant els quals la població de la ciutat va passar d'1.205.509 habitants al 1945 a 1.745.142 al 1970, amb un creixement superior al 1,5% anual, lluny, però, de la taxa anual acumulativa del 3,5% que es registrà durant l'anterior etapa de gran creixement demogràfic de Barcelona. Sens dubte, el creixement demogràfic va resultar totalment limitat per la progressiva saturació del teixit urbà. Al llarg d'aquests anys s'ocuparen les darreres grans zones buides de la ciutat, normalment perifèries que s'havien mantingut sense urbanitzar tot i la pressió urbanística del primer terç del segle XX. Així, les limitacions físiques del territori municipal juntament amb l'atractiu que presentaven altres nuclis de població metropolitans a causa de la relocalització-deslocalització econòmica de determinades activitats econòmiques jugaven en contra d'un procés de creixement tan intens com el que s'havia produït quaranta anys enrere (Capel, 1975; Cabré i Muñoz, 1997).

Al Mapa 3.1 i a la Taula 3.6 es pot observar l'evolució del creixement de la població a la Regió Metropolitana de Barcelona. La ciutat central, amb la progressiva saturació de la seva trama urbana, comença a davallar el seu ritme de creixement en xifres absolutes i relatives a partir de 1960, en un patró notablement diferent al que van viure els altres municipis de la RMB, que perllonguen taxes de creixement elevades fins al segon quinquenni de 1970. Al conjunt dels municipis de la primera corona metropolitana, s'assoliren durant la dècada de 1960 unes taxes anuals de creixement extraordinàries, properes al 8%, irrepetibles en la història recent catalana en un àmbit territorial d'aquestes dimensions, i és que entre 1960 i 1975 arribaren a l'àrea de Barcelona més de 1,2 milions de persones (Sòria, 2004). Sembla clar, doncs, que a partir de la dècada de 1960 la ciutat podia haver seguit la dinàmica dels municipis metropolitans més propers, però les limitacions físiques del municipi no ho permeteren. En aquest sentit, cal recordar que entre les grans ciutats i aglomeracions europees, el municipi de Barcelona és, amb els seus 100,4 km²,⁵¹ una de les entitats municipals amb unes dimensions territorials més reduïdes (Serra, 2002). La majoria dels municipis centrals de les grans aglomeracions europees presenten una superfície superior a la de Barcelona: a Londres, Roma, Berlín, Madrid i Milà, per exemple, les entitats centrals tenen una superfície 15, 14, 9, 6 i 2 vegades superior a la que presenta el municipi barceloní.

⁵¹ En aquest sentit existeixen certes disparitats segons la institució que publica les dades. L'Ajuntament de Barcelona publica una superfície de 100,4 km², l'IDESCAT de 101,4 km² i l'INE la més baixa de 98,4 km².

Mapa 3.1.- Evolució de la població als municipis de la RMB. Taxa creix. anual acumul. (%), 1940-2005

Font: Elaboració pròpia a partir informació de censos i padrons de població (1940-2005).

Taula 3.6.- Creixement de la població de Barcelona i de les corones metropolitanes, 1940-2005.

	Població a inici del període			Creixement absolut del període			Taxa de creixement anual acum.		
	BCN	1ª corona metrop.	2ª corona metrop.	BCN	1ª corona metrop.	2ª corona metrop.	BCN	1ª corona metrop.	2ª corona metrop.
1941-1950	1.077.671	214.457	388.941	199.004	39.810	30.779	1,70%	1,72%	0,76%
1951-1960	1.276.675	254.267	419.720	277.684	182.029	144.681	1,98%	5,55%	3,01%
1961-1970	1.526.550	436.296	564.401	187.279	504.704	318.585	1,14%	7,99%	4,58%
1971-1975	1.741.979	941.000	882.986	5.994	252.333	189.671	0,07%	4,87%	3,97%
1976-1981	1.751.136	1.193.333	1.072.657	1.491	108.979	111.280	0,02%	1,71%	1,93%
1981-1986	1.752.627	1.302.312	1.183.937	-50.815	-15.083	56.549	-0,58%	-0,23%	0,92%
1986-1991	1.701.812	1.287.229	1.240.486	-58.270	7.111	86.054	-0,71%	0,11%	1,37%
1991-1996	1.643.542	1.294.340	1.326.540	-134.737	-2.863	101.226	-1,64%	-0,04%	1,43%
1996-2001*	1.508.805	1.291.477	1.427.766	-4.921	6.293	158.274	-0,06%	0,09%	1,90%
2001-2005*	1.505.325	1.306.286	1.576.123	100.277	95.746	254.620	1,30%	1,42%	3,04%
1-2006	1.605.602	1.402.032	1.830.743						

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població (1940-2001). La 1ª corona inclou els municipis de l'antiga Corporació Metropolitana de Barcelona. La 2ª corona inclou els municipis restants de les 7 comarques metropolitanes. *Les dades de 2001 del període 1996-2001 corresponen a les del Cens de 2001; en canvi el període 2001-2005 està calculat en funció de les dades del padró continu a 1-1-2001 i 1-1-2006.

La saturació urbanística de la ciutat central i la seva influència sobre el creixement de la població es fa més evident a partir de començaments de la dècada dels 80. Poc abans, al 1979 segons el padró continu de l'Ajuntament de Barcelona, la població de Barcelona va arribar al seu màxim històric: 1.906.998 habitants. Malgrat aquesta dada, és prudent afirmar que la població de Barcelona mai ha superat considerablement la xifra d'1.750.000 habitants, ja que les dades de 1978 i 1979, en les que se superaren els 1.900.000 habitants, podrien estar fortament sobrerregistrades per la imperfecció de les rectificacions del padró; l'adveniment de la democràcia i l'afany per participar en les eleccions produïren probablement un nombre anormalment elevat de dobles inscripcions, fet que explicaria la caiguda propera a les 150.000 persones que va haver-hi entre el padró continu de 1979 i el cens de població de 1981 (Cabrè i Muñoz, 1997).

Entre 1983 i 2000 la ciutat va perdre efectius de població any rere any. És molt destacable el decreixement de població registrat entre el cens de població de 1991 i el padró de 1996. En 5 anys i 2 mesos la pèrdua de població s'apropà als 150.000 habitants, a un ritme anual acumulatiu del -1,6%. Aquest període de màxima pèrdua de població de la ciutat central coincideix amb l'inici d'una etapa de creixement intens dels municipis situats a la segona corona metropolitana. No és agosarat, doncs, pensar en un important transvasament de població de les ciutats centrals saturades cap a àmbits suburbans, que coincideix en el

temps amb un seguit de processos residencials, urbanístics, econòmics i demogràfics que impulsaven aquesta tendència i que han quedat recollits en diversos moments de la recerca doctoral. Entre els demogràfics s'ha de destacar la influència de l'estructura per edats barcelonina, amb l'arribada de les generacions “boomers” a les edats d'emancipació, de creació de noves llars, que genera una necessitat d'habitatge que no és equilibrada per les llars en descomposició i els conseqüents habitatges que es buiden per la cúspide de la piràmide, ni per l'escassa nova oferta d'habitatge generada.

Segons el padró continu de l'Ajuntament, la població de la ciutat en començar l'any 2000 havia baixat del milió i mig d'habitants. D'ençà cap aquí, s'ha produït un canvi en la tendència que es perllongava des de feia 20 anys, un altre cop mercès al flux immigratori, en aquest cas procedent de l'estranger. La darrera xifra oficial de població, la del padró continu a 1 de gener de 2006, torna a situar el volum total de població per damunt del 1,6 milions, concretament en 1.605.602. Amb tot, el volum de població actual és similar al que presentava la ciutat tot just començar la dècada de 1960, prop de mig segle abans.

Fins aquí s'ha reproduït l'evolució del nombre de persones que han viscut a Barcelona durant els darrers 170 anys, destacant els treballs d'aquells investigadors que van dedicar de forma primera una especial atenció a l'estudi de la població de Barcelona. És moment ara, d'analitzar el paper que han exercit les variables demogràfiques en el creixement de la població que s'experimentà de forma continuada fins a les darreries de la dècada de 1970, en l'època de pèrdua d'efectius que s'ha conegut fins l'any 2000, i en el moment actual, en què les xifres del Padró continu indiquen que, de forma continuada durant el darrer quinquenni, la ciutat incrementa els nombre de residents.

3.2 ELS COMPONENTS DEMOGRÀFICS EN L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE BARCELONA

3.2.1 El moviment natural de la població barcelonina

Davant la mancança d'una font estadística que hagi registrat de forma continua i veraç els fluxos migratoris des de la gènesi de la Barcelona industrialitzada, la reconstrucció del comportament de les variables naturals esdevé imprescindible per al coneixement dels components demogràfics que han participat en l'evolució de la població de la ciutat. Per aquest motiu, al llarg de la recerca doctoral s'han reconstruït les sèries de naixements i de defuncions de la ciutat, un material que no havia estat presentat conjuntament amb anterioritat. En aquest primer punt, es farà un breu recorregut per les principals característiques del comportament de la natalitat i de la mortalitat a la ciutat de Barcelona, a partir de les fonts que en diferents moments de la història han registrat els esdeveniments demogràfics.

3.2.1.1 La reconstrucció de la sèrie de naixements i indicadors de natalitat i fecunditat

Des de l'explosió urbana i industrial de Barcelona, han estat diverses les fonts que han registrat els naixements que s'han produït a la ciutat.⁵² Lluny de facilitar la tasca de reconstrucció de la sèrie naixements, la relativa abundància de fonts amb informació de caràcter demogràfic l'ha feta més complexa ja que ni els criteris de recollida de les dades han quedat sempre explicitats, sobretot en les dades registrades durant el segle XIX, ni hi ha una correspondència exacta de les dades d'un mateix any entre les diferents fonts d'informació.

A la Taula 3.7 es presenten les dades de naixements explicitant les fonts que contenen aquesta informació. Per al càlcul dels indicadors demogràfics de natalitat i fecunditat que es presenten al llarg d'aquest capítol, s'han utilitzat aquelles dades considerades més fiables i que doten de coherència la sèrie final de naixements.

Deixant de banda referències puntuals sobre el nombre de naixements anuals que han quedat registrats en moments històrics anteriors, la sèrie creada durant el desenvolupament de la recerca doctoral comença al 1834 amb un total de 3.565 naixements. La informació de naixements fins 1860 va ser recollida fonamentalment per Ramon Miracle a la seva *"Guia estadística de Barcelona i manual de forasteros para el año 1836"*, per Laureà Figuerola a la seva valuosa *"Estadística de Barcelona en 1849"* i per Ildefons Cerdà a la *"Teoría General de*

⁵² La data d'inici de la recopilació és l'any 1834. El primer element que justifica començar en aquest any és el de la disponibilitat de les dades: 1834 és el primer any a partir del qual es disposa d'una llarga sèrie de totals de població, naixements i defuncions, començant per les dades de R. Miracle (1837). El segon element és històric, i gira entorn a la consideració simbòlica de 1833 com la data d'inici de la Revolució Industrial a la ciutat de

la Urbanización". No queden explicitades a les respectives obres quines foren les fonts consultades per recollir aquesta informació, però sembla força probable que, a banda dels registres parroquials, aquests autors foren els primers en aprofitar-se de la relativa bona organització del Registre Civil de Barcelona, probablement el primer en funcionar de manera correcta a Espanya (Tatjer, 1995). S'ha de destacar el buit d'informació demogràfica existent a la ciutat entre el 1848 i el 1855, els únics vuit anys de la sèrie 1834-2005 pels quals no es disposa de dades de naixements.

Els inicis del Moviment Natural de la Població a Espanya es troben a "*Memoria sobre el movimiento de la población de España 1858, 1859, 1860, 1861*", publicada per la Junta General de Estadística del Reino al 1863.⁵³ La següent publicació oficial a nivell espanyol de les dades del Registre Civil va ser "*Movimiento de la población de España en el decenio de 1861-1870*", publicat al 1877 per l'Instituto Geográfico y Estadístico.⁵⁴ Gumersind Colomer i Codina presentà la sèrie de naixements pel període 1861-1880 a l'obra *Movimiento de la población de Barcelona en el veintenio de 1861-1880*.⁵⁵ El treball de Colomer i Codina és també important en ser la primera referència de la ciutat de Barcelona en què es presenta una taula amb l'edat de les mares en el moment de tenir els fills.

El darrer any amb dades de l'obra de Colomer i Codina, 1880, coincideix amb l'any en què Garcia Faria comença el seu resum de naixements publicat a l'obra "*Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*", i que comprèn el període 1880-1889. Les preocupacions i reflexions higienistes de l'obra de Garcia Faria es tradueixen en un major interès per l'estudi de la mortalitat, però tot i això, i amb l'objectiu de valorar l'equilibri demogràfic natural de la ciutat, va considerar oportú introduir un resum dels naixements que s'havien produït durant la dècada de 1880. Per reconstruir el nombre de naixements que es registraren durant la dècada 1891-1900 es disposa de les dades publicades al "*Movimiento de la población de España. Años 1886-1892*" de 1895, i que comprenen els anys 1886-1892, i de les dades que apareixen en la publicació anual "*Almanaque de la ciudad de*

Barcelona; aquell any l'empresari Josep Bonaplata obre al carrer Tallers "El Vapor", la primera fàbrica amb màquines de vapor de tota Espanya.

⁵³ Les dades es publiquen sota el nom "Bautizados de todas las clases" , període 1858-1862. Les dades que figuren en aquesta publicació varien sensiblement de les publicades per al mateix període per Ildefons Cerdà.

⁵⁴ En aquest cas és probable que la taula "Nacimientos totales por capitales" incorpori també al total els nascuts morts o durant les primeres 24 hores posteriors al part. Aquesta deducció es fa en base a la proximitat respecte a les dades que van presentar Cerdà i Colomer i Codina, en les que queden incorporats el nombre d'avortaments.

⁵⁵ L'autor publicà únicament les dades de nascuts vius, però Garcia Faria al 1893, en resumir dades de naixements d'anys anteriors, presentà també el nombre d'avortaments del mateix període.

Barcelona". A tot aquest conjunt de dades que resumeixen els naixements que es donaren a la Barcelona oficial, s'han d'afegir les dades que es publicaren a mode de resum al primer *Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona*, el de 1902.⁵⁶

Amb l'anuari de 1902 s'enceta la publicació anual del nombre de naixements que no s'ha aturat fins a l'actualitat, amb l'única excepció del període comprès entre els anys 1921-1926 ambdós inclosos. L'anuari de 1932, però, s'encarregà d'omplir el buit demogràfic que s'havia produït durant aquell període. Al costat dels totals de nascuts vius i morts s'han acompanyat altres taules, sobretot a partir de l'edició de 1927, que han tingut continuïtat fins al present; entre aquestes destaquen la de l'edat i la naturalesa dels pares, així com la distribució dels naixements per districtes.

Paral·lelament a les edicions de l'*"Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona"*, l'Institut Nacional d'Estadística (així anomenat a partir de 1945), també publicava els seus resums anuals del *"Movimiento Natural de Población"*. En la majoria dels casos les xifres o coincideixen, o mostren molt poca divergència respecte a les que presentava l'Ajuntament de Barcelona. A partir de 1950, però, les dades que presenten una i altra institució són clarament diferents. L'Ajuntament de la ciutat decideix a partir d'aquell any separar del total de naixements els anomenats *"hechos transeúntes"*, és a dir, els nadons de parelles que no estaven empadronades a la ciutat. Néixer a l'hospital havia deixat de ser una excepció per convertir-se en un fenomen cada vegada més general, i no era estrany que dones d'altres municipis es desplaressin a Barcelona per donar a llum en un dels seus hospitals.⁵⁷ A mesura que s'avança en el temps les diferències entre les dades de l'Institut Nacional d'Estadística i de l'anuari són cada vegada més considerables, com a conseqüència del fenomen que s'acaba de descriure. Així, al 1974 l'anuari presenta una xifra d'uns 30.000 naixements de pares residents, mentre que a l'INE figura una xifra que supera els 50.000 nadons inscrits a la ciutat.

Al 1975, l'INE modifica els criteris de comptatge dels nadons, i assigna a cada municipi els naixements a partir del lloc de residència de la mare. D'aquesta manera els resums anuals de l'INE i de l'Ajuntament es tornen a homogeneïtzar, però continuen havent-hi lleugeres diferències atribuïdes, sobretot, a que en les dades de l'Ajuntament no s'inclouen els naixements de pares residents a Barcelona que tenen lloc fora del municipi. Per aquest

⁵⁶ La sèrie que es presentà en aquest primer volum partia de 1878 i incloïa tots els naixements que s'havien registrat a Barcelona més aquells que ho havien fet als municipis annexionats a Barcelona al 1897. D'aquesta manera, a partir de 1878 i fins 1897 es disposa de dues sèries paral·leles, la de naixements que es registraven a la Barcelona oficial del moment, i la de la Barcelona tal i com s'entenia al 1902.

⁵⁷ Per aquest fet s'explica la caiguda de 2.000 naixements que es pot observar a les xifres de l'Ajuntament entre 1949 i 1950.

3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

motiu, les dades que s'han utilitzat per al càlcul dels indicadors de natalitat i fecunditat a partir de 1975 són les publicades per l'INE (1975-1984) i per l'Institut d'Estadística de Catalunya (1985-2002).

Taula 3.7.- Reconstrucció de la sèrie naixements de la ciutat de Barcelona, 1834-2005

Any	Naix.	Naix. morts o abans 24 h.	Total	Font
1834	3.565			Miracle (1837), "Estado de los nacimientos, muertos y matrimonios en 1834"
1835	3.397			Miracle (1837)
1836	3.932	149	4.081	Cerdà (1867), "Estado numérico de los nacidos bautizados, con inclusión de los abortos, desde el año 1836 hasta el de 1847 inclusive" p. 271.
1837	3.874	115	3.989	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1838	4.000	126	4.126	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1839	4.088	120	4.208	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1840	4.011	162	4.173	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1841	4.267	171	4.438	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1842	4.454	149	4.603	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1843	4.109	115	4.224	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1844	4.406	126	4.532	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1845	4.993	140	5.133	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1846	5.188	176	5.364	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1847	5.183	183	5.366	Figuerola (1849) i Cerdà (1867)
1848-55				
1856	4.872	196	5068	Cerdà, I (1867), "Estado numérico de los nacidos bautizados, con inclusión de los abortos, desde el año 1856 hasta el de 1864 inclusivos" p. 271.
1857	5.094	208	5302	Cerdà, I (1867)
1858	5.858 5.889	240	6098	Cerdà, I (1867) Movimiento natural de la población (1858-1862)
1859	6.602 6.163	276	6878	Cerdà, I (1867) MNP (1858-1862)
1860	5.914 6.388	226	6140	Cerdà, I (1867) MNP (1858-1862)
1861	6.048 6.532	282	6.330 6.101	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883), "Número de nacimientos y defunciones ocurridos en cada año del veintenio", p. 31. MNP (1858-1862)
1862	5.788	268	6.056 5.881 6.056	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883) MNP (1862-1870)
1863	6.162	284	6.446 6.091 6.446	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1864	6.050	295	6.345 6.341 6.640	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1865	5.768	805	6.573 6.062 6.065	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1866	6.069	300	6.369 6.370	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1867	5.869	310	6.179 6.182	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1868	5.816	292	6.108 6.116	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1869	6.326	337	6.663 6.609	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1870	5.491	293	5.784 5.403	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1871	5.686	217	5.903	Colomer i Codina (1883)
1872	6.554	327	6.881	Colomer i Codina (1883)
1873	6.719	312	7.031	Colomer i Codina (1883)
1874	6.469	557	7.026	Colomer i Codina (1883)
1875	6.271	374	6.645	Colomer i Codina (1883)
1876	6.604	424	7.028	Colomer i Codina (1883)
1877	7.099	398	7.497	Colomer i Codina (1883)
1878	7.090 11.533	368 646	7.458 12.179	Colomer i Codina (1883) AECB (1902), naixements inscrits en tots els jutjats municipals del 1902. (inclou, doncs, els jutjats
1879	7.084 11.000	362 514	7.446 11.514	dels municipis agregats al 1897). Colomer i Codina (1883) AECB (1902).
1880	6.854 11.096	420 639	7.584 11.734	Colomer i Codina (1883) Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1881	6.908 10.933	394 588	7.302 11.521	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1882	6.831 11.058	260 518	7.091 11.576	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1883	7.545 11.103	460 760	8.005 11.863	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1884	7.357 11.248	528 716	7.885 11.964	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1885	8.418 10.733	464 798	8.882 11.531	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1886	7.561 7.443 11.138	490 753	8.051 11.891	Garcia Faria (1893) MNP (1886-1892), "nacimientos registrados civilmente..." AECB (1902).
1887	9.317 7.151 10.941	536 841	9.853 11.782	Garcia Faria (1893) MNP (1886-1892) AECB (1902)
1888	9.763 7.405 11.427	553 861	10.316 11.891	Garcia Faria (1893) MNP (1886-1892) AECB (1902).
1889	9.738 7.601 11.713	564 1.048	10.302 12.761	Garcia Faria (1893) MNP (1886-1892) AECB (1902).
1890	7.182 6.959 11.377	 581 1.098	 7.449 12.475	MNP (1886-1892) Almanaque de la ciudad de Barcelona (1891-1892) AECB (1902)
1891	7.551 7.623 11.868	 624 1.043	 8.247 12.911	MNP (1886-1892) Almanaque BCN (1892-1893) AECB (1902)
1892	7.496 7.724 11.936	 681 1.028	 8.405 12.964	MNP (1886-1892) Almanaque BCN (1893-1894) AECB (1902)
1893	7.612 12.135	653 1.021	8.265 13.156	Almanaque BCN (1894-1895) AECB (1902)
1894	7.502 12.763	648 1.075	8.150 13.838	Almanaque BCN (1895-1896) AECB (1902)
1895	7.561 12.597	684 1.067	8.245 13.664	Almanaque BCN (1896-1897) AECB (1902)
1896	7.244 12.627	664 1.108	7.908 13.735	Almanaque BCN (1897-1898) AECB (1902)
1897	10.724 12.924	783 1.075	11.507 13.999	Almanaque BCN (1898-1899) Inclou els naix dels municipis agregats a partir de maig. Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona (1902)
1898	11.568	763	12.331	AECB (1902).
1899	11.818	748	12.566	AECB (1902).
1900	12.734	1.085	13.819	AECB (1902).
1901	13.258	1.129	14.387	AECB (1902).
1902	13.602	1.159	14.761	AECB (1902).
1903	13.865	1.265	15.130	AECB.
1904	13.911	1.224	15.135	AECB.
1905	13.405	1.114	14.519	AECB.
1906	14.043	1.010	15.053	AECB.
1907	13.457	1.125	14.582	AECB.
1908	13.869	1.144	15.013	AECB.
1909	13.436	1.014	14.450	AECB.
1910	13.385	1.017	14.402	AECB.
1911	13.548	1.035	14.583	AECB.
1912	13.748	1.079	14.827	AECB.
1913	14.047	1.127	15.174	AECB.
1914	14.087	1.106	15.193	AECB.
1915	14.111	1.028	15.139	AECB.
1916	14.587	1.001	15.588	AECB.
1917	14.625	1.076	15.701	AECB.
1918	14.778	1.100	15.878	AECB.
1919	15.504	1.168	16.672	AECB.
1920	16.554	1.098	17.652	AECB.

1921	17.723	1.149	18.872	AECB.
1922	17.597	1.061	18.658	AECB.
1923	18.309	1.087	19.396	AECB.
1924	18.114	1.050	19.164	AECB.
1925	18.817	1.114	19.931	AECB.
1926	18.625	949	19.574	AECB.
1927	17.784	975	18.759	AECB.
1928	17.750	965	18.715	AECB.
1929	17.902	975	18.877	AECB.
1930	18.754	1.022	19.776	AECB.
1931	17.928	989	18.917	AECB.
1932	18.137	1.025	19.162	AECB.
1933	17.073	981	18.054	AECB.
1934	16.443	847	17.290	AECB.
1935	16.419	855	17.274	AECB.
1936	16.923	878	17.801	AECB.
1937	16.215	784	16.999	AECB.
1938	13.603	483	14.086	AECB.
1939	8.922	426	9.348	AECB.
1940	18.377	693	19.070	AECB.
1941	14.929	536	15.465	AECB.
1942	13.802	517	14.319	AECB.
1943	16.379	579	16.958	AECB.
1944	17.370	706	18.076	AECB.
1945	18.424	680	19.104	AECB.
1946	18.344	722	19.066	AECB.
1947	18.332	717	19.049	AECB.
1948	20.139	768	20.907	AECB.
1949	19.645	735	20.380	AECB.
1950	17.952	745	18.697	AECB. A partir de 1950 no es comptabilitzen els naixements de pares no residents.
1951	17.541	777	18.318	AECB.
1952	19.116	876	19.992	AECB.
1953	19.410	898	20.308	AECB.
1954	20.083	921	21.004	AECB.
1955	20.014	851	20.865	AECB.
1956	20.500	860	21.360	AECB.
1957	22.149	890	23.039	AECB.
1958	22.991	970	23.961	AECB.
1959	24.110	977	25.087	AECB.
1960	23.869	1.011	24.880	AECB.
1961	24.096	989	25.085	AECB.
1962	26.021	1.051	27.072	AECB.
1963	27.350	998	28.348	AECB.
1964	30.105	874	30.979	AECB.
1965	30.362	871	31.233	AECB.
1966	30.345	878	31.223	AECB.
1967	30.941	971	31.912	AECB.
1968	30.661	909	31.570	AECB.
1969	30.152	959	31.111	AECB.
1970	29.941	793	30.734	AECB.
1971	30.779	788	31.567	AECB.
1972	30.956	868	31.824	AECB.
1973	31.689	827	32.516	AECB.
1974	30.573	765	31.338	AECB.

Any	Estadística de l'Ajuntament de BCN	Institut d'Estadística de Catalunya	Instituto Nacional de Estadística
1975	30.237		33.773
1976	27.897		30.853
1977	25.297		28.490
1978	23.917		26.142
1979	22.465		23.104
1980	20.311		21.129
1981	19.123		19.443
1982	17.973		18.442
1983	16.440		17.965
1984	15.598		18.014
1985	15.190	16.482	16.613
1986	14.413	15.229	15.339
1987	13.843	14.530	14.608
1988	13.556	14.214	14.302
1989	13.375	13.939	14.023
1990	12.689	13.402	13.472
1991	12.667	13.526	13.591
1992	13.356	13.970	14.050
1993	12.641	13.109	13.200
1994	12.519	12.873	12.927
1995	12.122	12.584	12.724
1996	11.945	12.556	12.617
1997	12.161	12.808	12.855
1998	11.659	12.004	12.064
1999	12.203	12.559	12.629
2000	12.573	13.068	13.148
2001	12.564	13.113	13.182
2002	12.950	13.759	13.814
2003	12.605	14.276	14.342
2004	13.931	14.596	14.649
2005	14.164	14.733	14.786

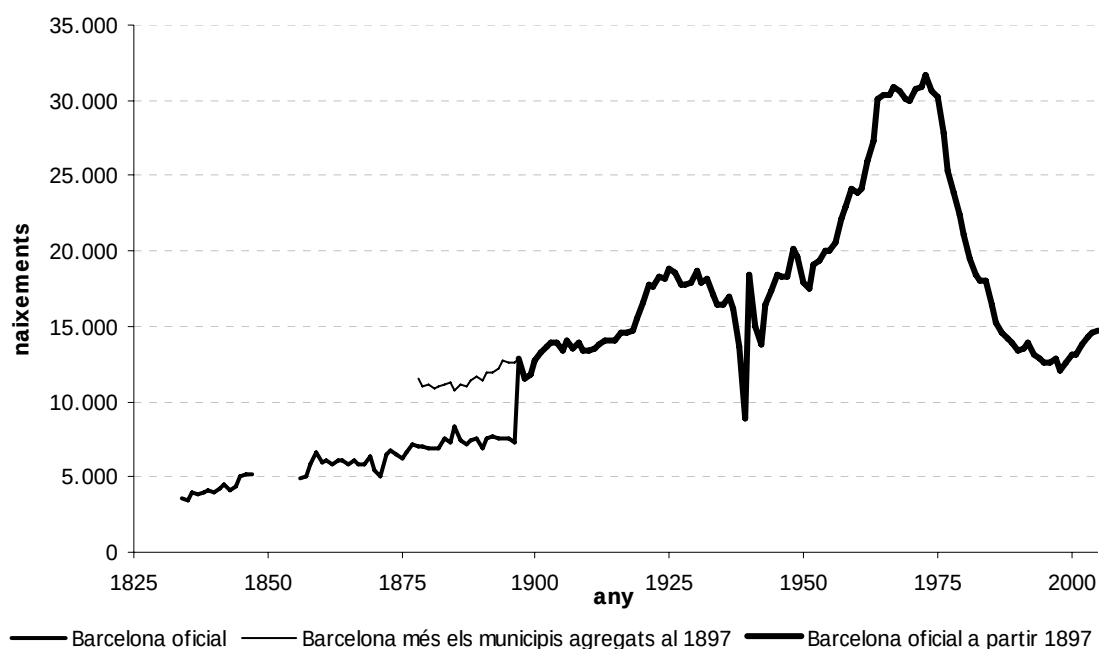
Font: Elaboració pròpia a partir de totes les publicacions enumerades a la columna Font.

La tendència marcada pels registres de naixements dels darrers anys de la primera meitat de segle XIX apunta cap a l'assoliment dels 5.000 naixements anuals al voltant de l'any 1850. El ritme de creixement de la població de la ciutat era fort, i això es traduïa en un increment progressiu del nombre de naixements. Així, dels aproximadament 3.500 naixements anuals registrats als primers anys de la dècada de 1830 es passà als 5.000 als darrers anys de la dècada de 1840 (Gràfic 3.4). En dades relatives, però, la fecunditat començà la seva davallada transicional. Es pot observar, però, la irregularitat amb què fluctua el nombre de naixements d'un any per l'altre, en un fenomen explicat, principalment, per la combinació de dos elements: per la complexa naturalesa de les dades, conegudes gràcies a un complicat procés de recopilació dut a terme per diferents autors, i per la rapidesa en

reflectir-se els elements conjunturals del context social i econòmic de la ciutat en el comportament reproductiu de la població.

A l'*Estadística de Barcelona en 1849*, Laureà Figuerola ja parla sobre la lleugera davallada de la fecunditat que s'estava produint respecte a dècades anteriors. Primer, intenta detectar diferències en la intensitat de la fecunditat en el període que analitza a la seva obra, 1836-1847, però al ser de curta durada, amb prou feines observa diferències significatives. No obstant, i convençut de l'existència d'aquestes diferències compara les seves dades amb les de 1787. Així, observa que mentre que l'any 1787 corresponien 3,33 nascuts per cada 100 persones, al trienni 1845-1847 el nombre de nats per 100 habitants és de 2,84.⁵⁸

Gràfic 3.4.- Evolució del nombre de naixements a la ciutat de Barcelona, 1834-2005

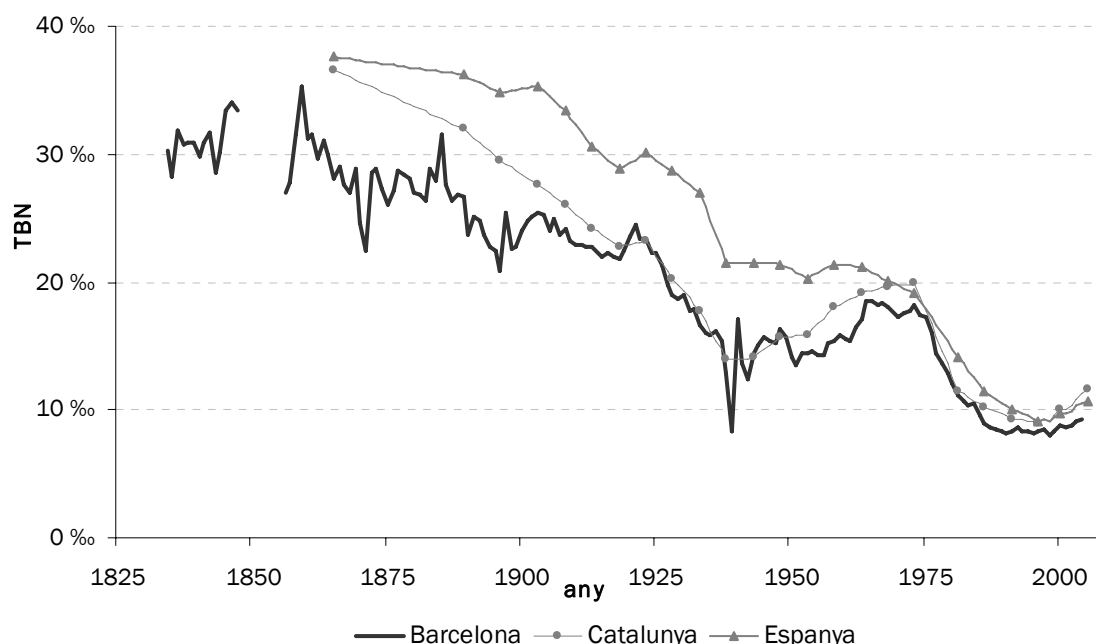
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de les fonts enumerades a la Taula 3.7.

A partir de 1860 les taxes brutes de natalitat se situaren molt a prop del 30‰ (Gràfic 3.5), en la majoria de casos per la franja inferior, i difícilment tornaren a superar aquest llindar. Destaca, a més, l'existència d'algun any amb taxes anormalment baixes, com les de 1870 i 1871, derivades de l'epidèmia de febre groga de 1870. D'aquesta manera, els nivells de natalitat que es registraven a la ciutat, eren significativament més baixos que els que es donaven a la resta de Catalunya i d'Espanya. Al període 1861-1870 la taxa bruta de natalitat

⁵⁸ Aquestes dades són sensiblement inferiors a les que s'han calculat en aquesta recerca. Al Gràfic 1.5, es pot observar com la seva taxa de natalitat de 28,39‰ és inferior a les taxes calculades entorn al 30-32‰. Probablement, va sobrevalorar el total d'efectius residents a Barcelona en la seva estimació, ja que les 180.000 persones que situà en el denominador de la taxa és la mateixa xifra que es recomptà al cens de població de 1857, 12 anys després.

del conjunt espanyol era del 37,6‰ mentre que a Catalunya es registrava una taxa del 36,7‰ (Puig i Sais, 1915), totes dues molt superiors al 29‰ que de mitjana es registrà a la capital durant el mateix període. També existeixen notables diferències si es comparen els nivells de natalitat de la ciutat amb els de l'entorn territorial més proper, els municipis del Pla de Barcelona, encara independents i amb un menor grau d'urbanitat (taxes brutes de natalitat entre el 30-40‰ al període 1865-80) (Recaño, 1989). Totes aquestes dades semblen confirmar les hipòtesis que indiquen que la qüestió del precoç malthusianisme català sembla, en el millor dels casos, un fenomen exclusivament urbà (Vidal i Bendito, 1985).

Gràfic 3.5.- Evolució de la taxa bruta de natalitat a la ciutat de Barcelona, 1834-2004

Font: Taxa Barcelona elaboració pròpia. Taxes Catalunya i Espanya: Cabré (1999), Puig i Sais (1915), Pujadas (1982). Any 2005 per Catalunya i Espanya dades provisionals.

Els recomptes de naixements segons l'edat de la mare registrats a Barcelona durant el període 1864-1880 i que publicà Colomer i Codina al 1883 permeten calcular l'Indicador Sintètic de Fecunditat de la ciutat i obtenir uns resultats en consonància amb els anteriors arguments: l'ISF barcelonès se situava al voltant dels 3 fills per dona,⁵⁹ clarament inferior al 4,13 de Catalunya al 1885 i similar al 3,32 del conjunt francès del mateix any (Cabré, 1999).

La fecunditat, doncs, estava experimentant en l'àmbit urbà barceloní un intens descens que no tenia la seva correspondència en la resta d'àmbits de l'entorn, encara amb un

⁵⁹ S'ha utilitzat com a denominador la població femenina per edats estimada a partir dels censos de població de 1860 i 1877.

caràcter eminentment rural. Observant aquesta excepcionalitat demogràfica barcelonina dintre del seu entorn territorial, és interessant comparar els nivells de natalitat de la ciutat amb els que presentaven les grans ciutats europees del moment. Els llistats de taxes de natalitat publicats per Körösi al 1876 dintre de la seva obra “Estadística Internacional de las grandes ciudades” facilita aquesta tasca comparativa. D’aquest llistat es desprèn que Barcelona se situava, amb la novena taxa de natalitat més baixa entre les 33 ciutats més importants del món, en un nivell de natalitat inferior al de ciutats de l’Europa de l’est com Praga, Budapest o Viena, similar al de ciutats com Palerm, Venècia, Milà, Lieja, Moscou, Copenhaguen o París, i lleugerament superior a les de les ciutats de Roma, Torí, Frankfurt, Sant Petersburg i l’americana Filadèlfia.

Als darrers anys de la segona meitat de segle XIX continuà la tendència a la baixa de la taxa bruta de natalitat i s’arribà al canvi de segle amb uns 25 naixements anuals per cada 1.000 residents a la ciutat. A l’Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona de 1902l, per primer cop, el procés de davallada de la fecunditat és tractat amb una importància equivalent a la que s’havia donat als problemes relacionats entre l’espai urbà i la mortalitat; fins ara, aquest havia estat el tema protagonista en les reflexions demogràfiques dels higienistes, metges, estadistes, polítics i pensadors de la ciutat, representants fins al moment del coneixement demogràfic a Barcelona.⁶⁰

Entre les taxes brutes de natalitat de la resta de capitals espanyoles, Barcelona amb el seu 25‰, es trobava al capdavall de la llista, acompanyada de les altres capitals catalanes i de Santa Cruz de Tenerife. Al capdamunt del llistat figuraven les ciutats d’Almeria, Jaén i Lleó, totes elles amb taxes superiors al 40‰. Madrid, l’altra gran urbs espanyola, presentava una taxa lleugerament superior al 29‰. Pel que fa a les principals ciutats mundials, poques eren

⁶⁰ És molt interessant reproduir alguns dels fragments que apareixen al primer Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona (1902; 165-166):

“Es tristemente cierto que la natalidad tiende á disminuir en todas partes, y mucho más en los grandes centros de población...” “Para estudiar las causas físicas, morales, económicas y sociales del decrecimiento de la nataliad sería preciso hacer muchas comparaciones, para lo cual no disponemos de datos bastantes; pero podemos afirmar desde luego que á ello contribuye, en primer lugar, el egoismo de la sociedad moderna, principalmente de la clase media, de la mala retribución del trabajo intelectual, los sueldos bajos y la carestía de los comestibles, y por tanto de la miseria fisiológica en los pobres de levita, observándose que proporcionalmente da mayor contingente á la natalidad la vida tranquila y sosegada del obrero que, ni envidiado ni envidioso, encuentra trabajo constantemente; que el pequeño industrial que aguza constantemente el ingenio para subvenir á sus necesidades, y sobre todo en la numerosa clase de empleados del comercio y de la administración, retribuidos con miserables sueldos. El bufete, los negocios y otros trabajos profesionales á los cuales se dedican buen número de habitantes en las grandes poblaciones, influyen poderosamente en que la natalidad de las capitales sea inferior á la de las comarcas rurales, contribuyendo además al mismo objeto muchísimas otras causas sociales y fisiológicas.”

les urbs amb nivells inferiors de natalitat; només les ciutats del nord d'Itàlia, les franceses i les nord-americanes prestaven per regla general, taxes similars o inferiors.

És evident que la davallada intensa de la fecunditat a la ciutat no tingué en aquells moments la mateixa interpretació que se li podria donar avui dia. Allò que avui es pot considerar com un comportament demogràfic modern, reflex d'una societat urbana avançada, s'entengué fa cent anys com un defecte endogen del qual calia defensar-se.⁶¹

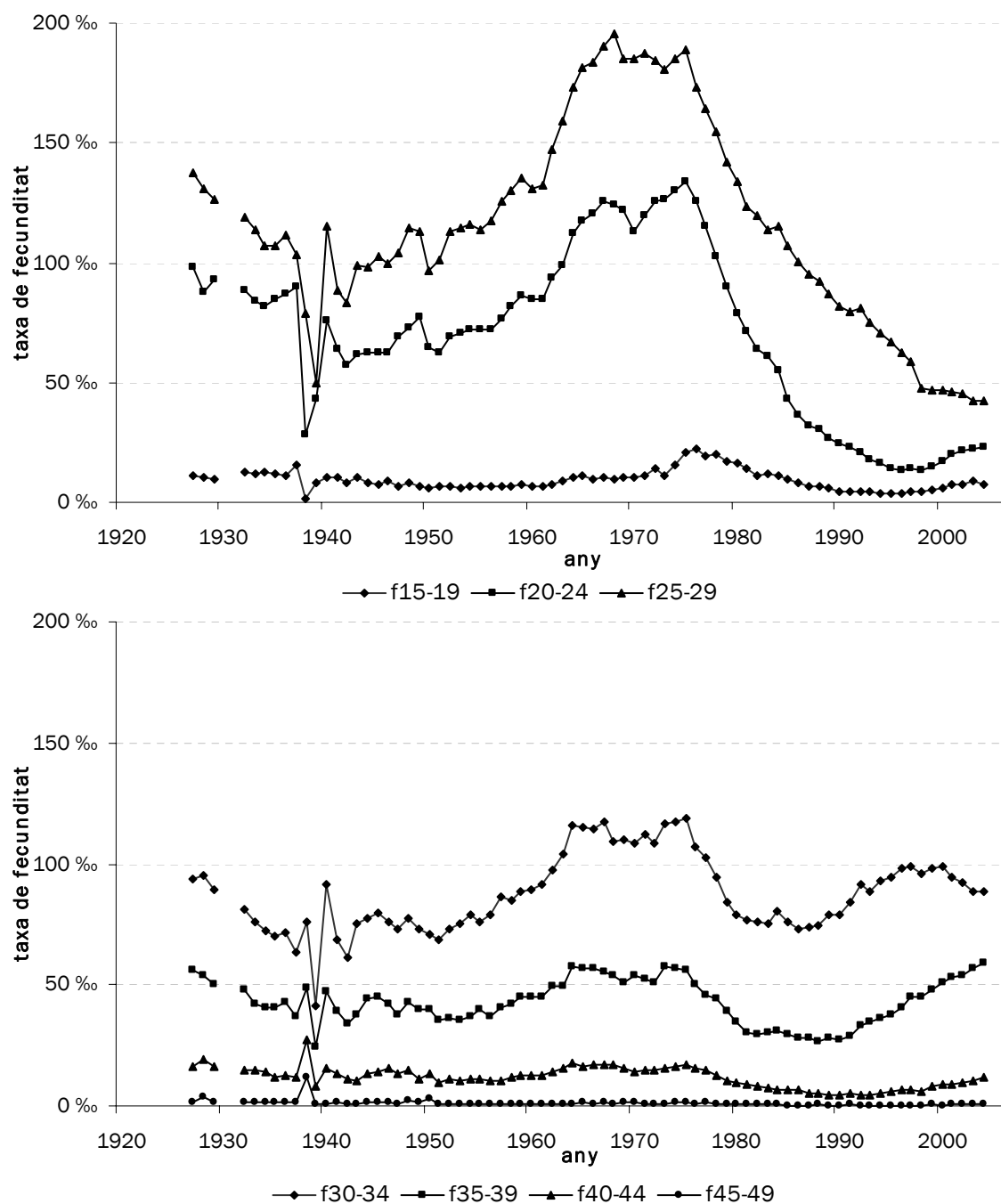
Els indicadors de natalitat i fecunditat continuaren el seu ràpid descens al llarg de la primera meitat de segle XX. Així, la publicació del nombre de naixements segons l'edat de la mare als anuaris de la ciutat de 1908 i 1911, permeten situar l'ISF de Barcelona al 1910 entorn als 2,5 fills per dona, lluny dels 3,22 fills per dona del conjunt de Catalunya i dels 4,43 d'Espanya, i molt similar als 2,52 de França.

Coincidint en el temps amb el descens de la taxa bruta de natalitat per sota del 20‰, a partir de 1927, l'Ajuntament de Barcelona comença a publicar sistemàticament a l'interior de l'Anuari de la ciutat, amb l'única excepció dels volums corresponents als anys 1930 i 1931, l'edat de les mares en el moment de tenir els fills. Aquesta informació permet calcular no tan sols les taxes específiques de fecunditat, sinó també l'Indicador Sintètic de Fecunditat des d'una perspectiva transversal i l'Edat Mitjana a la Maternitat, disposant així d'una sèrie ininterrompuda de més de 75 anys amb aquests indicadors (Gràfic 3.6 i Gràfic 3.7).

⁶¹ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona, (1902), p. 167:

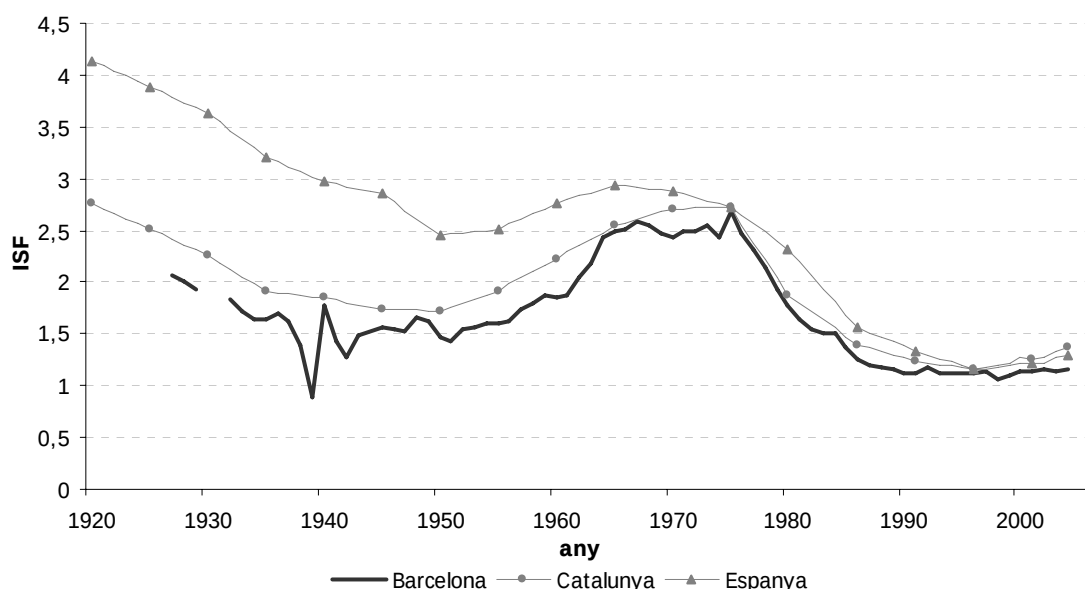
“Figura, pues, Barcelona entre las ciudades menos favorecidas por este concepto; pero la desventaja que este hecho representa no tiene un valor absoluto, porque hay capitales donde muchos nacidos viven poco tiempo y que para ser candidatos del cementerio valiera má no haber nacido.” [...] “De nada sirve que haya más nacidos, si éstos viven raquíticos y anémicos, es más: son un elemento perjudicial á la sociedad y una carga para la misma, si tarde ó nunca llegan á ser aptos para el trabajo.”

Gràfic 3.6.- Evolució de les taxes específiques de fecunditat a la ciutat de Barcelona, 1927-2004

Font: Elaboració pròpia a partir dades Anuari Estadístic de Barcelona (1926-1974), Moviment Natural de la Població de l'Institut Nacional d'Estadística (1975-1984) i IDESCAT (1985-2003), i dels censos i padrons de població i padró continu.

Gràfic 3.7.- Evolució de l'Indicador Sintètic de Fecunditat a la ciutat de Barcelona, Catalunya i Espanya, 1920-2004

Font: Elaboració pròpia a partir dades Anuari Estadístic de Barcelona, INE i IDESCAT i Cabré (1999).

Amb anterioritat a l'inici de la Guerra Civil Espanyola l'ISF de Barcelona ja havia baixat dels 2 fills per dona, a l'igual que el del conjunt de Catalunya, escorçant així unes diferències antany més importants. La Guerra Civil, lògicament, provocà un important descens de la natalitat a la ciutat, observat sobretot l'any 1939 en què els poc més de 8.000 naixements registrats representaven una taxa bruta de natalitat del 8,3‰, i un ISF inferior al fill per dona. Als anys immediatament posteriors a l'acabament del conflicte bèl·lic, la fecunditat barcelonina no mostrava indicis d'una clara recuperació i això portà la reacció d'alguns científics socials directament relacionats amb el règim franquista. L'any 1954 el Consell Superior d'Investigacions Científiques publicà un article signat per Severino Aznar titulat "El promedio de la natalidad diferencial en las clases sociales de Madrid y Barcelona" en què sorprenen alguns apel·latius despectius que l'autor dirigeix cap a la població de Barcelona en veure que la fecunditat de la ciutat catalana era més baixa que la de Madrid en totes les classes socials.⁶²

És important comentar que als gràfics que s'han presentat al llarg d'aquest capítol hi figura un descens significatiu dels naixements entre 1949 i 1950, conseqüència de l'eliminació per primer cop a les estadístiques de l'Ajuntament dels naixements dels pares no residents. Així, és lògic pensar que els indicadors de la dècada de 1940 estan sobrerregistrats

⁶² L'autor no es mossega la llengua en parlar de Barcelona com una llàstima demogràfica, que no contribueix a donar les vides que Espanya necessita per viure, que mereix la immensa compassió espanyola i que sense una esmena la ciutat no mereix protecció, sinó càstig.

aproximadament en un 5-10%, percentatge estimat de naixements de pares no residents, claculat a partir de la diferència entre les dades del MNP i de l'Anuari de Barcelona.

No trigà, però, en recuperar-se la fecunditat i en esclatar el denominat “baby boom” espanyol. És molt notable l'augment de la fecunditat que s'experimentà a partir de la segona meitat de la dècada de 1950. Així, dels 20.000 naixements que es registraren l'any 1955 quan la població ja s'apropava al milió i mig de persones, es passà als prop de 32.000 l'any 1973. L'augment, lògicament, no va ser només en termes absoluts, sinó que la taxa bruta de natalitat s'aproximà al 19‰, i l'ISF transversal superà en diversos anys els 2,5 fills per dona, nivells similars als que es van donar a les primeres dècades de segle XX. La conjuntura semblava favorable, i tal i com i s'observa al Gràfic 3.6, les taxes específiques de fecunditat de totes les edats van augmentar considerablement, especialment, però, en les de les edats compreses entre els 20 i els 29 anys. Amb el baby boom, els indicadors de fecunditat de la ciutat van convergir amb els del conjunt de Catalunya i Espanya, fet que no succeïa a Barcelona, com a mínim, des d'abans de l'inici de la Revolució Industrial.

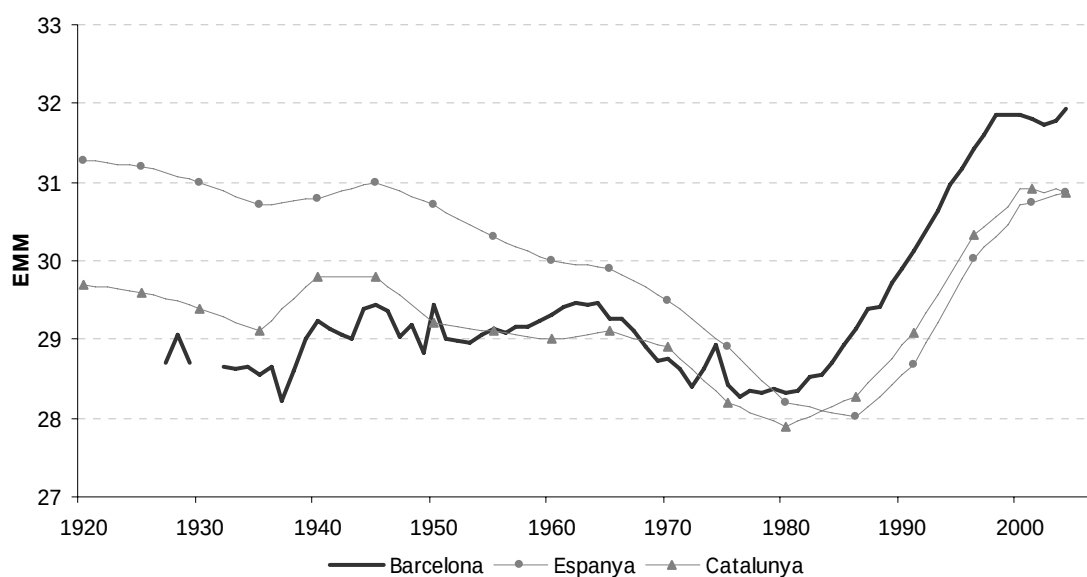
Existeixen problemes per determinar quin ha estat el darrer any amb més naixements de residents a la ciutat. Segons les dades de l'Ajuntament, 1973 ha estat l'any rècord de la història de Barcelona, amb 31.689 naixements de pares residents. En canvi, l'INE situa el màxim històric l'any 1975 amb més de 33.000 naixements de mares empadronades a Barcelona.

Sigui com sigui, és palès que a partir de la segona meitat de la dècada de 1970 comença una intensa davallada de la fecunditat, amb uns nivells mínims registrats als darrers anys del segle XX en què l'ISF s'ha aproximat a 1 fill per dona. Les taxes de fecunditat de les dones de 20 a 29 anys d'edat han registrat un descens molt significatiu respecte als nivells de les dècades de 1960 i 1970, i representen anualment només una quarta part dels valors registrats en aquells moments. Les taxes de fecunditat de les dones de 30 a 40 anys, en canvi, no tan sols no han baixat tant com les anteriors, sinó que en els darrers anys s'han aproximat als nivells que es registraren durant el període del baby boom.⁶³ Finalment, és interessant observar l'evolució de l'Edat Mitjana a la Maternitat a Barcelona (Gràfic 3.8). Durant la major part del segle les mares de Barcelona han presentat una edat mitjana a la maternitat inferior a la de les mares del conjunt de Catalunya i sobretot d'Espanya. En els darrers vint anys, en canvi, la tendència s'ha invertit i l'edat mitjana de les mares de Barcelona és significativament més elevada.

⁶³ De fet, la taxa específica de natalitat del grup 35-39 anys de l'any 2004 és la més elevada de tot el període reconstruït, 1927-2004.

Després d'haver arribat a nivells mínims de fecunditat a les darreries del segle XX, la tendència registrada durant els primers anys de segle XXI apunta cap a la recuperació de la fecunditat, més clara en els casos del conjunt català i espanyol. D'aquesta manera, el municipi barceloní torna a la pauta que, en vista dels resultats, podríem considerar com a tradicional, és a dir, presentar uns nivells de fecunditat significativament més baixos que els de Catalunya i Espanya.

Gràfic 3.8.- Evolució de l'Edat Mitjana a la Maternitat a la ciutat de Barcelona, Catalunya i Espanya, 1920-2004

Font: Elaboració pròpia a partir dades Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona, INE i IDESCAT, i Cabré (1999).

3.2.1.2 La reconstrucció de la sèrie de defuncions i indicadors de mortalitat

Les relacions entre desenvolupament urbà i mortalitat ocupen un espai protagonista a la bibliografia barcelonina del segle XIX. La majoria d'autors de l'època que van tractar aquests temes consideraven la població de la ciutat com la figura que rebia els intensos i dolorosos cops que generava una ciutat en una enorme expansió industrial i econòmica, una expansió que fins ben començat el darrer terç de segle no va coincidir amb un creixement real de les dimensions físiques de la ciutat. L'existència d'una sobremortalitat urbana obligà a higienistes, metges, estadistes i enginyers a estudiar quines eren les causes que la provocaven i a proposar-ne solucions per a la seva desaparició.

La sèrie de defuncions de Barcelona elaborada per a aquesta recerca comença l'any 1834 amb les dades de R. Miracle, que coincideixen amb un any d'extraordinària mortalitat

degut a l'epidèmia de còlera asiàtic que imperà a la ciutat.⁶⁴ En total foren més de 5.300 defuncions, molt per sobre de les 3.381 defuncions que, segons el mateix autor, es registraren a Barcelona l'any següent. Si ja amb els naixements s'observaven fortes irregularitats entre les dades d'anys consecutius, amb les defuncions aquesta circumstància es manifesta amb més intensitat, ja que el comportament de la mortalitat era molt més vulnerable a elements exògens com epidèmies, carestia d'aliments o a conflictes derivats de tensions polítiques i socials.

A l'igual que amb els naixements, les defuncions registrades durant el període 1836-1847 van ser recopilades i publicades per Laureà Figuerola a l'*Estadística de Barcelona*.⁶⁵ Entre 1850 i 1855 es repeteix el buit d'informació que ja es registrava a la sèrie de naixements, un buit que s'atura al 1856 mercès a les dades publicades per Cerdà a la *Teoría General de la Urbanización*.⁶⁶ El *Moviment Natural de la Població de Barcelona*, elaborat per Colomer i Codina, presenta les defuncions segons el sexe, el mes de defunció, l'edat, la naturalesa, l'estat civil, i la causa, de tots els anys del període 1861-1880. Simultàniament, també es disposen les dades de defuncions procedents de les diverses publicacions del moviment natural de la població per al període 1858-1870. L'estudi d'Armand Sáez sobre la població de Barcelona de 1863 també és una aportació molt interessant per comprendre la dinàmica de la mortalitat de la ciutat.

En la mateixa línia que havia seguit el seu professor Ildefons Cerdà 30 anys abans, Pere Garcia Faria vol demostrar a la seva obra publicada al 1893, *Proyecto de Saneamiento del Subsuelo de Barcelona*, la incidència negativa que tenia en la dinàmica demogràfica de la ciutat, i concretament en la mortalitat, l'existència d'una xarxa de clavegueram antiga, desfasada, en dolentes condicions i que ignora els nous mètodes d'evacuació i de dotació d'aigües que s'estaven implantant a la resta d'Europa. A l'igual que Cerdà, Garcia Faria cerca

⁶⁴ Garcia Faria (1893) resumeix les epidèmies que es van donar a la ciutat de Barcelona al llarg del segle XIX.

⁶⁵ No obstant, el capítol dedicat a la mortalitat és el que ocupa el lloc més important dintre de l'obra, amb més de 50 pàgines. En elles presenta, entre d'altres, les defuncions segons l'estat civil, l'edat i el sexe del difunt, i el mes, l'hora i la causa de la defunció.

⁶⁶ Al capítol 3.1 es desenvolupa aquesta qüestió. L'atenció que dedicà a l'estudi de la mortalitat està lligada amb la seva recerca d'una Barcelona més justa i igualitària per als seus residents. Per aconseguir aquesta nova Barcelona, era necessari alliberar la població de la camisa de força a la qual estava sotmesa, les muralles, i poder així eixamplar l'espai urbà. Al segon volum de la *Teoría General de la Urbanización*, Cerdà presentà les defuncions de tots els intervius de la ciutat i dels suburbis marítims i rurals, separant les alçades dels habitatges, per tal de trobar una resposta empírica a la seva hipòtesi, formulada en nombroses obres anteriors i que consistia en associar mortalitat i densitat com dos variables que es comportaven en el mateix sentit. Com s'apunta al capítol la breu taula amb què Cerdà resol la qüestió, suggereix la hipòtesi de que s'adonà que si bé pot existir un efecte de densitat en la dinàmica de la mortalitat, no era aquest l'únic element explicatiu del diferencial de mortalitat (Cabrè i Muñoz, 1994).

en l'estadística la ratificació empírica dels seus arguments, i recull les dades de mortalitat de tots els edificis de la ciutat per als 10 anys de període 1880-1889, incloent-hi els nous barris de l'Eixample que ja s'havien urbanitzat.⁶⁷

Les defuncions registrades durant la dècada de 1890 s'han recollit a partir del *"Movimiento de la población de España. Años 1886-1892"* publicat al 1895, en què apareixen les defuncions del període 1886-1892, i de l'*Almanaque de la ciudad de Barcelona*, que recull les dades de mortalitat dels anys compresos entre 1892 i 1897.

Al primer volum de l'Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona publicat al 1902 figura un resum de les defuncions de tots els municipis de la Barcelona agregada entre 1878 i 1902; es completa així la sèrie entre 1897 i 1902, i es proporcionen les dades al voltant de la mortalitat que Barcelona hauria tingut entre 1878 i 1897 si la configuració de la ciutat hagués estat la mateixa que al 1897.

A partir de 1902 es disposa de dues sèries de defuncions paral·leles. Per una banda existeixen les dades de mortalitat de l'Anuari Estadístic de la ciutat, en què es fa una explotació exhaustiva d'aquesta variable. L'edat i sexe dels difunts, les causes de la defunció, la naturalesa, el districte de residència, són algunes de les variables que es poden resseguir amb continuïtat des de l'inici del segle XX fins a l'actualitat. Per altra banda, també es disposa de les dades de defuncions procedents del *"Movimiento Natural de Población"*, en què no acostumen a aparèixer dades tan desagregades com a la publicació municipal.⁶⁸

⁶⁷ A aquesta recopilació de dades, que es troba integrada al segon volum del projecte, li dedicà prop de 200 pàgines.

⁶⁸ Per aquest darrer motiu, i perquè la publicació de l'Ajuntament de Barcelona s'anticipa a la de l'Institut Nacional d'Estadística en la separació de les defuncions dels no residents, al 1950, han estat les dades registrades pel servei d'estadística municipal entre 1897 i 1974 les que s'han utilitzat en aquesta recerca. A partir de 1975, la publicació de l'INE presenta també les dades de defuncions sota el criteri de la residència, i caldria esperar una correspondència entre les dades d'ambdues institucions. Tot i ser similars, les dades no presenten una coincidència absoluta, degut sobretot a que l'Ajuntament no comptabilitza les defuncions de barcelonins que tenen lloc fora del municipi. Per tant, a partir de 1975 s'han utilitzat les dades de l'INE, primer, i de l'Institut d'Estadística de Catalunya a partir de 1985. Tot aquest conjunt de dades recopilades a partir de les diverses fonts que s'han citat es presenten a la Taula 3.8.

3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

Taula 3.8.- Reconstrucció de la sèrie defuncions de la ciutat de Barcelona. 1834-2005

Any	Defun.	Font
1834	5.311	Miracle (1837), "Estado de los nacimientos, muertos y matrimonios en 1834"
1835	3.381	Miracle (1837)
1836	4.621	Cerdà (1867), "Estado numérico de los fallecidos, desde el año 1836 hasta el de 1847 inclusive" p. 273.
1837	3.534	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1838	2.480	Figuerola (1849) i Cerdà(1867) No es van comptabilitzar les defuncions registrades a hospitals
1839	3.941	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1840	4.565	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1841	4.351	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1842	5.090	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1843	4.452	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1844	4.599	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1845	4.944	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1846	4.993	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1847	5.974	Figuerola (1849) i Cerdà(1867)
1848	4.965	Padrón del Ramo de Seguridad Pública.(segons Garcia Faria)
1849	5.149	Padrón del Ramo de Seguridad Pública.(segons Garcia Faria)
1850 - 55		
1856	4.513	Cerdà, I (1867), "Estado numérico de los fallecidos, desde el año 1856 hasta el de 1864 inclusives" p. 273.
1857	4.840	Cerdà, I (1867)
1858	6.010 6.060	Cerdà, I (1867) Movimiento natural de la población (1858-1862)
1859	5.865 5.858	Cerdà, I (1867) MNP (1858-1862)
1860	5.914 6.388	Cerdà, I (1867) MNP (1858-1862)
1861	5.179 5.178 5.461	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883), "Número de nacimientos y defunciones ocurridos en cada año del veintenio", p. 31. MNP (1858-1862)
1862	5.557 5.557 5.825	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883) MNP (1862-1870)
1863	6.883 6.867 7.167	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1864	6.469 6.479 6.764	Cerdà, I (1867) Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1865	9.233 9.526	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1866	5.772 6.071	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1867	6.834 7.144	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1868	7.194 7.486	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1869	6.552 6.889	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1870	8.162 8.131	Colomer i Codina (1883) MNP (1858-1862)
1871	6.815	Colomer i Codina (1883)
1872	6.879	Colomer i Codina (1883)
1873	7.139	Colomer i Codina (1883)
1874	8.148	Colomer i Codina (1883)
1875	7.619	Colomer i Codina (1883)
1876	7.802	Colomer i Codina (1883)
1877	7.843	Colomer i Codina (1883)
1878	7896 11.255	Colomer i Codina (1883) AECB (1902), defuncions inscrites en tots els jutjats municipals del 1902. (inclou, doncs, els jutjats dels municipis agregats al 1897).
1879	8.232 11.296	Colomer i Codina (1883) AECB (1902).

1880	7.641 7.579 10.678	Colomer i Codina (1883) Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1881	7.341 10.326	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1882	8.311 11.405	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1883	8.672 12.369	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1884	8.413 11.621	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1885	9.808 14.185	Garcia Faria (1893) AECB (1902).
1886	7.898 7.932	Garcia Faria (1893) MNP (1886-1892), "defunciones registradas civilmente..."
	11.506	AECB (1902).
1887	9.138 9.200 13.559	Garcia Faria (1893) MNP (1886-1892) AECB (1902)
1888	8.665 8.692 12.669	Garcia Faria (1893) MNP (1886-1892) AECB (1902).
1889	8.425 8.466 11.578	Garcia Faria (1893) MNP (1886-1892) AECB (1902).
1890	8.916 8.943	MNP (1886-1892) Almanque de la ciudad de Barcelona (1891-1892)
	12.310	AECB (1902)
1891	8.384 8.853 12.518	MNP (1886-1892) Almanaque BCN (1892-1893) AECB (1902)
1892	8.213 8.786 12.408	MNP (1886-1892) Almanaque BCN (1893-1894) AECB (1902)
1893	8.676 12.743	Almanaque BCN (1894-1895) AECB (1902)
1894	7.803 12.216	Almanaque BCN (1895-1896) AECB (1902)
1895	7.968 12.652	Almanaque BCN (1896-1897) AECB (1902)
1896	9.106 14.400	Almanaque BCN (1897-1898) AECB (1902)
1897	11.305	Almanaque BCN (1898-1899) Inclou els naixs dels municipis agregats a partir de maig.
	12.795	AECB (1902)
1898	13.669	AECB (1902).
1899	14.818	AECB (1902).
1900	13.523	AECB (1902).
1901	14.884	AECB (1902).
1902	12.596	AECB (1902).
1903	12.849	AECB.
1904	12.985	AECB.
1905	13.966	AECB.
1906	13.945	AECB.
1907	13.226	AECB.
1908	13.287	AECB.
1909	14.592	AECB.
1910	13.546	AECB.
1911	13.847	AECB.
1912	13.172	AECB.
1913	14.661	AECB.
1914	16.577	AECB.
1915	14.468	AECB.
1916	14.325	AECB.
1917	16.253	AECB.
1918	22.767	AECB.
1919	17.685	AECB.
1920	16.601	AECB.
1921	14.774	AECB.
1922	15.620	AECB.
1923	16.277	AECB.
1924	15.334	AECB.
1925	15.108	AECB.
1926	14.721	AECB.
1927	14.707	AECB.

1928	14.075	AECB.
1929	16.099	AECB.
1930	13.768	AECB.
1931	15.916	AECB.
1932	14.921	AECB.
1933	14.778	AECB.
1934	14.290	AECB.
1935	14.681	AECB.
1936	15.012	AECB.
1937	17.383	AECB.
1938	28.192	AECB.
1939	20.294	AECB.
1940	13.690	AECB.
1941	14.051	AECB.
1942	15.760	AECB.
1943	12.098	AECB.
1944	13.489	AECB.
1945	12.739	AECB.
1946	13.096	AECB.
1947	13.917	AECB.
1948	12.053	AECB.
1949	13.705	AECB.
1950	12.324	AECB. A partir d'aquest any no es comptabilitzen les defuncions de no residents.
1951	14.480	AECB.
1952	11.627	AECB.
1953	11.227	AECB.
1954	11.117	AECB.
1955	11.665	AECB.
1956	13.460	AECB.
1957	12.823	AECB.
1958	12.144	AECB.
1959	12.554	AECB.
1960	12.263	AECB.
1961	11.911	AECB.
1962	12.799	AECB.
1963	13.553	AECB.
1964	13.179	AECB.
1965	13.537	AECB.
1966	13.712	AECB.
1967	14.172	AECB.
1968	13.987	AECB.
1969	15.508	AECB.
1970	14.808	AECB.
1971	15.751	AECB.
1972	14.422	AECB.
1973	16.354	AECB.
1974	15.841	AECB.

Any	Estadística de l'Ajuntament de BCN	Institut d'Estadística de Catalunya	Instituto Nacional de Estadística
1975	16.046		16.112
1976	16.023		16.210
1977	14.107		15.480
1978	14.303		15.662
1979	14.069		15.418
1980	14.134		16.770
1981	14.302		16.802
1982	14.007		16.355
1983	14.908		16.968
1984	14.812		16.449
1985	16.057	16.109	17.296
1986	16.089	15.913	16.129
1987	15.292	15.733	15.940
1988	16.121	16.324	16.565
1989	15.901	16.722	16.947
1990	16.919	17.170	17.464

1991	15.568	17.203	17.498
1992	15.236	16.621	16.878
1993	15.633	16.695	16.921
1994	16.674	16.536	16.755
1995	16.917	16.814	17.046
1996	15.895	16.464	16.701
1997	14.790	16.449	16.650
1998	15.331	16.471	16.690
1999	16.152	17.188	17.401
2000	15.459	16.382	16.610
2001	15.588	16.305	16.544
2002	15.495	16.128	16.350
2003	16.367	17.005	17.244
2004	14.797	15.575	15.789
2005	16.018	16.928	17.160

Font: Elaboració pròpia a partir de totes les publicacions enumerades a la columna Font.

*“En las poblaciones sumamente numerosas el aire es infecto, las aguas corrompidas, el terreno desustanciado y exhausto hasta largas distancias; la vida es en ellas necesariamente mas corta, las dulzuras de la abundancia son poco conocidas, y los horrores de la necesidad y de la miseria extremos.”*⁶⁹

Així reflectia Monlau la seva percepció sobre les condicions de vida dels barcelonins al 1841. En aquest breu fragment es posa de manifest la preocupació per l'existència d'una notable sobremortalitat urbana que, tot i no estar demostrada empíricament, no era desconeguda pels ciutadans de Barcelona. Pocs anys després, a l'*Estadística de Barcelona en 1849*, Figuerola reproduïa unes paraules similars en les que detectava els principals elements responsables de l'elevada mortalitat de la ciutat:

*“La angostura de sus calles, la altura de sus edificios, lo diminuto de las viviendas, la espesura de sus murallas, el aire viciado de sus talleres, la vida atropellada de sus industriales, lo agitado de las pasiones ciudadanas, las alternativas de lujo y miseria; son causas de muerte que necesariamente deben producir tales resultados.”*⁷⁰

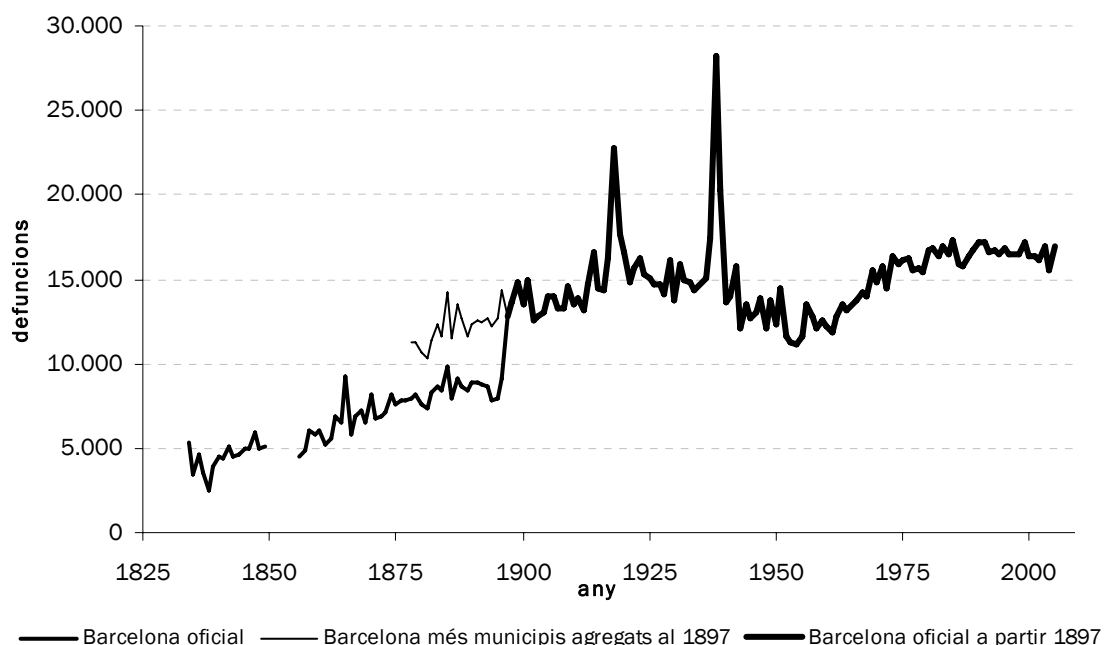
Entre 1834 i 1850 es registraren a la ciutat una mitjana de 4.500-5.000 defuncions anuals. Les dades absolutes varien de forma notable entre els anys, sempre marcant una tendència a l'alça com a conseqüència de l'augment de població resident a la ciutat (Gràfic 3.9). Els anys en què alguna epidèmia feia aparició a la ciutat presenten una xifra d'òbits extraordinàriament elevada. D'aquesta manera, al 1834, any en el qual es va estendre el còlera asiàtic a Barcelona, es van registrar 5.311 defuncions, prop de 2.000 més de les que es registraren l'any següent. Tot i que no es disposa del nombre de defuncions, durant l'any 1854 el còlera asiàtic també va fer acte de presència a la ciutat, així com entre els mesos d'agost i novembre de l'any 1865, en què van morir un total de 9.233 persones, 3.500 més que l'any 1866 (López Guallar, 1995). L'any 1885 també es va estendre el còlera a la ciutat,

⁶⁹ MONLAU, Pere Felip (1841), p.12.

⁷⁰ FIGUEROLA, Laureà (1849), p. 103

però les dades semblen confirmar que els seus efectes van ser a Barcelona menys intensos que els registrats durant les anteriors crisis epidèmiques.

Gràfic 3.9.- Evolució del nombre de defuncions a la ciutat de Barcelona, 1834-2005

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de les fonts enumerades a la Taula 3.8.

Les taules que elaborà Figuerola al 1849, com ell mateix diu probablement les primeres a Espanya en què s'analitzen aquests elements, són un instrument clau per entendre la dinàmica de la mortalitat durant els darrers anys de la primera meitat de segle XIX. És especialment rellevant l'anàlisi de la incidència de l'edat en el comportament de la mortalitat. La infantil assolí uns nivells molt elevats, característics del model demogràfic pre-transicional, i accentuats pel context urbà i social. Figuerola detectà que aproximadament el 25-30% de les defuncions anuals es registraven en infants menors d'1 any. Calculà la vida probable, l'edat que assolí el 50% dels efectius de cada edat, i obtingué uns resultats que mostren que només el 50% dels nadons masculins arribaven als 5 anys d'edat, un registre significativament inferior al que presentaven els nadons de sexe femení. Amb aquests nivells de mortalitat infantil tan elevats, la vida probable augmentava considerablement a mesura que els infants avançaven en les seves edats (Taula 3.9). Figuerola també es va decidir a explorar la influència de la classe social en la mortalitat; el criteri que establí per determinar a quina classe correspon cada defunció es basa en una barreja de paràmetres entre els que figura la localització del domicili dintre de la ciutat, la planta de l'habitatge en què viu i la professió. Tot i que puguin existir incerteses al voltant del criteri utilitzat, així com de les diferents estructures que s'estan comparant (sovint el ser de primera classe és conseqüència d'una llarga longevitat) la correlació entre pertànyer a una classe benestant i la menor

mortalitat sembla clara. Només en el cas de les dones de segona i tercera classe desapareix la relació, probablement perquè va incorporar les dones viudes a la tercera classe social.

Taula 3.9.- Vida probable i vida mitjana de la població de BCN a finals de la primera meitat del s. XIX

Vida probable (1844-1847)			Vida Mitjana (1837-1847)		
Edat	Homes	Dones	Classe	Homes	Dones
0 anys	4,9	15,6	1ª classe	38,83	34,11
6 mesos	24,9	28,2	2ª classe	25,41	24,90
1 any	28,9	31,1	3ª classe	19,68	27,43
5 anys	43	42,6	Total població	24,59	27,24
10 anys	40,1	39,6			
15 anys	36,2	35,9			
20 anys	32,9	32,7			
30 anys	27,2	27,4			
40 anys	21,3	21,6			
50 anys	15,7	16,0			

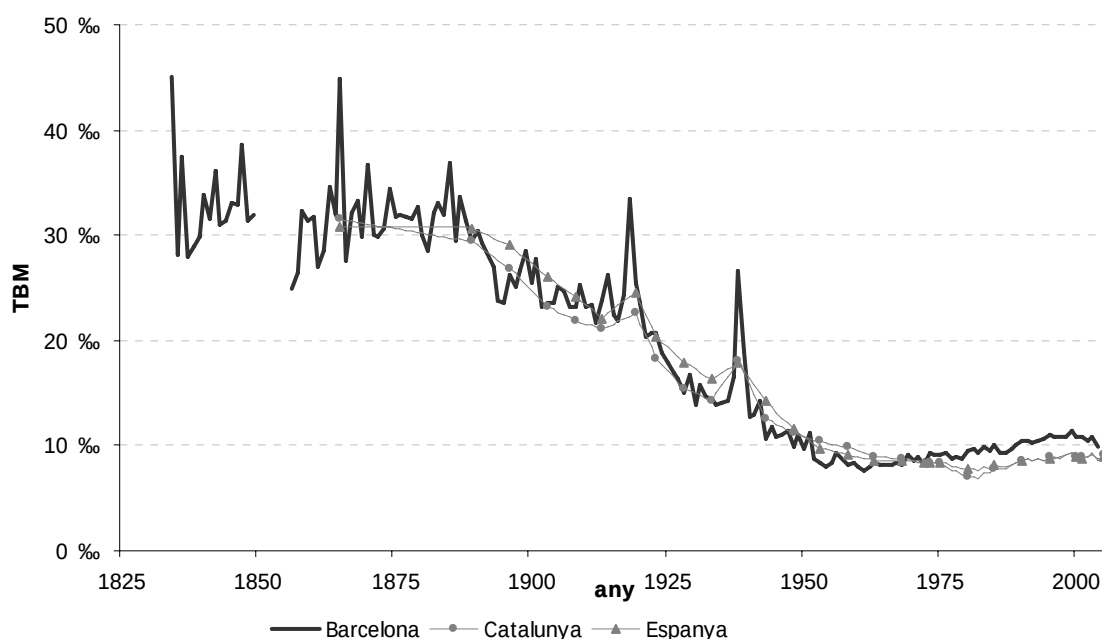
Font: Estadística de Barcelona en 1849, Laureà Figuerola.

Els nivells de mortalitat de la ciutat continuaren molt elevats al llarg de la major part de la segona meitat de segle XIX. Així, en el període 1850-1890, només 11 anys van presentar taxes brutes de mortalitat inferiors al 30‰ (Gràfic 3.10). L'esperança de vida en néixer al 1863 era de 26,2 anys pels homes i de 27,5 per a les dones, molt similar a l'esperança de vida que tenien aquells que arribaven a celebrar el trentè aniversari, 28,69 anys per als homes i 29,71 anys per a les dones. La notable mortalitat infantil que es registrava a Barcelona era l'element responsable d'aquesta circumstància, amb taxes superiors al 220‰ en el cas dels homes i lleugerament inferiors al 200‰ en les dones (Sáez, 1968). Al 1865, les esperances de vida en néixer de catalans i espanyols presentaven majors nivells de supervivència que els de la ciutat, 28,6 i 29,4 anys per als homes i dones catalanes, i 28,7 i 29,8 anys per als homes i dones del conjunt espanyol (Cabrè, 1999). Les principals causes de mort del moment eren les malalties infeccioses (tifus, verola i escarlatina-sarampió) i altres malalties com la tuberculosi, l'apoplexia i la gastritis i l'hepatitis (Colomer i Codina, 1883).

De la mateixa manera com Monlau i Figuerola, Cerdà considerava molt clara l'existència d'una sobremortalitat urbana generada per la intensa mortalitat que es registrava a determinats barris de la ciutat. A gran part de les seves obres defensà la relació de causalitat entre densitat i mortalitat, fins que va calcular els nivells de mortalitat per a tots els districtes de la ciutat a la *“Teoría General de la Urbanización”*; a partir d'aquest moment es va adonar, probablement, de que altres elements, com la distribució de les classes socials a l'espai intern barceloní, intervenien en la mortalitat diferencial que realment existia a

Barcelona (Cabré i Muñoz, 1994).⁷¹ Per Cerdà, l'eixamplament de la ciutat, fet que en principi havia de representar l'increment de superfície per càpita, era el requisit imprescindible per aconseguir l'anhelat descens de mortalitat que si que s'estava produint a altres localitats europees. L'higienista francès Michel Lévy proclamava que per viure en bones condicions higièniques era necessari disposar de 40 m² per habitant, o el que és el mateix, que hi hagi 250 persones per hectàrea, i Barcelona en tenia tres vegades més, unes 860.

Gràfic 3.10.- Evolució de la taxa bruta de mortalitat a la ciutat de Barcelona, Catalunya i Espanya, 1834-2004

Font: Taxes de BCN: elaboració pròpia. Taxes de Catalunya i Espanya: Cabré (1999), Nadal (1976), Puig i Sàis (1915), Pujadas (1982) i INE. 2005, dades provisionals INE.

Igual com ho féu amb la natalitat, Colomer i Codina reproduí al 1883 el llistat del comportament de la mortalitat a les principals ciutats mundials elaborat per Körösi, al qual l'autor barceloní afegí les dades de la capital catalana. Barcelona, amb una taxa de mortalitat del 30‰ ocupava una plaça intermèdia en el rànquing de ciutats mundials, per sota dels nivells de ciutats de l'Europa de l'est com Praga o Budapest (41,50‰), i per sobre de les ciutats nord-americanes, d'algunes del nord d'Itàlia, i de París i Londres, que amb taxes properes al 20‰ havien aconseguit reduir la mortalitat gràcies a intensos processos de sanejament del territori urbà (Garcia Faria, 1893).

⁷¹ El descens analític a una escala tan baixa, a les "mansanes" o intervies de la ciutat, permet detectar els nivells més baixos de mortalitat, amb taxes inferiors al 20‰, al sector definit pels carrers de Ferran, Avinyó i la Rambla, així com als voltants dels carrers de la Portaferrixa, Boqueria, Banys Nous i Jaume I. Els nivells de mortalitat més elevats es trobaven als sectors més apartats del centre, a banda i banda de la ciutat.

Precisament, la reducció dels nivells de mortalitat que havien registrat moltes ciutats a Europa al llarg de la segona meitat de segle XIX era la prova que Garcia Faria va fer servir per reclamar el sanejament de la xarxa de clavegueram i de dotació d'aigües de Barcelona. Estava convençut, i així ho confirmava a les seves obres, que millorant aquestes infraestructures hi hauria una ràpida millora de les condicions de mortalitat de la ciutat. Amb una recerca inspirada en la realitzada per Cerdà 30 anys abans, calculà les taxes brutes de mortalitat per a cada carrer. Va detectar que 288 carrers de la ciutat presentaven, durant el període 1880-1889, taxes de mortalitat superiors al 30‰, cap d'ells regularment urbanitzats. Les taxes de mortalitat més favorables es localitzaven al nou Eixample, als quals atribuïa millors condicions de sanejament⁷². La mort, es continuava correlacionant, doncs, amb la classe social i amb tot el que això implicava des del punt de vista urbanístic, sanitari i de qualitat de vida (Capel i Tatjer, 1991).

L'elevada mortalitat de la ciutat de finals de segle XIX també va apropar a metges del cos mèdic municipal a la realització d'una important tasca estadística de recopilació i interpretació de les dades de mortalitat. Com s'ha vist al capítol 3.1, destaquen les figures dels metges Josep Nin i Pullés i Lluís Comenge i Ferrer, que es van encarregar de la "Gaceta Sanitaria de Barcelona", publicació mensual on apareixien seccions monogràfiques sobre la demografia sanitària barcelonina (Roca Rossell, 1991).

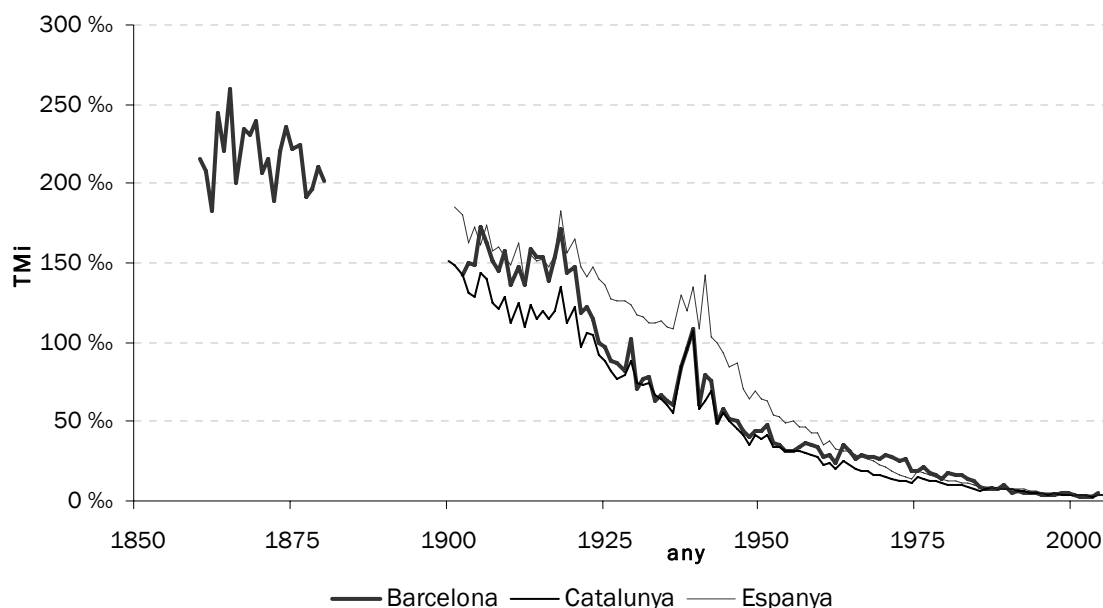
Es pot considerar que la darrera dècada del segle XIX és la que marca l'inici del descens de la mortalitat a la ciutat de Barcelona. Al 1890 es registrà una taxa bruta de mortalitat del 30,3‰, en consonància amb les taxes de les dècades anteriors, mentre que al 1900, ja incorporades les defuncions dels municipis agregats al 1897, la taxa se situà al voltant del 25‰. Al 1902, l'Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona enceta la seva publicació presentant una taxa del 23,6‰, una de les més baixes entre les capitals de província espanyoles, però la dotzena més elevada entre les 116 ciutats estrangeres que es comparen al volum de 1903. Les ciutats capdavanteres d'Europa havien aconseguit reduir la mortalitat per sota del 20‰ (Londres 15,7‰ i París 17,5‰), així com les nord-americanes, amb una història urbana totalment diferent, que presentaven taxes brutes properes al 15‰. La mortalitat era, tot i la reducció respecte als nivells que es registraren dècades anteriors, massa elevada i així ho reflectien els autors que escrivien als primers anuaris de la ciutat *"la mortalidad en Barcelona es excesiva [...] sobre todo si se tiene en cuenta las excepcionales condiciones climatológicas y de situación de que disfruta Barcelona"*.⁷³

⁷² Recaño i Esteve (2006) han aprofitat les dades recollides per Garcia Faria, i detecten la concentració espacial de determinades malalties com la gastroenteritis, que reforcen la tesi de Garcia Faria.

⁷³ Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona, 1903 p. 76.

La reducció de la mortalitat infantil va participar també en la millora de la taxa bruta; les taxes de mortalitat infantil registraren a començaments de segle XX valors propers al 150‰, significativament més baixos que els que presentava la ciutat vint anys enrere (Gràfic 3.11).

Gràfic 3.11.- Evolució de la taxa de mortalitat infantil a la ciutat de Barcelona (1860-1880 i 1902-2004) i a Catalunya i Espanya (1900-2005)

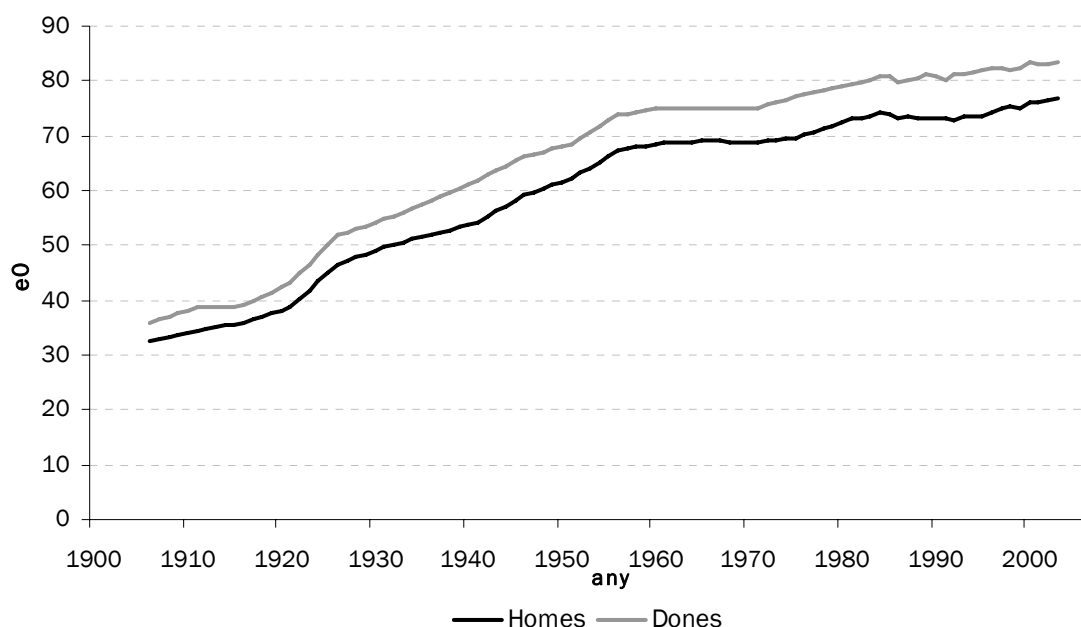
Font: Barcelona: Elaboració pròpia a partir dades Colomer i Codina (1883) i Anuari estadístic de la ciutat de Barcelona (1902-2005). Fins 1975 s'inclouen les defuncions dels no residents. Dades Catalunya: Cabré (1999). Dades Espanya: Arbelo (1962), Gómez (1992), Nadal (1976) i INE. 2005, dades provisionals Espanya i Catalunya.

La reducció de la mortalitat registrada durant els anys previs al canvi de segle no va tenir una continuïtat clara en les dues primeres dècades del segle XX. En aquests anys es registraren dues greus epidèmies, la de la febre tifoide de 1914 i la de la grip de 1918; aquesta darrera, va provocar que la taxa bruta de mortalitat tornés a superar el llindar del 30‰. A banda dels brots epidèmics, cal destacar com a trets característics de la mortalitat barcelonina de les primeres dècades de segle XX, la preponderància de les malalties associades amb els aparells respiratori (pneumònia), circulatori (hemorràgies i malalties orgàniques del cor) i digestiu, i el retrocés experimentat per malalties com la verola i el xarampió (Tatjer, 1995).

Un cop superada l'epidèmia de grip de 1918, s'enceta una etapa caracteritzada per la intensa davallada dels nivells de mortalitat que es trencaria momentàniament amb l'esclat de la Guerra Civil. L'esperança de vida en néixer va augmentar ràpidament i se superaren els 50 anys poc abans del començament del conflicte (Gràfic 3.12). La reducció de la mortalitat infantil hi jugà un paper decisiu en aquest augment, ja que dels nivells del 150‰ de la

dècada de 1910 es passà al 60‰ que es va registrar l'any 1935. Com es pot veure a les figures presentades al llarg d'aquest capítol, els indicadors de mortalitat eren en aquest moment lleugerament pitjors que els del conjunt de Catalunya, unes diferències agreujades pel fet que encara s'adjudicaven a la ciutat les defuncions d'aquells que venien a morir als hospitals de Barcelona. Entre les ciutats catalanes, també és evident la millora dels nivells de mortalitat de Barcelona: al 1910, la mortalitat de la capital catalana només era pitjor que la de Girona, mentre que al 1950 els valors de Barcelona se situaven per sota de la majoria de ciutats catalanes (Torrents, Ros i Gonzalvo, 1996). Respecte a Espanya, el comportament de la mortalitat a Barcelona durant la primera meitat de segle XX fou significativament millor, com ho demostren les clares diferències existents en els nivells de mortalitat infantil (Arbelo, 1962; Gómez Redondo, 1992).

Gràfic 3.12.- Evolució de l'esperança de vida en néixer a la ciutat de Barcelona, 1900-2004

Font: Agència de Salut Pública de Barcelona, Cabré (1999), Pujadas (1982), INE i Idescat

A partir de 1950 s'exclouen dels registres de l'Anuari de la ciutat les defuncions dels no residents a Barcelona, però això no eliminarà de forma completa els efectes d'atracció derivats de l'àmplia cobertura hospitalària de la ciutat. Existeix població amb poques perspectives de supervivència que es trasllada i s'empadrona a Barcelona cercant tant la proximitat hospitalària com la possible atenció de la seva xarxa social i familiar.

Els guanys en supervivència continuaren des de la postguerra fins a l'actualitat. En desactivar-ne la major part de les causes infeccioses de mort, el perfil epidemiològic de la mortalitat canvià considerablement i augmentaren, bé que en grau divers, les morts per

causes de tipus endogen o degeneratiu (Cabré i Muñoz, 1997). La dificultat per reduir-ne encara més els indicadors de mortalitat ha provocat que el ritme de millora d'aquesta variable demogràfica hagi estat en els darrers anys inferior al registrat durant les dècades de 1950, 1960 i 1970. Actualment, i com a conseqüència de la major presència de candidats entre la seva població, la taxa bruta de mortalitat de Barcelona presenta uns nivells superiors als del conjunt de Catalunya i d'Espanya. Els altres indicadors de mortalitat mostren que a la ciutat només moren 2,60 de cada 1000 nadons, i que si les actuals condicions de mortalitat (any 2004) es perllonguessin al llarg del temps, els nens i nenes nascuts en l'actualitat viurien de mitjana 77,5 i 84,3⁷⁴ anys respectivament. Amb tot, unes xifres que situen, ara sí, a la ciutat de Barcelona en uns índexs de mortalitat equivalents als de les ciutats del món amb millors nivells de mortalitat.

⁷⁴ Aquestes dades han estat publicades a l'informe *La salut a Barcelona, 2005*. Utilitzen els registres de l'Ajuntament de Barcelona que, com s'ha vist, estan subregistrats respecte a les dades de defuncions que han publicat l'Idescat i l'INE. És probable, doncs, que l'esperança de vida calculada estigui lleugerament sobrevalorada.

3.2.2 Moviment migratori i moviment natural: una visió global dels components demogràfics en el creixement de la població de Barcelona

A l'apartat de fonts i metodologia, el 2.2.1.1, s'han detallat les característiques de la principal font d'informació que s'ha emprat per a l'elaboració d'aquest apartat, el cens de població, així com la metodologia utilitzada, que té en l'estimació indirecta de la migració un dels seus punts més importants. Com ja s'ha apuntat, per dur a terme aquesta estimació, la reconstrucció de les sèries de naixements i de defuncions, així com la del total de població resident a Barcelona, s'ha configurat com a element imprescindible per valorar el component migratori, ja que no existeix un registre eficient dels fluxos migratoris municipals durant la major part del període estudiat.

L'aportació del component natural al creixement demogràfic total de la ciutat durant la seva explosió i consolidació industrial, no només va ser nul·la, sinó que a més va contribuir de forma negativa al creixement de la població. Durant la majoria d'anys que transcorreran entre 1834 i 1920, el nombre de naixements es mantingué per sota de les defuncions, mentre que als períodes en què es registraven crisis epidèmiques la incidència del saldo natural al creixement total de la població fou especialment negativa (Gràfic 3.13).

Les defuncions són superiors als naixements en el 75% dels anys que transcorren entre 1834 i 1920, amb un especial encadenament d'anys amb saldo natural negatiu entre 1863 i 1896.⁷⁵ A partir de 1900 se succeïren els anys amb saldo natural positiu i negatiu, amb una preponderància, però, del signe negatiu. La intensitat dels saldos negatius no era gaire elevada; durant el període 1863-1896 el saldo natural representava unes pèrdues relatives anuals del -0,5% sobre el total de la població, és a dir, pèrdues absolutes anuals d'un 800 a 1.500 persones. Especialment intensos foren els saldos naturals negatius dels anys amb crisis epidèmiques; en aquesta primera etapa se'n poden destacar tres, les epidèmies de còlera asiàtic de 1834 i 1865, i l'epidèmia de grip de 1918. En els tres casos les pèrdues de població naturals relatives al total de població superaren el -1,15%. A Catalunya, mentrestant, es registrà entre 1900 i 1920 un saldo natural amb signe clarament positiu, aproximadament 1.050.000 naixements per unes 900.000 defuncions (Pujadas, 1982).

⁷⁵ Com s'ha apuntat a l'apartat anterior, els nivells de mortalitat de la ciutat eren superiors als del conjunt de Catalunya, i no manifestaren un descens significatiu fins als darrers anys del segle XIX, quan la taxa bruta de mortalitat assolí, regularment, valors inferiors al 30‰. La fecunditat, en canvi, registrava una precoç davallada transicional, i entre 1860 i 1877 l'Indicador Sintètic de Fecunditat ja se situava al voltant dels 3 fills per dona, significativament inferior al 4,13 de Catalunya de 1885 i en consonància amb el 3,32 que registrà el conjunt francès en el mateix any (Vidal i Bendito, 1985; Cabré, 1999).

Gràfic 3.13.- Evolució dels naixements, defuncions i saldo natural a la ciutat de Barcelona, 1834-2005

Font: Elaboració pròpia a partir sèrie naixements i defuncions.

Amb tot, el component migratori explica exclusivament el creixement demogràfic experimentat per la ciutat durant els dos darrers terços del segle XIX i les dues primeres dècades del segle XX (Taula 3.10 i Gràfic 3.14). En total, un creixement superior al mig milió de persones. El desenvolupament industrial i econòmic de Barcelona, traduït en l'enorme capacitat d'atracció de població, es convertí en el motor del creixement demogràfic de la ciutat durant la segona meitat del segle XIX. El saldo migratori no només equilibrava les pèrdues produïdes per un creixement vegetatiu negatiu, sinó que permetia créixer a la ciutat a un ritme frenètic, només conegut a la Barcelona del segle XX durant les dues etapes de màxim increment d'efectius, 1915-1930 i 1940-1960 (Taula 3.4). Amb l'enderroc de les

muralles, la ciutat finalment va poder créixer en extensió, i això va influir positivament en el creixement del volum de residents a Barcelona.

Especialment elevats van ser els nivells del creixement migratori dels primers i dels darrers anys de la segona meitat del segle XIX. Entre 1857 i 1877 el saldo migratori del municipi de Barcelona fou superior a les 80.000 persones, amb una taxa anual de migració neta superior al 20‰.⁷⁶

Els anys que van transcórrer entre 1878 i 1887 representaren una lleugera davallada del ritme de creixement migratori respecte al període intercensal anterior. No obstant, les taxes de migració neta es mantingueren de mitjana per sobre del 10‰ anual. A la darrera dècada del segle, però, el ritme de creixement migratori tornà a incrementar-se i s'assolí la segona taxa de migració neta més elevada de tot el període estudiat, un 24,3‰ anual, amb uns guanys absoluts per creixement migratori propers a les 150.000 persones en els tretze anys del període 1888-1900. Durant el darrer quart del segle XIX, la capacitat d'atracció que continuava exercint la indústria del Pla de Barcelona es va veure incrementada per l'aparició d'altres elements econòmics. La crisi agrícola, directament relacionada amb la plaga de la fil·loxera i el consegüent retrocés de la vinya a la majoria del territori català, va potenciar la sortida de població cap a Barcelona (Recaño, 1989). Per altra banda, també cal destacar l'embranchida econòmica directament relacionada amb l'Exposició Universal de 1888, celebrada a la Ciutadella barcelonina (Tatjer, 1995).⁷⁷

⁷⁶ Sáez (1968) ha presentat els fluxos migratoris de la ciutat l'any 1863, any en què es registra un saldo migratori d'unes 6.000 persones, resultat d'un flux immigratori de 10.529 persones i d'un emigratori de 4.858 persones (un 5% i un 2,5% respecte al total de població).

⁷⁷ Els altres municipis del Pla també van viure un creixement dels efectius de població molt important durant la segona meitat de segle XIX, i de la mateixa manera que a la ciutat central, l'element explicatiu fou la immigració. Gràcia i Sant Martí de Provençals eren, en el moment de l'annexió, els dos municipis més poblats, després de Barcelona, de tota Catalunya, amb 61.935 i 51.684 habitants respectivament. L'increment respecte a la meitat de segle XIX fou espectacular, ja que aconseguiren quadruplicar els volums de població (Tatjer, 1995).

Taula 3.10.- Els components demogràfics en l'evolució de la població de la ciutat de Barcelona als períodes intercensals i padronals, 1857-2005.

	Creixement vegetatiu	Creixement migratori estimat	Creixement total de la població	Taxa anual de creix. natural (‰)	Taxa anual de creix. migratori (‰)	Aportació creix. veget. al creix. total (%)	Aportació creix. migra. al creix. total (%)
1857-1860	632	5.529	6.161	0,94‰	8,24‰	10,25%	89,75%
1860-1877	-15.891	74.886	58.995	-4,36‰	20,56‰		
1878-1887	-10.669	34.207	23.538	-4,11‰	13,19‰		
1878-1887 (incloent municipis agregats al 1897)	-7.417	58.827	51.410	-1,99‰	14,84‰		
1888-1900 (incloent municipis agregats al 1897)	-10.812	146.501	135.689	-1,80‰	24,33‰		
1901-1905	761	23.640	24.401	0,28‰	8,60‰	3,12%	96,88%
1906-1910	-406	26.062	25.656	-0,14‰	9,07‰		
1911-1915	-3.184	34.856	31.672	-1,06‰	11,56‰		
1916-1920	-11.583	102.835	91.252	-3,49‰	30,94‰		
1921-1925	13.447	82.543	95.990	3,49‰	21,44‰	14,01%	85,99%
1926-1930	17.445	170.261	187.706	3,83‰	37,35‰	9,29%	90,71%
1931-1935	11.414	31.662	43.076	2,22‰	6,17‰	26,50%	73,50%
1936-1940	-20.531	53.065	32.534	-3,86‰	9,97‰		
1941-1945	12.767	111.567	124.334	2,23‰	19,52‰	10,27%	89,73%
1946-1950	29.317	45.353	74.670	4,72‰	7,30‰	39,26%	60,74%
1951-1955	36.048	86.801	122.849	5,40‰	13,00‰	29,34%	70,66%
1956-1960	50.375	104.460	154.835	6,83‰	14,17‰	32,53%	67,47%
1961-1965	72.955	24.785	97.740	9,15‰	3,11‰	74,64%	25,36%
1966-1970	79.853	9.686	89.539	9,46‰	1,15‰	89,18%	10,82%
1971-1975	75.754	-69.760	5.994	8,67‰	-7,98‰		
1976-1981	41.606	-40.115	1.491	4,60‰	-4,43‰		
1981-1986	5.865	-56.680	-50.815	0,67‰	-6,43‰		
1986-1991	-10.989	-47.281	-58.270	-1,33‰	-5,72‰	18,86%	81,14%
1991-1996	-18.496	-116.241	-134.737	-2,24‰	-14,10‰	13,73%	86,27%
1996-2001	-21.316	16.395	-4.921	-2,53‰	1,95‰		
2001-2005*	-11.462	111.739	100.277	-1,47‰	14,35‰		

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població. Entre 1888-1900, 1901-1910 i 1921-1930 s'han eliminat els efectes del creixement de població provocat per les diverses annexions municipals. No apareixen les aportacions dels períodes en què Saldo Natural i Saldo Migratori no tenen el mateix signe. En negreta resultats amb signe positiu que col·laboren amb aquest percentatge en el decreixement dels efectius de població. El padró de 1975 podria presentar dades subregistrades en el primer grup d'edat, fet que estaria provocant una sobrevaloració de les taxes de migració del període 1970-1975 i una infravaloració de les taxes de migració del període 1976-1981. 2001-2005*: Període calculat a partir del padró continu de 1-I-2001 i de 1-I-2006.

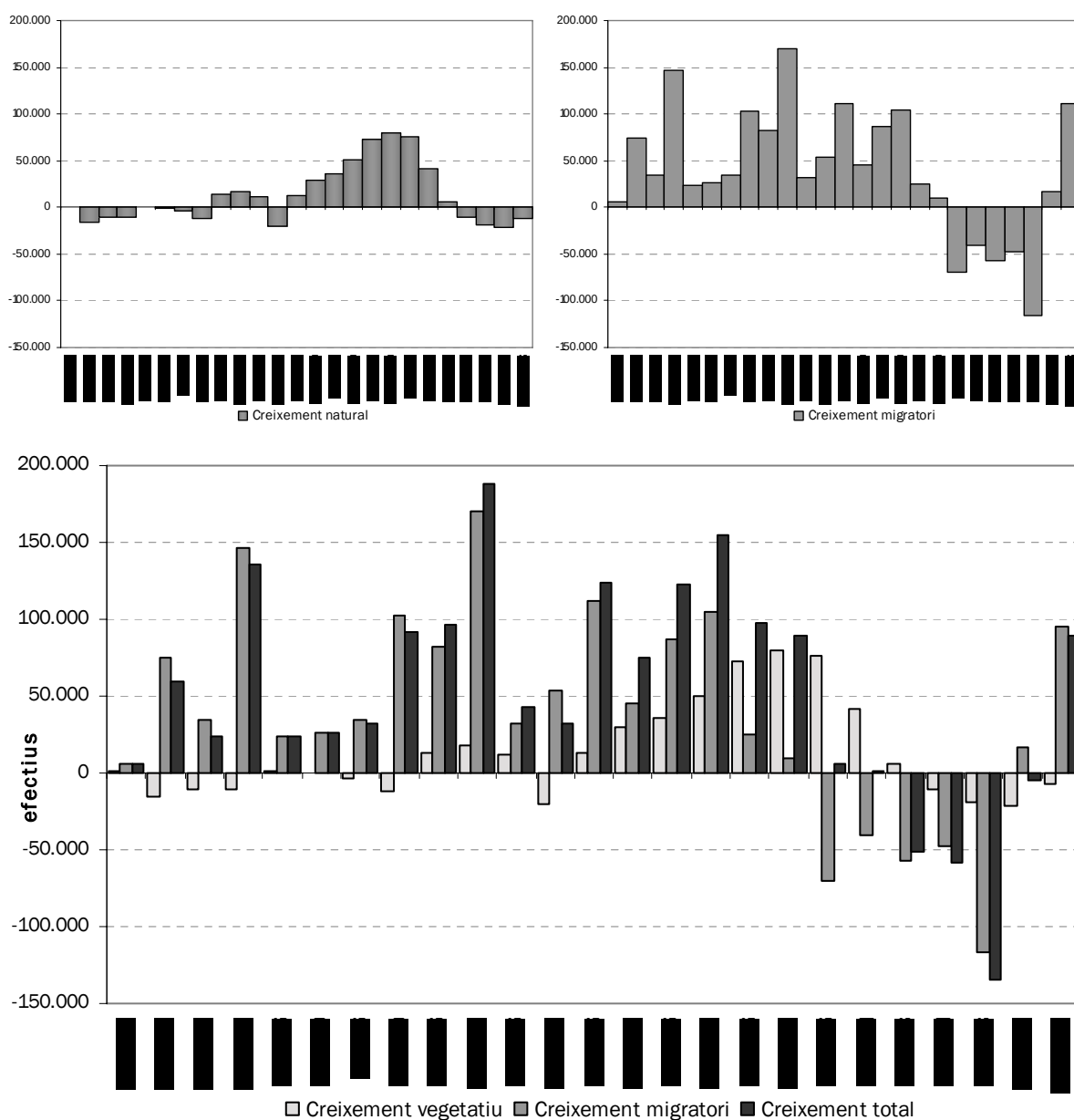
L'any 1921 marca l'inici d'un llarg període temporal amb saldo natural positiu que es perllongà fins l'any 1984 amb l'única excepció momentània dels anys de la Guerra Civil Espanyola i de 1942. El canvi de tendència registrat a la dècada de 1920 fou clar, i ràpidament s'assoliren unes taxes de creixement natural força elevades, que deixaven enrere els recents períodes de saldos negatius; per primer cop, el comportament demogràfic natural dels habitants de Barcelona va contribuir a l'increment del volum de població de la ciutat. En aquest període, 1921-1984, es poden detectar dues fases, delimitades pels anys del conflicte bèl·lic. Tots els anys del primer subperíode, 1921-1936, presenten un saldo natural positiu, amb poques oscil·lacions, amb uns guanys sempre d'unes 2.500 persones anuals (aproximadament un 0,4% del total de població). La caiguda de la mortalitat explica el signe

positiu del saldo natural, ja que la fecunditat continuava en uns nivells similars, o fins i tot inferiors, als que es registraren durant les dues primeres dècades del segle XX.

La migració fou, però, el component que va conduir al total de població de Barcelona cap al milió d'habitants, assolit al cens de 1930. Després d'uns primers anys de segle XX amb un creixement migratori poc intens, el període 1915-1920 registrà una taxa anual de creixement migratori superior al 30‰. La dinàmica migratòria de la dècada de 1920 va donar continuïtat a aquesta tendència, fet que converteix el període 1915-1930 en el de màxim creixement demogràfic relatiu de la història de Barcelona, en què s'assoleix una taxa anual de creixement acumulatiu del 3,5%. La taxa mitjana anual de migració neta durant la dècada de 1920 fou del 30‰, amb uns valors extraordinàriament elevats, superiors al 37‰, durant el quinquenni 1926-1930, clarament per sobre de les taxes registrades al llarg de tot el període estudiat. En cap altra etapa de la història moderna de Barcelona el creixement migratori ha aportat un increment absolut i relatiu d'efectius tan important en només 15 anys.

El component migratori explica, per si mateix, el 95% dels efectius que Barcelona va incorporar a la seva població entre 1915 i 1930 (en total unes 375.000 persones) (Taula 3.10). El 5% restant és atribuïble de manera directa a la contribució del component natural, també beneficiat per les característiques demogràfiques dels migrants, que alimentaven el creixement vegetatiu positiu (Cabrè, 1999). La capital catalana actuà com a pol d'atracció de mà d'obra gràcies a l'expansió econòmica relacionada, en un començament, amb la Primera Guerra Mundial, que afavorí tots els sectors industrials, i, més endavant, amb tot un seguit d'obres públiques (construcció del metropolità, obertura de la Via Laietana, Exposició Internacional) que durant la Dictadura del General Primo de Rivera no feren sinó accelerar-se (Tatjer, 1995). Arango (1982), parla d'una segona revolució industrial catalana, amb dues dècades de creixement accelerat (1910-1930), conseqüència, per una banda, de la reproducció de les activitats existents, i de la modificació de l'estructura industrial per l'altra: diversificació econòmica, empenta de les indústries de bens d'equip, alteració de l'estructura interindustrial, augment de la dimensió mitjana de les empreses, augment de la concentració orgànica del capital, i introducció de nous productes i nous processos de fabricació. El protagonisme de Barcelona en aquesta transformació és indiscutible; l'enorme atracció de la ciutat es traduí en termes demogràfics: la capital catalana va absorbir prop del 90% de la immigració que arribà a Catalunya entre 1920 i 1940 (Aracil i altres, 1996). Al 1930 la població no nascuda al municipi de Barcelona ja representava més de la meitat dels habitants (el 56,3%), el percentatge de nascuts en una altra província s'apropava al 47% i una de cada tres persones havia nascut fora de Catalunya.

Gràfic 3.14.- Els components del creixement demogràfic de la ciutat de Barcelona als períodes intercensals i padronals, 1857-2005

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població (1857-2001), padró continu de població (1-I-2001/1-I-2006) i MNP.

En una dècada marcada per la complicada conjuntura econòmica i per la Guerra Civil espanyola, el període 1930-1940 trenca amb la tendència dels anys anteriors, i disminueix el ritme de creixement demogràfic, derivat tant del descens de la intensitat del creixement migratori com del vegetatiu.

Els anys immediatament posteriors a la fi de la Guerra Civil tornaren a registrar un ritme elevat de creixement migratori, que es perllongaria fins a 1960. S'encetava així, la segona etapa del segle XX amb intensa immigració. La crisi de postguerra a la província de Barcelona va resultar menys intensa del que ho va ser a altres àrees d'Espanya (Arango, 1982). De fet,

la greu crisi econòmica latent en altres àrees d'Espanya s'afegia a l'atracció generada per la capital catalana.

Entre 1940 i 1960, Barcelona presenta un saldo migratori superior a les 350.000 persones, amb una taxa anual mitjana de migració neta molt propera al 15%.⁷⁸ En aquest període, el saldo migratori positiu contribuï en un 75% a l'increment del total d'efectius de la ciutat, que va passar d'1.081.175 habitants censats al 1940 a 1.557.863 l'any 1960. Per altra banda i, per primera vegada, el creixement vegetatiu contribuïa de manera significativa al creixement de la població de la ciutat, afavorit pel repuntament de la fecunditat, per l'allargament de la supervivència vital, i per l'estructura per edats dels migrants, que contribuïa a l'increment dels naixements. L'elevat nombre de nou nats va fer que el percentatge de població nascuda al municipi no variés gaire entre les dues dates i continués entorn al 50% del total de la població (51,2% al 1940 i 50,8% al 1960). Un altre cop, i com a anticipi dels següents apartats, les zones rurals de fora de Catalunya foren els principals emissors de població amb una estructura per edats molt definida: joves i adults-joves, homes i dones, que arribaven a la ciutat cercant millors perspectives laborals i econòmiques.

El saldo migratori positiu registrat durant aquest període no pot amagar l'existència d'un significatiu flux emigratori. Les sortides de Barcelona havien tingut un fort component de moviment de retorn cap als llocs d'origen dels immigrants o de fi d'una etapa transitòria en què la ciutat era considerada com a primer punt d'arribada a Catalunya (Cabré i Muñoz, 1997; Pascual, 1969; Recaño 1995).

La dècada de 1960 representa un punt d'inflexió en el comportament de la variable migratòria a Barcelona. La situació era certament nova; mentre que el saldo migratori de Barcelona experimentà un retrocés molt considerable respecte a les dues dècades anteriors (una aportació migratòria neta de 35.000 persones, que representava un 18,1% del creixement total registrat a la dècada) el conjunt català, en canvi, conegué els anys amb el creixement migratori absolut més important en la seva història, 720.442 persones (Cabré, 1999). Les ciutats de la primera i segona corona metropolitana van ser, principalment, les que van absorbir la major part d'aquest extraordinari volum de població. Les ciutats més properes a Barcelona, els 27 municipis seu voltant, van doblar, en conjunt, la seva població entre 1960 i 1970 (Taula 3.6). A més, s'ha de pensar en moviments de relocalització residencial metropolitana protagonitzats per individus residents a Barcelona. El municipi presentava, doncs, els primers símptomes de saturació territorial, i el creixement natural es

⁷⁸ En contraposició al que molt sovint s'associa, en el cas de la ciutat de Barcelona, el ritme de creixement migratori d'aquest període va ser inferior al que es va registrar durant la primera etapa immigratòria del segle XX.

consolidava, com no ho havia fet abans en tot el període estudiat, en l'element que explicava els guanys de població municipals.

A partir dels setanta, quan el flux immigratori procedent de fora de Catalunya s'estancà, no només deixà d'entrar població a la ciutat, sinó que el moviment de desconcentració urbana va esdevenir el principal factor d'emigració des de Barcelona, mobilitzant massivament població nascuda i arrelada a la ciutat (Cabrè i Muñoz, 1997). Per primera vegada des de la transformació industrial, Barcelona conegué un llarg període de creixement migratori negatiu que es perllongà fins al quinquenni 1996-2001, en què el saldo migratori ha tornat a presentar signe positiu. Entre 1970 i 1991 les pèrdues mitjanes del saldo migratori a cada quinquenni van ser d'unes 50.000 persones, a raó de 10.000 persones cada any. Fins 1984 el saldo natural de la ciutat fou positiu, i aconseguia compensar el saldo migratori negatiu, cada vegada, però, amb més dificultat; després, el component natural, determinat pel declivi de la fecunditat, acompanyà al migratori en la contribució negativa a l'evolució de la població. El decreixement migratori va tocar fons durant el primer quinquenni de la dècada de 1990. En aquest període, les pèrdues associades a la migració van ser de 115.000 persones que, juntament amb el dèficit natural, representaren una reducció de 140.000 persones en el volum de població de Barcelona.

Les explicacions al saldo migratori negatiu del municipi se'n deriven de les teories de la desconcentració dels espais centrals i de la suburbanització en àrees metropolitanes (Módenes, 1998; Nello, 2001; 2005), que centraran l'atenció d'apartats posteriors de la recerca doctoral. En el cas de Barcelona, el procés de desconcentració de la ciutat central ha resultat més evident degut a les reduïdes dimensions físiques del territori municipal. Amb el fort creixement de població i urbanístic experimentat entre 1940 i 1960, i com es veurà posteriorment, s'acabaren d'omplir els espais buits que encara existien a la ciutat, normalment els més allunyats de les zones centrals. Poc a poc, l'activitat constructora es limitava a àrees més petites, on la recerca per maximitzar el benefici econòmic, obligà a constructors a buscar en la dimensió vertical allò que no podien trobar en el pla horitzontal de la ciutat: el sòl (les últimes àrees construïdes a Barcelona són un exemple: polígons de la Ciutat Meridiana, Canyelles, Barri Besòs).

Altres elements explicatius s'afegeixen a la manca de sòl i d'habitatge per descriure el procés de desconcentració de Barcelona. Entre ells, s'ha de destacar l'element demogràfic, i és que, durant les dues darreres dècades del segle XX, l'estructura per edats dels residents a la ciutat ha potenciat la creació de llars a una velocitat intensa, amb l'arribada de les generacions plenes a l'edat d'emancipació principalment (López Villanueva, 2002). Altres elements, com l'econòmic, amb la revalorització del preu del sòl i la relocalització de l'activitat industrial i econòmica en l'espai metropolità, i l'urbanístic, amb la revalorització dels entorns

menys densos com a referents d'una nova forma de vida, han intervingut també en els processos de desconcentració demogràfica i suburbanització territorial (Módenes, 1998; Nel·lo 2001).

El saldo migratori de Barcelona entre 1996 i 2001 ha tornat a ser positiu, i ha estat molt a prop d'equilibrar la contribució negativa del creixement vegetatiu. Des de 2001, l'augment de població registrat fins al padró continu de 2006 apunta a que el nombre total d'entrades ha superat amb escreix el nombre de sortides de la ciutat. El flux immigratori procedent l'estranger ha estat el principal responsable que s'aturés la tendència de pèrdua de població que vivia Barcelona des de feia més de 25 anys. (Domingo i altres, 2004; Nel·lo, 2004; Bayona, 2006). De fet, la intensitat del creixement migratori registrada entre 2001 i 2006 ha assolit uns nivells molt elevats comparables als registrats durant el període immigratori de 1940 a 1960. La curta durada d'aquesta etapa immigratòria, la novetat del flux i la saturació de la trama urbana del municipi afegeixen incerteses al futur del comportament de la migració estrangera a la ciutat de Barcelona, més si cap, en un nou context territorial metropolità —respecte als altres episodis migratoris del segle XX— i en un context demogràfic en què l'elevada mobilitat residencial intermunicipal de la població estrangera s'està configurant com un fenomen emergent (Pumares, Garcia Coll i Asensio, 2006; Recaño, 2002; 2006). En el cas de Barcelona, i tot que la permanència a la mateixa ciutat és encara la preferent entre els estrangers, la sortida del municipi comença a prendre una dimensió molt significativa, tant des del punt de vista relatiu, com en xifres absolutes. Actualment, els municipis limítrofs són les destinacions escollides per la majoria d'individus que parteixen de la ciutat en una pauta de difusió territorial divergent amb el patró de mobilitat residencial de la població espanyola (Bayona i López, 2006).

Per altra banda, i com es desenvoluparà àmpliament al llarg de la recerca, el recent augment en el volum de població de la ciutat no pot amagar la pèrdua d'efectius, tant espanyols com estrangers, que es continua registrant en la relació amb el territori metropolità, en una tendència, aquesta sí, que no ha variat des del segon terç del segle XX (Recaño i López Gay, a premsa).

3.3 LES CARACTERÍSTIQUES DEMOGRÀFIQUES I GEOGRÀFIQUES DELS MIGRANTS

Els individus que han participat en la dinàmica migratòria de Barcelona durant el període estudiat no han estat extrets de forma aleatòria d'entre els estocs de les poblacions de partida. Normalment, els moviments migratoris resten regulats per un mecanisme de selecció, que filtra els individus que formaran part del flux a partir de diferents paràmetres, que en la història recent de la ciutat de Barcelona han estat fonamentalment de naturalesa socioeconòmica. En aquest apartat, s'analitzen, per una banda, les principals característiques demogràfiques —sexe i edat— dels migrants a partir del recorregut de les generacions pels censos de població. Com fins ara, s'ha fet ús de mètodes indirectes per conèixer aquestes característiques dels migrants; en el cas del segle XX, assignant al saldo migratori les diferències d'efectius d'una mateixa generació entre dos moments censals, després d'haver aplicat les probabilitats de supervivència de les generacions catalanes. Per una altra banda, i a partir de les dades extretes directament dels censos de població moderns, s'estudien les relacions geogràfiques dels fluxos migratoris i s'identifiquen els principals àmbits de procedència de la població que ha arribat a Barcelona.

3.3.1 Sexe i edat dels migrants

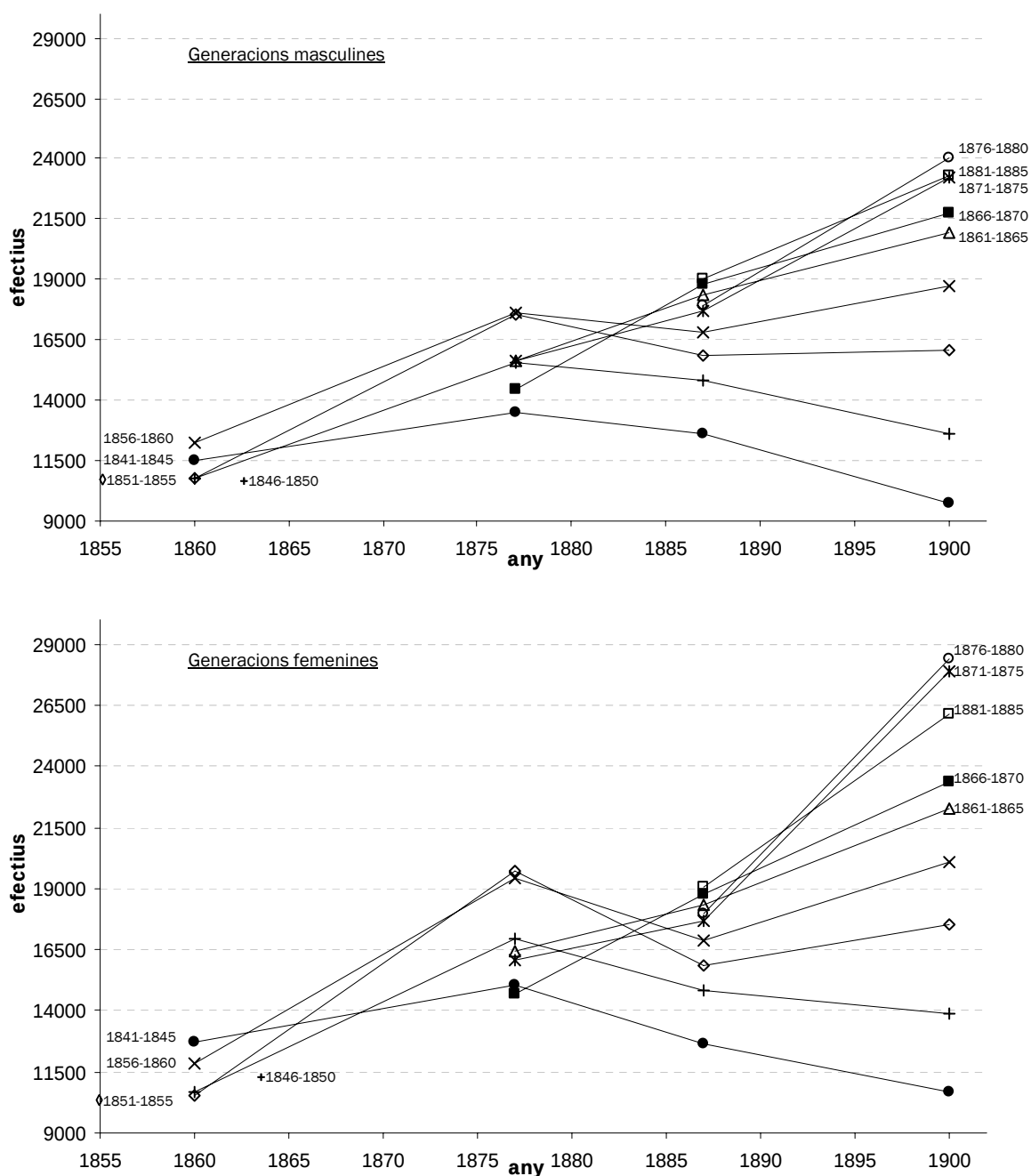
Les dades de la població barcelonina per edat i sexe que publicà Figuerola al 1848 representen un dels primers materials que permeten conèixer l'estructura demogràfica de la incipient ciutat industrial. Existeix una clara sobrerrepresentació de les edats adultes, difícilment assignable a un comportament diferencial de la fecunditat anys enrere (Gràfic 3.17). Es pot considerar, doncs, que la nova ciutat industrial era importadora de mà d'obra jove, tant femenina com masculina. S'ha de tenir en compte, a més, que les dades representen a una població de dret que no incorpora ni els criats, ni els transeünts, ni els estrangers; la seva inclusió, hauria representat, sens dubte, un increment de la població adulta (López Guallar, 1995).

El seguiment de generacions que s'ha realitzat a partir del cens de 1860⁷⁹ ratifica la presència de la població jove en els fluxos migratoris de la segona meitat de segle XIX (Gràfic 3.15). Només les generacions d'homes i dones joves i adultes-joves aconseguien equilibrar les pèrdues naturals, i assolir un creixement en el nombre d'efectius. Els inputs més intensos

⁷⁹ S'han separat les edats i s'ha suavitzat l'estructura de la població als censos de població. D'aquesta manera, s'han eliminat els efectes de la dolenta declaració de l'edat (acumulació de persones en les edats que acaben en 0 i 5 molt present als censos del segle XIX), i s'ha aconseguit reconstruir el pas de les generacions al llarg dels moments en què hi ha hagut recomptes censals de població. En determinats censos no es disposa de l'estructura per edats dels municipis més petits del Pla de Barcelona; en aquests casos, se'ls hi ha aplicat l'estructura per edats dels altres municipis agregats dels què si que es tenen aquestes dades. A diferència del seguiment de les generacions durant el segle XX, al segle XIX no s'han incorporat paràmetres de mortalitat.

de població es registraven en les franges d'edats adultes més joves, fet que apunta cap a la hipòtesi en què el mercat laboral barceloní i el context dels espais de sortida es conjuguen com a principals elements de selecció, definint les característiques dels migrants. Per altra banda, el creixement de les generacions femenines és lleugerament superior al de les masculines. És arriscat, però, assignar tota la responsabilitat d'aquest fet a una major intensitat del flux immigratori femení, ja que les dones presentaven una menor mortalitat en aquestes edats.

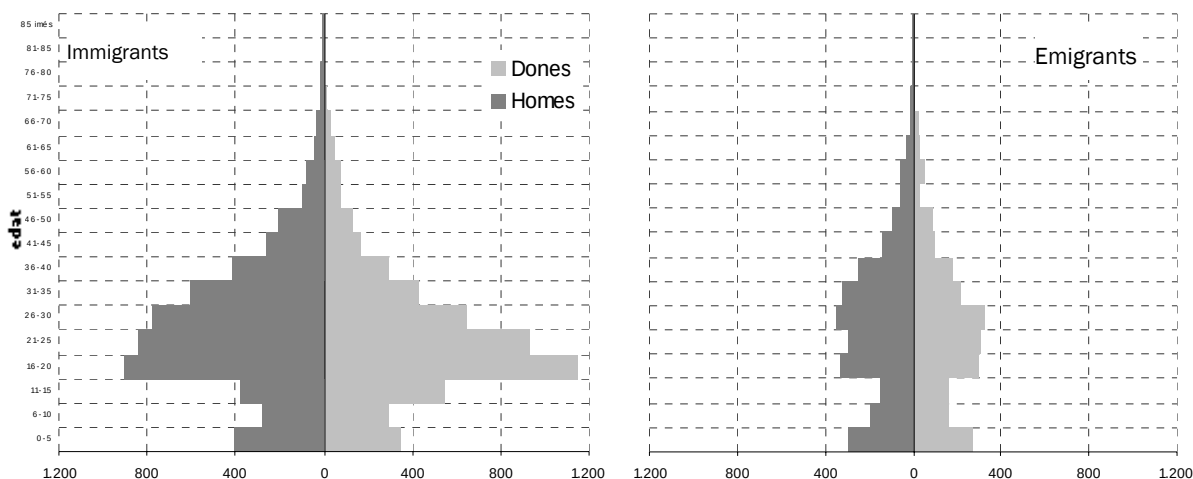
Gràfic 3.15.- Evolució dels residents a Barcelona i municipis agregats segons generacions, 1857-1900.

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de població (1860-1900).

Encara que només representi a un any, la piràmide d'edats dels immigrants de Barcelona de 1863 que presenta Sáez (1968) a *“La población de Barcelona en 1863 i 1960”*, pot ratificar les argumentacions presentades fins ara (Gràfic 3.16).

Gràfic 3.16.- Perfil per edat de la població immigrant i emigrant a la ciutat de Barcelona, 1863

Font: Elaboració pròpia a partir dades Sáez (1968).

Existeix una important acumulació de població a les edats adultes més joves, sobretot en el cas de les dones, que presenten una estructura més concentrada en aquesta franja d'edat. Així, aproximadament el 40% del flux immigratori total té entre 16 i 25 anys, amb una especial representació del grup 16-20, que acumula un percentatge superior al 20% del total d'immigrants. Entre els homes, és més important el flux d'arribada de persones de més de 25 anys que entre les dones. És significativa, també, la sobrerepresentació del grup de noies de 11 a 15 anys, atretes, probablement, per una demanda de mà d'obra relacionada amb determinades activitats domèstiques i industrials.

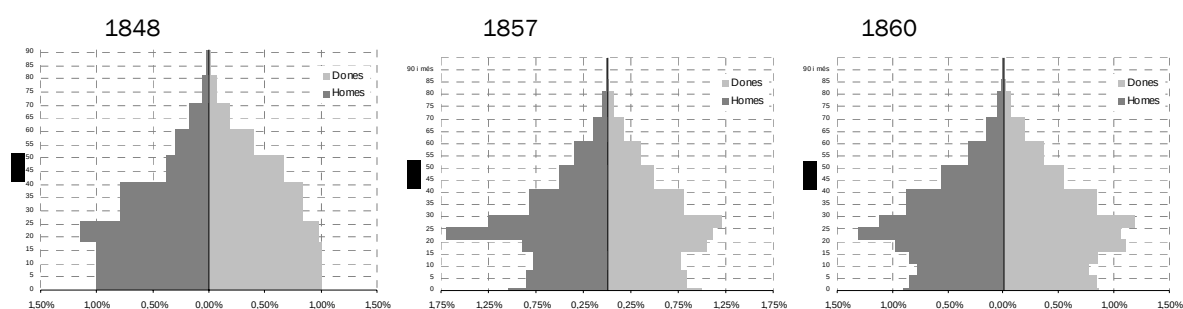
No es pot oblidar que també existia un flux de població que abandonava la ciutat. L'estructura per edats de la població emigrada que ha presentat Sáez és una de les poques fonts que permeten l'anàlisi de les seves característiques durant la segona meitat de segle XIX. Com es pot observar, la seva estructura per edats no era tan marcada com la que presentaven aquells que entraven a la ciutat. Les persones que abandonaven la urbs presentaven un perfil més homogeni, i no hi havia cap grup d'edat que sobresortís per damunt dels altres. L'actuació del mercat de treball com a filtre que seleccionava els individus que participaven en el flux era menys intensa que en el cas dels immigrants. Probablement, altres elements derivats d'aspectes residencials o del cicle de vida individual i familiar, compartien importància amb els elements laborals.

Les piràmides d'edat de la Barcelona del segle XIX, reflecteixen la singularitat demogràfica d'un àmbit urbà en plena explosió industrial, amb l'acumulació de població a les franges adultes joves (Gràfic 3.17). La piràmide de 1900 presenta una estructura més equilibrada que les precedents, amb una menor acumulació relativa a les franges més joves de l'edat adulta, i amb una major presència de persones amb edat més avançada; L'explicació a aquesta situació, que podria semblar contradictòria amb l'elevada intensitat amb què s'incorporaren nous residents a Barcelona a les darreries del segle XIX i que s'ha argumentat al llarg de la recerca, es troba en la Demografia; les generacions que antany havien incorporat població jove entre els seus efectius degut al component migratori, continuaven el seu recorregut ascendent per la piràmide d'edats, amb una probabilitat de supervivència cada vegada més elevada.

Per concloure amb els comentaris sobre el perfil demogràfic de l'immigrant de la incipient metròpoli barcelonesa del segle XIX, es reproduïxen les paraules amb què l'Anuari de Barcelona de 1902 descriu el tipus de població que arribà a la ciutat durant els últims anys del segle XIX.⁸⁰

“No hay por qué encarecer la importancia que representan estos asuntos, pues siempre la inmigración acrecienta el bienestar y la riqueza del país favorecido; este incremento es mucho más rápido y efectivo cuando la población afluente está casi en su totalidad constituida por individuos de la edad más conveniente para el empleo de su actividad, y la gente que afluye a Barcelona bien sabido es que viene en busca de trabajo, que no encuentra remunerador en su país: solteros, matrimonios jóvenes y niños, constituye la casi totalidad del fenómeno inmigratorio”.⁸¹

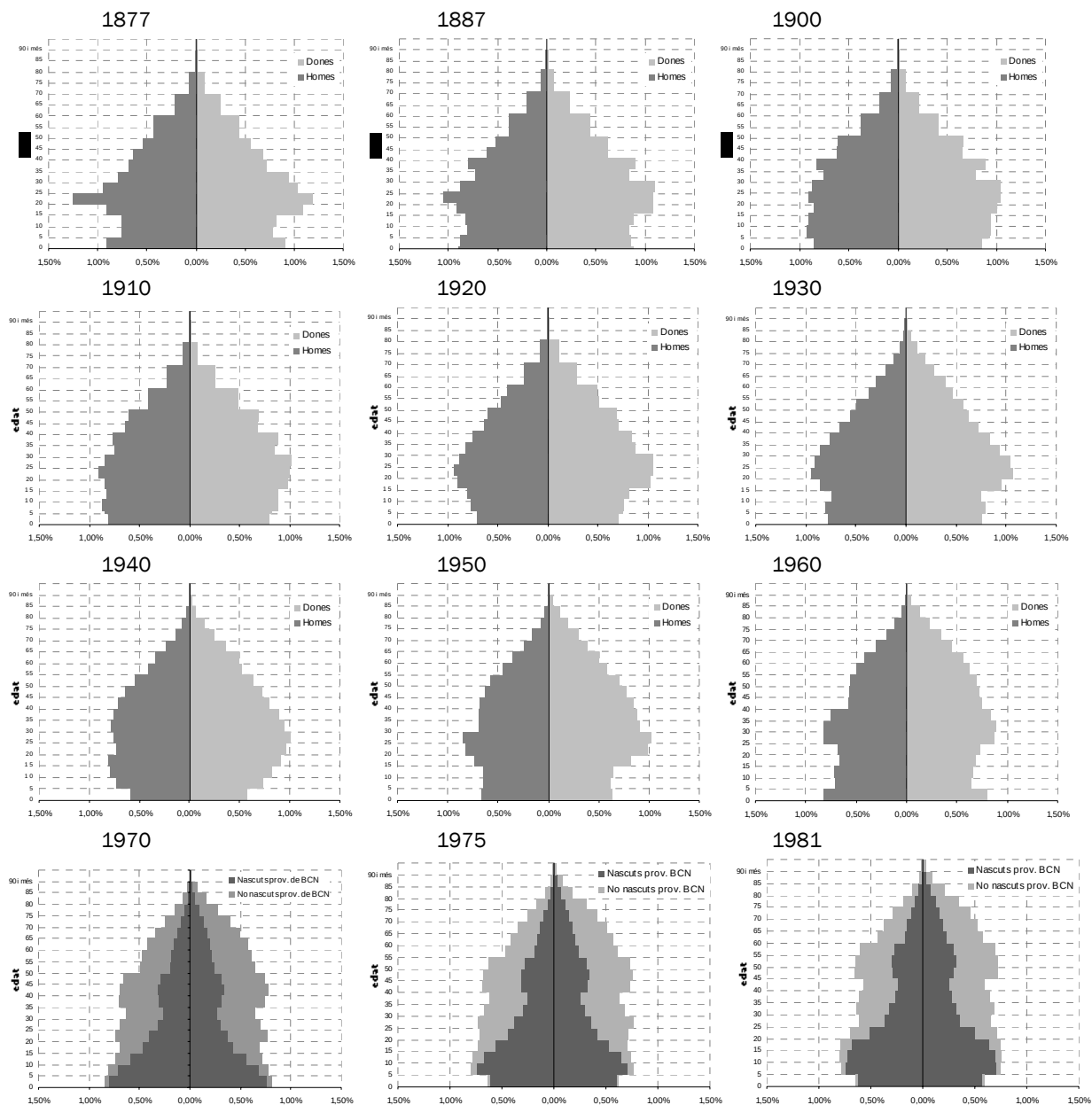
Gràfic 3.17.- Estructura per edats de la població de Barcelona. 1848- 2005.

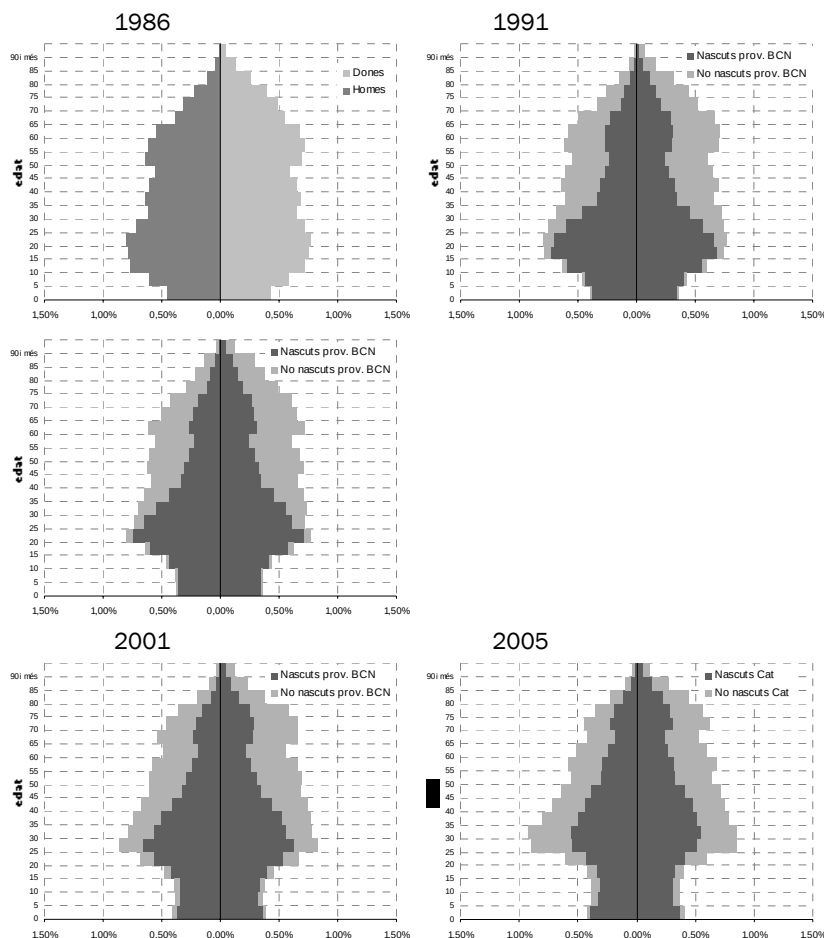

⁸⁰ També és molt destacable el fet que sigui una de les primeres publicacions en què es destaca el component migratori com a element clau per entendre el sistema demogràfic de la ciutat de Barcelona.

⁸¹ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona (1902), p. 109.

3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

Font: Elaboració pròpia. 1848: Figuerola; censos de població (1857-2001); padrons de població (1975-2005). Nota: Els percentatges de les piràmides corresponen a edats simples.

S'ha assenyalat al començament d'aquest apartat que la metodologia aplicada per reconstruir l'evolució de les generacions barcelonines al llarg del segle XX incorpora paràmetres de mortalitat, concretament les probabilitats de supervivència de les generacions catalanes⁸². D'aquesta manera, els guanys o pèrdues generacionals entre dues dates censals s'assignen directament a la migració, i es poden relacionar amb els efectius, creant així taxes de migració neta per generació durant cada període intercensal.

Al Gràfic 3.18, però, es representa el recorregut de les generacions barcelonines al llarg del segle XX, sense aplicar-los, de moment, les respectives probabilitats de supervivència.

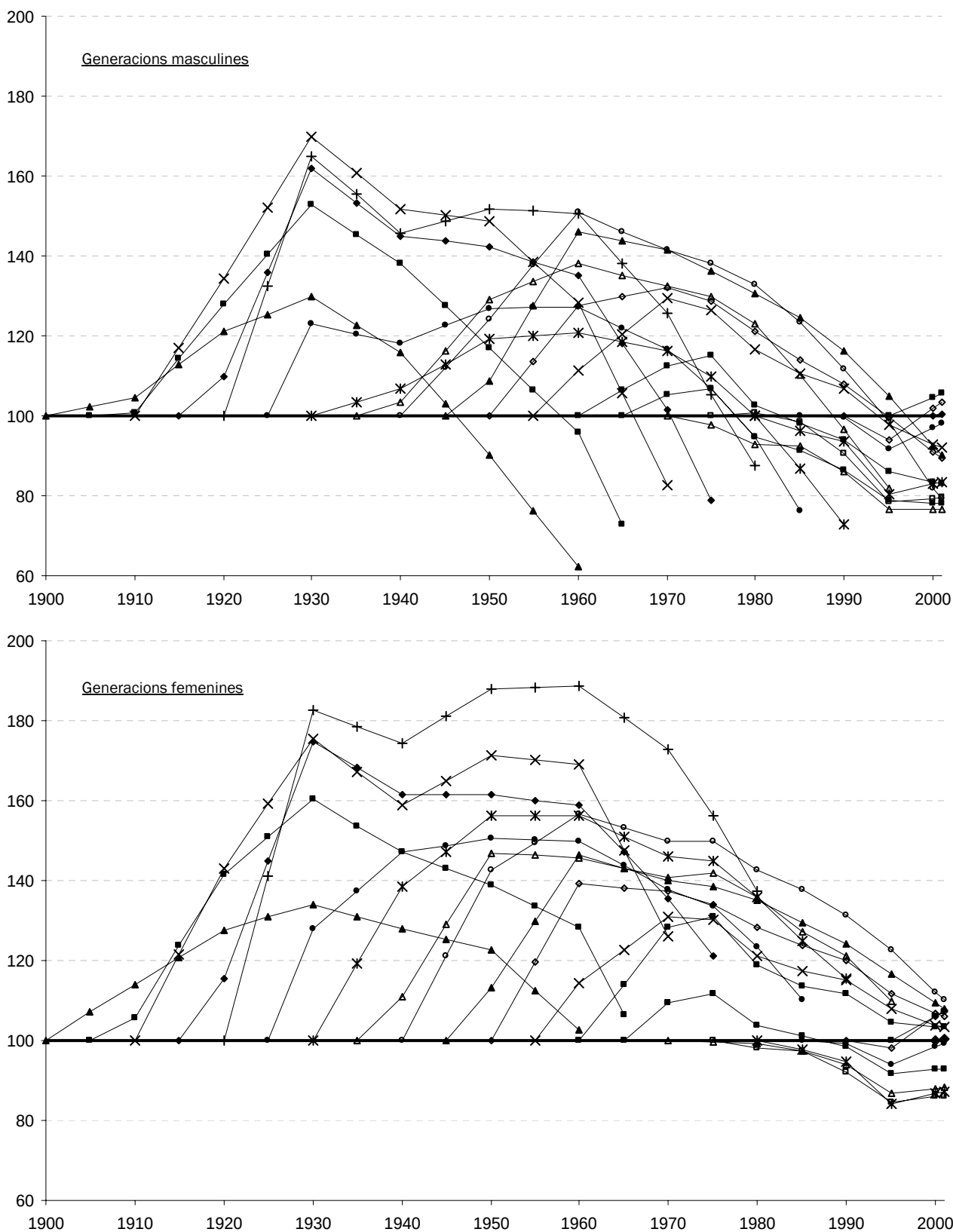
⁸² S'han aplicat les probabilitats de supervivència de la població catalana que ha calculat Cabré per a totes les generacions catalanes nascudes entre 1856-1960 (Cabré, 1989). La manca dels totals de defuncions per edats i sexe en determinats anys de començament de segle XX, la inclusió de les dades de no residents en els totals de defuncions per edats registrats fins a 1975 i la sobreestimació de les defuncions per l'atracció que la ciutat ha exercit tradicionalment sobre la població amb menys expectativa vital, es configuren com els principals aspectes que afegixen complexitat i incertesa al càlcul de les taules de vida de la població de Barcelona. Cal tenir en compte els efectes d'haver aplicat la supervivència de les generacions catalanes, calculades per Cabré, A (1989). Algunes taxes específiques de migració neta podrien estar subestimades per les diferències de mortalitat que durant el primer terç de segle encara existien entre Barcelona i Catalunya.

Utilitzant com a base 100 el grup d'edats 10-14, s'aconsegueix comparar els increments o decreixements registrats entre totes les generacions.⁸³ Observant les formes de les corbes, es detecten de manera clara les diverses etapes migratòries que s'han analitzat en apartats anteriors, i que divideixen, a grans trets, el segle XX en tres grans períodes: 1901-1940, 1941-1970 i 1971-2001. Els dos primers, estan definits per una component migratòria positiva, especialment elevada durant els anys que transcorren entre 1915-1930 i 1945-1960. Al tercer període, la forma decreixent de les corbes en totes les generacions, reproduïx el comportament fonamentalment emigratori que caracteritza la dinàmica migratòria d'aquesta darrera etapa.

L'increment registrat per algunes generacions, confirmen que l'onada immigratòria experimentada entre 1915 i 1930 ha estat la més intensa de la ciutat de Barcelona durant el segle XX. En alguns casos, sobretot en el de les dones, els efectius de les generacions nascudes entre 1906 i 1910 van estar a punt de doblar-se en només una dècada. La segona onada immigratòria del segle XX, en canvi, va aconseguir multiplicar per 1,5 els efectius d'algunes generacions.

⁸³ La reconstrucció dels efectius s'ha perllongat fins al grup 70-74 anys.

Gràfic 3.18.- Evolució dels residents a la ciutat de Barcelona segons sexe i generació, 1900-2001. (10-14 anys = base 100).

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons (1900-2001).

Com s'ha apuntat, aplicant les taxes de supervivència de les generacions, s'assigna al saldo migratori la responsabilitat dels guanys o de les pèrdues registrades durant un període intercensal. El Gràfic 3.19 representa les taxes de migració neta segons generació i sexe, és a dir, els guanys o pèrdues per migració posats en relació amb la població de cada grup de generacions. Els resultats convergeixen amb els arguments anteriors: els dos primers terços de segle XX presenten taxes de migració neta positiva, a excepció d'algunes generacions durant la dècada de 1930, mentre que al darrer terç de segle totes les generacions tenen valors negatius, a excepció del darrer quinquenni, en què generacions d'adults joves experimenten un significatiu augment de les taxes.

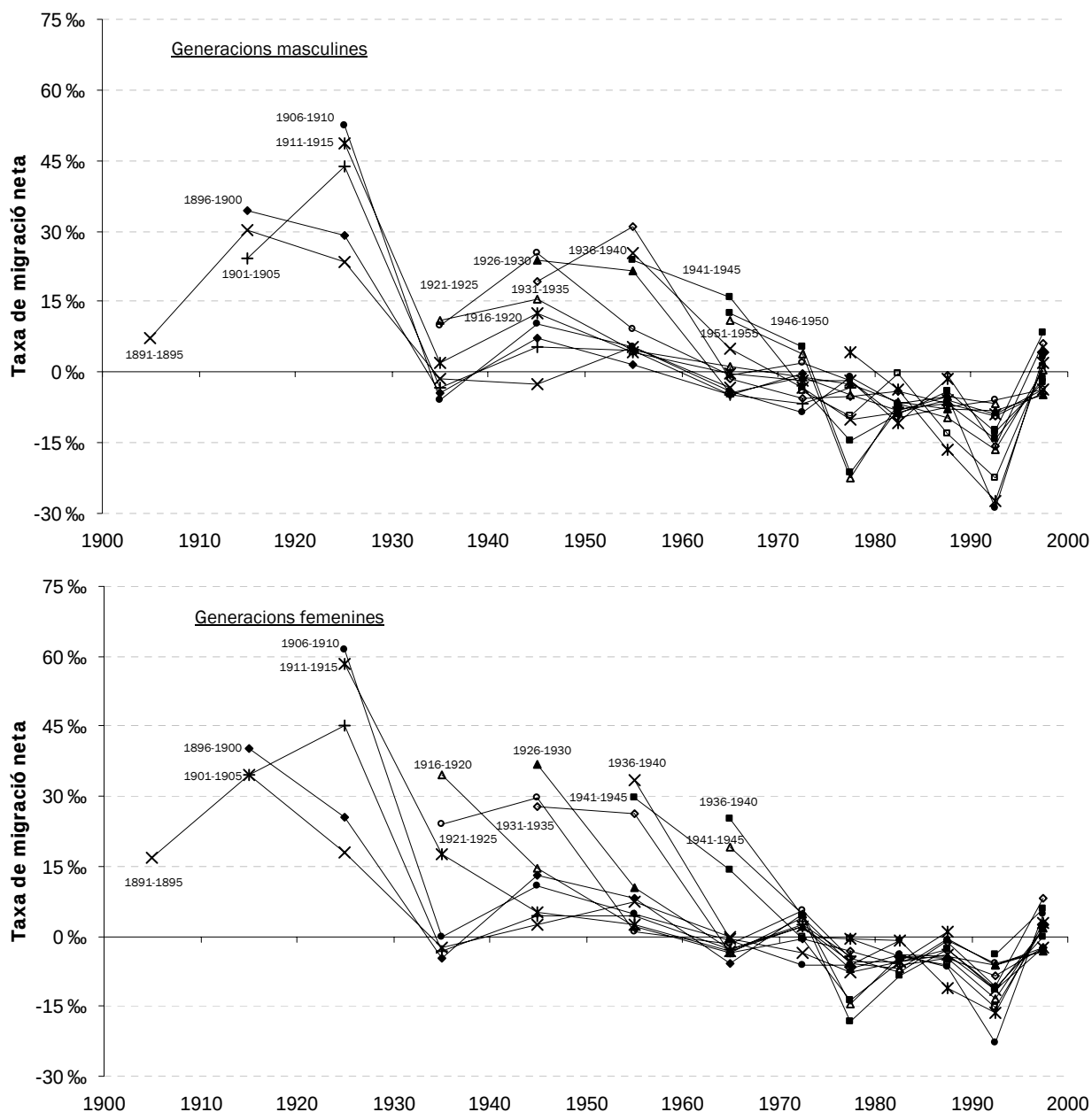
Les característiques de l'immigrant de les primeres dècades del segle XX continuen presentant un predomini de les edats adultes joves; la demanda de mà d'obra exercida per l'activitat industrial, de la construcció i del servei personal es configurà com el principal element que va definir les característiques de la població d'ambdós sexes que arribava a la ciutat. Les principals edats en què es registraven guanys per migració eren entre els 15 i els 30 anys, com ho demostra el fet que el grup d'edat que en tots dos sexes experimenta un creixement migratori més important durant un període intercensal és el de la població que passa de tenir 15-19 anys a tenir-ne 25-29 deu anys després (Gràfic 3.20).⁸⁴ Tot i això, és significativa, i excepcional durant el segle XX, la notable incorporació d'efectius d'edat més avançada durant les dècades de 1910 i 1920. Entre sexes, les taxes més elevades es registraren en la població femenina. Els homes presenten un major equilibri en les taxes de totes les edats adultes; en el cas de les dones, en canvi, es produeix una notable acumulació de població immigrada en les edats adultes més joves.⁸⁵ Per altra banda, els registres que durant la dècada de 1920 assoliren les generacions masculines i femenines nascudes entre 1906 i 1910— superant una taxa anual del 50% de migració neta— són els més elevats de tot el període estudiat. Amb la dinàmica migratòria intensa registrada durant el primer terç de segle XX, és evident que el component migratori afectà de forma molt notable a l'estructura per edats del conjunt de la població barcelonina. L'acumulació de població en edats adultes, i la progressiva arribada a edats velles de les generacions que van sumar efectius gràcies a la dinàmica migratòria de la segona meitat de segle XIX, són els principals trets característics de

⁸⁴ Es presenten les taxes anuals de migració neta de cada període intercensal (1900-1970) i interpadronal (1975-2005). Com ja s'ha apuntat, aquestes taxes resulten de calcular el Saldo Migratori d'un grup de generacions entre dos moments censals. Aquest, en relació amb la població mitjana de la generació, i en dimensió anual, esdevé la Taxa de Migració Neta.

⁸⁵ Durant el primer terç de segle XX, en el cas dels homes, les generacions que van viure un increment d'efectius més elevat van ser les nascudes entre 1896 i 1900, mentre que en el cas de les dones van ser les que van néixer entre 1906 i 1910 les que més increments varen registrar.

les piràmides de població de Barcelona de les tres primeres dècades de segle XX (Gràfic 3.17).

Gràfic 3.19.- Taxes anuals de migració neta segons sexe i generació, 1900-2001.

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població (1900-2001).

La represa del creixement migratori a la dècada de 1940 comportà lleugeres modificacions en l'estructura per edats del saldo migratori. La població adulta-jove de tots dos sexes continua presentant les taxes més elevades, al voltant d'un 25-30% anual entre 1940 i 1960. En canvi, és interessant comprovar com la franja de població masculina que registra un increment més elevat és la que passa de tenir 20-24 anys a tenir-ne entre 30 i 34, al contrari del que havia succeït fins a aquell moment, quan el grup modal havia estat sempre

l'anterior. El saldo migratori de les dones, en canvi, continua presentant una estructura més jove i les taxes de migració neta més elevades es repeteixen a la generació que passa de tenir 15 a 19 anys a tenir-ne entre 25 i 29. Per altra banda, les generacions nascudes entre 1895 i 1910 es configuren com a protagonistes de la dinàmica migratòria del segle XX ja que, havent incorporat entre els seus efectius part de l'extraordinari *input* migratori de la dècada de 1920, repeteixen increment generacional d'efectius durant la segona etapa d'intens creixement migratori del segle XX. És significatiu que a les edats adultes més velles també es registraren guanys de població per migració, sobretot al període 1950-1960. Aquest fet podria estar indicant l'existència d'estratègies migratòries de caire familiar, en què persones de més edat acompanyaren a les generacions més joves en el seu itinerari migratori, bé des d'un bon principi, o bé posteriorment, en forma de reagrupació familiar.

Les dècades de 1960 i 1970 són de desacceleració del creixement migratori, primer, i de pèrdua total d'efectius després. En un moment inicial, les generacions dels adults més joves resisteixen la caiguda de les taxes de migració neta que es registra entre els adults de més edat. Aquestes darreres generacions, les que se succeeixen a partir de la que travessa el període intercensal de 1960-1970 tenint entre 25-29 anys a 35-39, són les primeres en evidenciar el canvi de tendència que anys més tard es reproduiria en totes les generacions. Moviments de relocalització residencial metropolitana (Cabrè i Muñoz, 1997), en alguns casos, i migració de retorn (Pascual, 1969; Recaño, 1995), en altres, expliquen la pèrdua d'efectius corresponents a generacions, que en la seva majoria, s'havien assentat inicialment a la ciutat. Per altra banda, és significativa la capacitat de Barcelona per atraure població jove durant els primers moments de desconcentració de la ciutat central— dècada dels seixanta— en una dinàmica, en aquest grup d'edat, consonant amb la que es registrava en aquell mateix moment al conjunt de Catalunya.

Les dades publicades per l'Ajuntament l'any 1970 permeten distingir el lloc de naixement de la població segons l'edat (Gràfic 3.17). És molt ressenyable que a partir del grup d'edat 25-29 la població nascuda fora de la província de Barcelona representa més del 50% del total d'efectius de cada generació (nascudes abans de 1945). El percentatge és encara més elevat a partir dels 50 anys, quan el percentatge de població nascuda fora de la província de Barcelona supera el 60%. Entre sexes, la representació de dones no nascudes a la província és més elevat que el dels homes en totes les edats, fet que va en consonància amb els resultats obtinguts en l'anàlisi de les taxes de migració neta.

A partir de 1975, la pèrdua de població per migració es feu extensible a tots els grups d'edat i a totes les generacions. La ciutat central, saturada (Arribas, 1991), amb un teixit urbà madur, i amb una ocupació intensa del sòl del seu territori municipal, no aconsegueix allotjar

més població. La immigració procedent de la resta d'Espanya es desaccelera a Catalunya, i els moviments residencials prenen el protagonisme de la dinàmica migratòria i demogràfica de Barcelona i dels municipis de la Regió Metropolitana. Els saldos migratoris per edats no ha tornat a presentar signes positiu a la ciutat fins al darrer període quinquennal del segle. Especialment intenses foren les pèrdues registrades durant el quinquenni 1990-1995 en què les taxes específiques de migració neta superaren en molts casos el -20‰ anual. Entre aquests, destaquen els nivells assolits per les generacions masculines nascudes entre 1966-1970 que, en passar de tenir entre 20-25 anys a tenir-ne entre 25 i 30, registraren una taxa de migració neta anual del -29‰.

Durant el període de dèficit migratori, han estat les edats adultes entorn als 25-40 anys les que han registrat les pèrdues migratòries més significatives. Ha desaparegut, doncs, el paper protagonista del mercat laboral com a element principal en el mecanisme de selecció dels fluxos migratoris de Barcelona, i han aparegut uns altres, eminentment residencials, que han jugat en sentit invers, i que han provocat la inflexió en la dinàmica migratòria de la ciutat.

Al darrer quinquenni de segle XX, malgrat que es registrà un saldo migratori total de signe positiu, començaven a confluïr diverses realitats migratòries de sentit contrari. Per una banda, els adults d'edat més avançada i de tots dos sexes, presentaven taxes migratòries negatives, en consonància amb la tendència que s'havia registrat durant els 20 anys anteriors. Els adults més joves, en canvi, presenten taxes positives, que superaren, en alguns casos, el 10‰ anual. Es començava a dibuixar així l'emergència del flux immigratori procedent de l'estranger, un altre cop sotmès a l'atracció exercida pel mercat laboral i que ha estat determinant per variar el signe migratori en aquesta franja d'edat.

Les taxes de migració neta registrades durant el període 2001-2004⁸⁶ no només ratifiquen la tendència insinuada en els darrers anys de segle XX, sinó que situen a aquest — de moment breu— període temporal a l'alçada de les etapes immigratòries més intenses del segle XX. En els darrers quatre anys s'han assolit en les edats adultes més joves taxes fins i tot superiors al 50‰. La generació masculina de 1978, que travessa el període 2001-2004 passant dels 21 als 25 anys presenta la taxa de migració neta més elevada, i incorpora 60 persones per cada 1.000. Després d'aquest pic de migració neta entorn als 20-25 anys, la taxa baixa ràpidament, fins situar-se al 30‰ a les generacions que creuaren el període entorn als 30 anys d'edat. En el cas de la població femenina, els nivells assolits són sensiblement més baixos que els masculins en aquestes edats adultes més joves. Al contrari

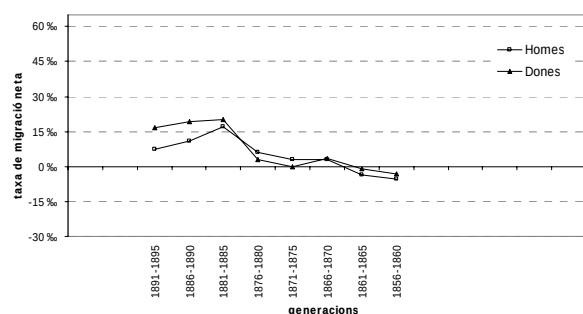
⁸⁶ A diferència dels altres períodes, el 2001-2004 és de 4 anys, i les taxes de migració neta s'han elaborat aplicant les probabilitats de supervivència en edat simple (calculades per A. Blanes per a diferents projectes del CED) a l'estructura per edat simple del padró continu de 1-I-2001. El període d'observació finalitza amb les dades del padró continu de l'1-I-2005.

3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

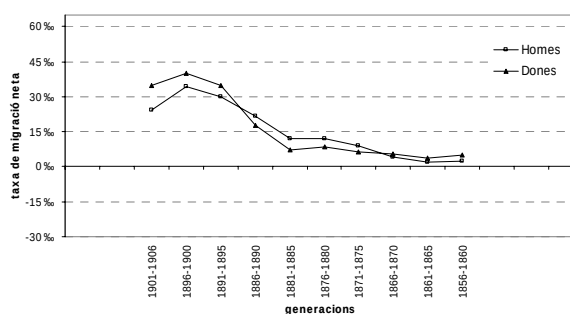
del que succeïa durant les altres etapes immigratòries del segle XX, el flux immigratori procedent de l'estranger té un més clar component masculí. Tot i això, aquests arguments són vàlids per al conjunt de la població estrangera, però no en l'anàlisi particular de cadascuna de les nacionalitats presents a la ciutat. (Bayona, 2006; Domingo i Bayona, 2004, Domingo i altres, 2004). Les generacions que travessen aquest darrer període d'estudi amb unes edats entorn als 50 anys es configuren com a punt d'inflexió en el signe del saldo migratori. A partir d'aquestes edats, el signe del saldo migratori és sempre negatiu, amb unes taxes que volten el -5‰.

Gràfic 3.20.- Taxes anuals de migració neta segons període intercensal, sexe i generació, 1900-2005.

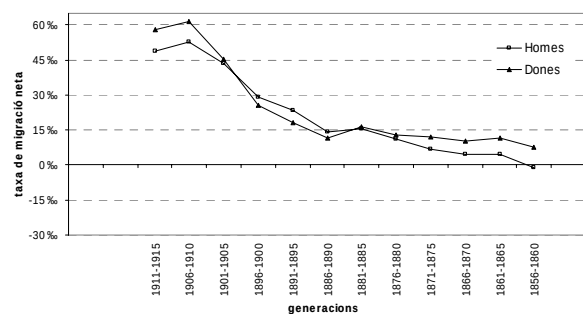
1901-1910

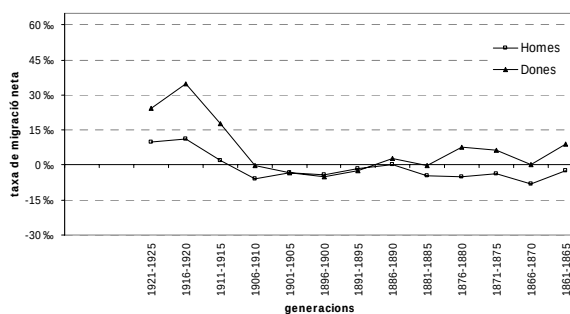
1911-1920

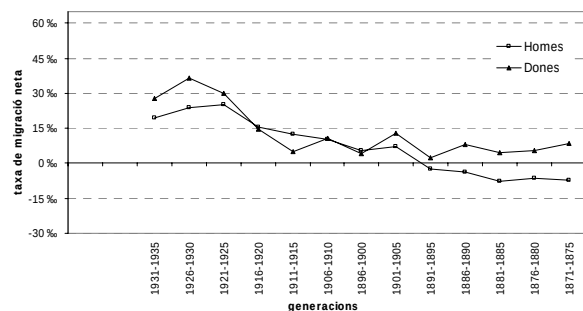
1921-1930

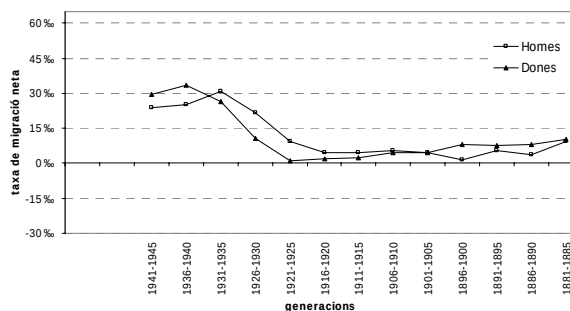
1931-1940

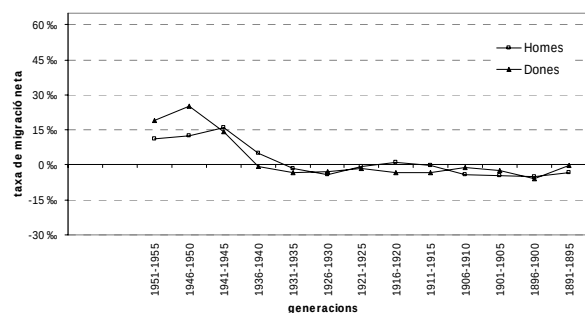
1941-1950

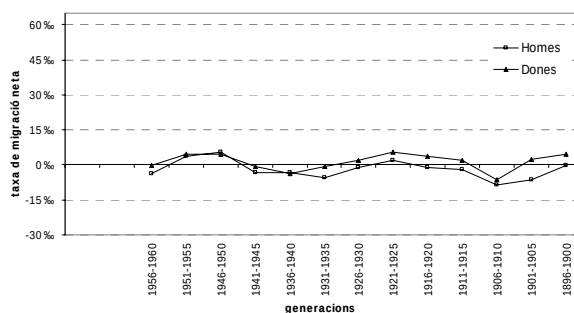
1951-1960

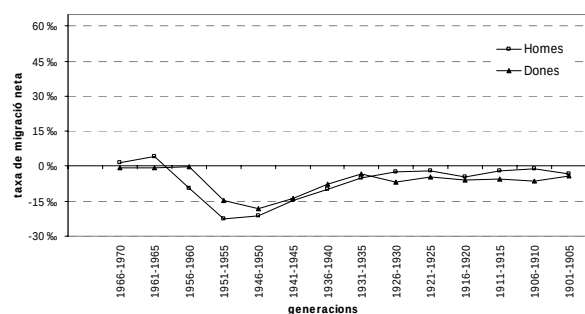
1961-1970

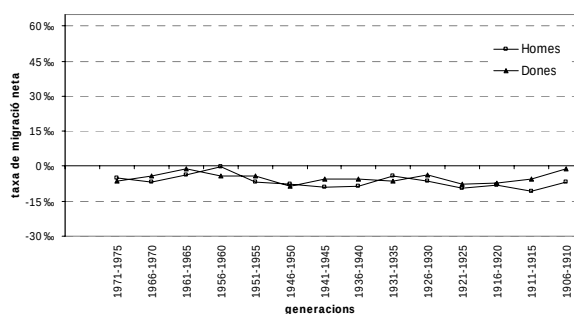
1971-1975

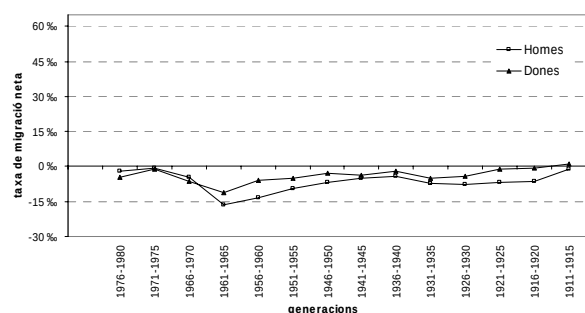
1976-1980

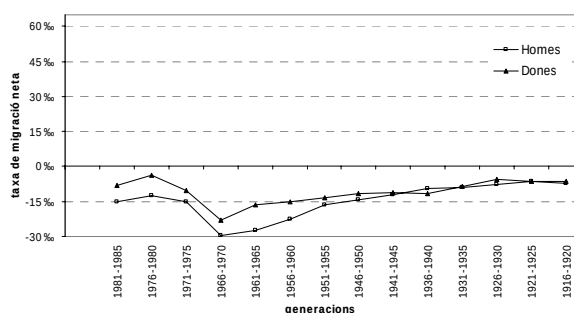
1981-1985

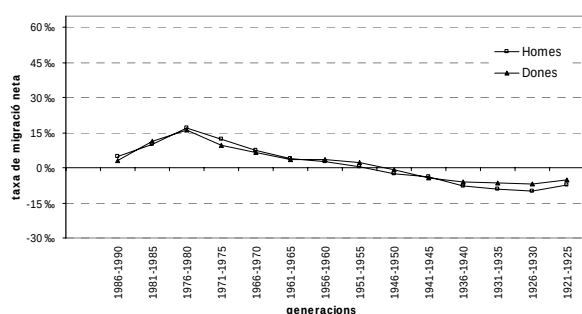
1986-1990

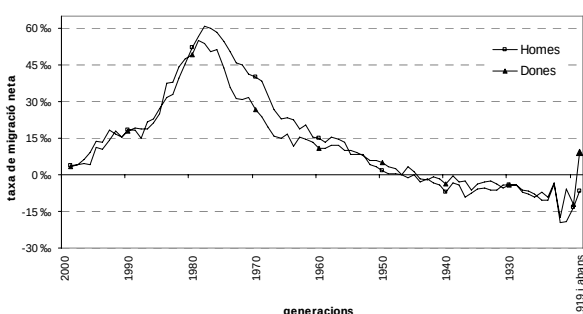
1991-1995

1996-2000

2001-2004*

Font: Elaboració pròpia a partir dels censos de població (1900-2001).* 2001-2004: elaboració a partir del padró continu de la població 1-I-2001 a 1-I-2005 i aplicant les probabilitats de supervivència en edat simple calculades per al conjunt de Catalunya per A. Blanes per a diferents projectes del CED.

Però el canvi de tendència migratòria registrada durant aquest darrer període d'estudi, primer quinquenni del segle XXI, requereix un anàlisi més profund. Se'n desprenen dues grans preguntes: quina és la participació de la població estrangera en la inflexió registrada, i si el procés de pèrdua de població nascuda a la ciutat que es registra des de la dècada de 1970 s'ha aturat. Per resoldre aquestes qüestions s'han resseguit els efectius generacionals

segons nacionalitat a partir dels padrons continus d'1 de gener de 2000 i d'1 de gener de 2005⁸⁷ (Taula 3.11).

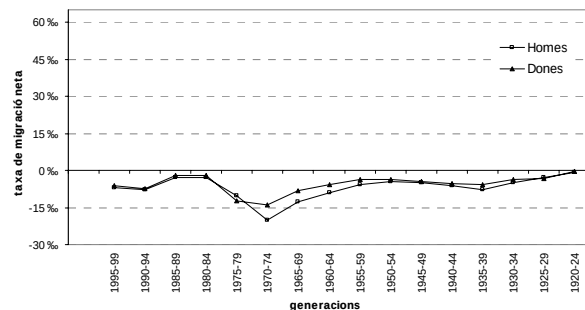
Els resultats són clars: la immigració estrangera ha estat la responsable del canvi de tendència, mentre que la població de nacionalitat espanyola resident a la ciutat ha continuat amb la tendència de dècades anteriors, és a dir, disminuint els seus efectius en tots els grups d'edat. Es repeteixen també els grups d'edats en què es registren les pèrdues de població més importants; amagat en el saldo migratori global de la ciutat, es continua produint, doncs, un important transvasament de població adulta-jove, nascuda a la ciutat i que es dirigeix cap a altres localitats de l'entorn metropolità (Módenes i Recaño, 2003). Entre els estrangers, les taxes de migració neta registrades assoleixen uns nivells extraordinaris, sobretot si els efectius incorporats es relacionen amb la mateixa població estrangera. Com s'ha insinuat en altres punts, caldrà parar atenció al flux migratori procedent directament de l'estranger i a les dinàmiques residencials metropolitanes que la població de nacionalitat estrangera registri en el futur per veure si convergeixen les dues dinàmiques, que són, ara per ara, força divergents (Recaño, 2002; Bayona i López, 2006).

⁸⁷ S'han aplicat les probabilitats de supervivència del conjunt de Catalunya calculades per A. Blanes per a diferents projectes del CED.

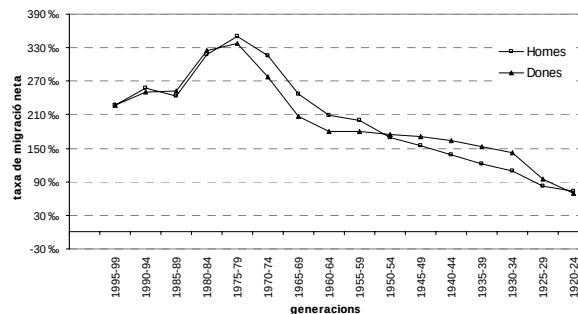
Taula 3.11.- Taxes de migració neta segons edat, sexe i nacionalitat (espanyol/estranger). 2000-2004

Taxes de migració neta; denominador població espanyola i estrangera

Espanyols

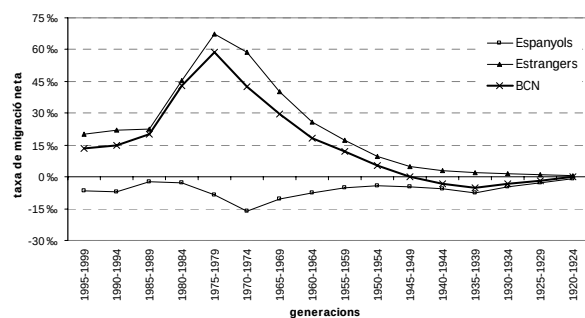

Estrangers

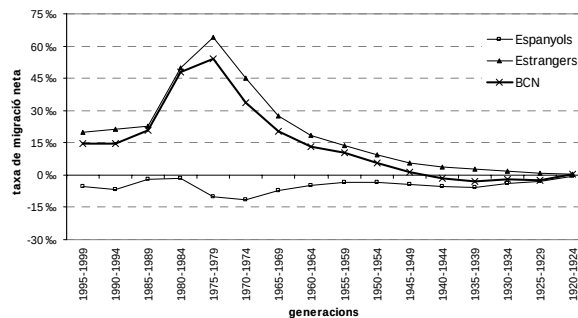

Taxes de migració neta; denominador població de Barcelona

Homes

Dones

Font: Elaboració pròpia a partir dels padrons continu de població de 1-1-2000 i 1-1-2005..

3.3.2 Les relacions geogràfiques de la migració. Naturalesa, procedència i destinació dels fluxos migratoris.

L'estudi de la naturalesa de la població resident a la ciutat de Barcelona es realitza a partir de les dades que han publicat periòdicament, des de fa més de cent anys, l'Institut Nacional d'Estadística (sota les diverses denominacions) i l'Ajuntament de Barcelona, principals fonts d'informació que aporten les dades necessàries per al desenvolupament d'aquest capítol. La informació sobre el lloc de naixement de la població que contenen aquests documents ha variat notablement al llarg del temps. La Taula 3.12 mostra la desagregació de les dades amb què es tracta la qüestió de la naturalesa de la població de la capital catalana en cada un dels recomptes censals i padronals.

Taula 3.12.- Informació referent al lloc de naixement de la població de Barcelona present a les publicacions dels censos i padrons. INE, IDESCAT i Ajuntament de Barcelona, 1857-2001.

	1857	1860	1877	1887	1897	1900	1910	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1970	1975	1981	1986	1991	1996	2001	1998-05
	Cens	Cens	Cens. Anuari	Cens. Anuari	Cens Anuari	Cens* Anuari	Cens* Anuari	Cens/Anuari	Cens/Anuari	Cens/Anuari	Anuari	Cens	Cens	Cens Publicació Aj.	Cens	Cens/Anuari	Cens/Anuari	Cens	Cens	Cens	Padró continu ⁸⁸
Mateix municipi								X	X	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X
Província de naixement								X	X	X	X			X	X	X	X			X	X
Mateixa província / altres prov.			X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Comunitat Autònoma de naixement								X	X	X	X			X	X	X	X	X	X	X	X
Mateixa Comunitat / altra comunitat			X		X	X	X	X	X	X	X			X	X	X	X	X	X	X	X
Nacionals / Estrangers	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Escala inframunicipal											X			X	X	X	X			X	X

Font: Elaboració pròpia a partir d'informació disponible als censos i padrons de la població (1857-2001), i a l'Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona (1902-2005). *Al 1900 i 1910 el cens presenta les dades sobre el lloc de naixement dels partits judicials de Barcelona i no del municipi.

Com es pot observar, fins al 1877 no es té una constància estadística prou desagregada com per conèixer els llocs de naixement de la població empadronada. Tot i això, l'atracció que Barcelona exercí sobre les zones més properes de la seva demarcació provincial va ser molt clara durant la segona meitat de segle XIX. Estudis de caràcter qualitatiu permeten indicar la notable aflluència de població procedent de les zones rurals i de

⁸⁸ Amb la incorporació d'Internet com a mitjà de difusió, els tres instituts estadístics (municipal, regional i estatal) han ampliat el número de dades publicades. Tanmateix, cada institució se n'ocupa de realitzar les tabulacions, així que el ventall de variables creuades i escala administrativa analitzada, és diferent segons la plana web consultada.

muntaña, atreta per l'oferta de petits oficis de carrer i d'altres de caràcter més obrer, com la construcció i l'arranjament de les vies públiques. Molts d'aquests itineraris migratoris eren inicialment temporals, per convertir-se després en definitius (Tatjer, 1995). Tampoc no s'ha d'oblidar que una part d'aquesta immigració catalana cap a Barcelona devia estar nodrida per treballadors procedents d'oficis industrials, que venien de petites ciutats fabrils, o del treball tèxtil domiciliari, o per petits artesans d'altres rams. (Tatjer, 1995).

Segons dades de l'Anuari de Barcelona de 1902, al 1877, la població nascuda arreu de Catalunya representava al conjunt de Barcelona més els municipis del Pla que s'agregarien al 1897, el 72% del total. La immigració catalana, doncs, no era l'únic element explicatiu del creixement migratori de la ciutat durant la segona meitat de segle XIX. Sense disposar d'estadístiques sobre les províncies o regions de procedència, és coneguda la immigració de pescadors valencians cap al barri mariner de la Barceloneta ja des de l'inici del segle XIX, continuada al llarg de tot el segle i incrementada a la darrereria amb pescadors procedents de l'Andalusia oriental (Tatjer, 1995). Els registres de l'Hospital General de la Santa Creu també treuen a la llum l'important contingent de treballadors sense qualificar procedents de València, Aragó, Múrcia i Galícia, un flux que s'accelerà a partir de la dècada de 1840 (Montiel Pastor, 1985). La instal·lació de diverses cases regionals a les darreries del segle XIX pot ser una bona mostra de la importància de la població nascuda fora de Catalunya. Les primeres en tenir una certa presència foren les aragoneses: la primera de totes va ser la *Unión Aragonesa*, inscrita al 1887 (Solà, 1993). Entre 1877 i 1900 la població procedent de fora de Catalunya es va incrementar en xifres absolutes, i també en relatives; va passar de 88.000 persones a més de 150.000, xifres que representaven el 25% i el 29% respectivament de la població de Barcelona i dels municipis agregats. La presència de població no nascuda a la resta d'Espanya és gairebé idèntica, en termes relatius, entre ambdós sexes (Taula 3.13).

No es pot oblidar, l'existència d'un estoc de població estrangera certament important, que representava aproximadament un 2% del total de població durant gran part de la segona meitat de segle XIX, a excepció dels darrers anys, quan l'elevat flux migratori procedent de Catalunya i d'Espanya, restà importància relativa al col·lectiu estranger. Al 1848, Figuerola ja destacà la seva importància:

*"Por lo que respecta á los extranjeros que á nuestra ciudad acuden, es sin duda alguna la que mas alberga de las de España, aumentando su capital moral é industrial con el prohiamiento de personas ya formadas, útiles todas y que vienen á ganar su pan con el trabajo, importando procedimientos perfeccionados y aclimatando industrias, atraídos de la amenidad de nuestro clima, llaneza de costumbres y por ellos muy admirada é inesperada seguridad en sus bienes y personas."*⁸⁹

⁸⁹ FIGUEROLA, Laureà (1849), p.48.

Els més de 2.186 francesos, els 702 italians, els 197 anglesos i els 146 alemanys, representaven el 90% dels 3.535 estrangers recomptats a Barcelona l'any 1848. Entre estrangers existia una clara major representació dels efectius de sexe masculí, derivada de l'especialització en determinats sectors laborals. Els italians es dedicaven en bona part a l'hostaleria i la restauració, a treballs artesanals, o bé eren dentistes; els francesos i anglesos estaven més aviat vinculats a activitats tècniques i fabrils, amb freqüència com a enginyers o propietaris d'empreses mecano-metal·lúrgiques, químiques o tèxtils barcelonines (Tatjer, 1995). En tombar de segle la població nascuda a l'estranger i censada a Barcelona superava les 7.500 persones.

Les paraules que es dediquen a la immigració al primer *"Anuari de la Ciutat de Barcelona"* (1902) sintetitzen la dinàmica migratòria de les darreres dècades del segle XIX i ja deixen veure la doble composició del flux immigratori que arribava a la ciutat.

*"La inmigración constituye el principal factor de crecimiento de las grandes ciudades, y Barcelona no es una excepción de esta regla. El movimiento inmigratorio que asume en Barcelona notables proporciones, no lo constituye, como sucede en las ciudades americanas, la incorporación de extranjero, sino que el mayor contingente lo proporciona la transmigración interna, ó sean los traslados de domicilio de vecinos de pueblos de otras regiones de la nación."*⁹⁰

Entre 1900 i 1920 continuà el decreixement del percentatge de població nascuda a Catalunya. La tendència s'accentuà durant la dècada de 1920, en què, com s'ha vist, els guanys directament atribuïts a la immigració van superar les 250.000 persones. La població nascuda fora de Catalunya es va incrementar en un 60%, i es passà de les 225.000 persones censades al 1920 a les 375.000 recomptades al 1930. Amb tot, els individus nascuts fora de Catalunya representaven al 1930 el 37% de la població.

No es pot deixar de banda, però, que, paral·lelament, l'estoc de població nascuda al mateix municipi també s'incrementà en xifres absolutes, mercès a un saldo natural que es manifestà, per primer cop, amb un signe clarament positiu. Tot i això, amb l'elevat flux immigratori de la dècada, es va reduir el pes relatiu de la població filla de Barcelona. Per altra banda, l'atracció que va exercir Barcelona sobre la població espanyola nascuda a la resta d'Espanya també es va reproduir, en menor mesura, sobre població nascuda a l'estranger. Així, l'estoc de població nascuda a l'estranger registrada al 1930, 26.559 persones, era tres vegades superior a l'estoc recomptat al cens de 1910.

⁹⁰ Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona (1902), p.107

Taula 3.13.- Naturalesa de la població a la ciutat de Barcelona segons la informació disponible als censos i padrons de població, 1857-2005.

	1857	1857 agregada	1860	1860 agregada	1877	1877 agregada	1887	1887 agregada	1897	1900	1910	1920	1930	1940	1945	1950	1960	1970	1975	1981	1986	1991	1996	2001	2005
Nascuts al municipi																									
Nascuts a la resta de la província																									
Total província de Barcelona																									
Altres prov. de Catalunya																									
Altres prov. de Cat.I Esp.																									
Total nascuts a Catalunya																									
Andalusia																									
Aragó																									
Astúries																									
Cantàbria																									
Castella-La Manxa																									
Castella i Lleó																									
Comunitat de Madrid																									
Comunitat Valenciana																									
Extremadura																									
Galícia																									
Illes Balears																									
Illes Canàries																									
La Rioja																									
Múrcia																									
Navarra																									
País Basc																									
Altres territoris																									
Espanya sense Catalunya																									
Total nascuts a Espanya																									
Total nascuts a l'estranger																									
No consten																									

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població, (1857-2005) i Anuari Estadístic de la ciutat de Barcelona (1902-2006). La distribució regional s'ha fet considerant la divisió administrativa actual d'Espanya (2006). Nota: Els totals de població, per tal de reconstruir en nombres absoluts aquesta taula es poden consultar a la Taula 3.1, pàg 64.

Taula 3.14.- Població de Barcelona i relació de masculinitat segons el lloc de naixement, 1920-1940.

	Població			Increment relatiu mitjà anual		Relació de masculinitat		
	1920	1930	1940	1921-1930	1931-1940	1920	1930	1940
Barcelona capital	334.135	438.724	553.923	3,13%	2,63%	91,9	94,6	87,9
Barcelona província	56.960	72.086	66.424	2,66%	-0,78%	92,7	94,7	91,9
Tarragona	40.370	52.171	44.150	2,92%	-1,54%	85,9	88,1	78,5
Lleida	27.195	38.974	35.904	4,33%	-0,79%	70,0	73,8	71,6
Girona	20.795	30.137	27.094	4,49%	-1,01%	78,6	82,7	80,4
Andalusia	20.059	42.583	47.098	11,22%	1,06%	100,0	94,4	86,3
Aragó	47.209	80.940	69.796	7,14%	-1,38%	67,89	69,3	59,4
Astúries	1.421	2.314	3.395	6,28%	4,67%	87,2	68,7	68,7
Cantàbria	1.544	2.799	3.550	8,13%	2,68%	77,3	61,3	62,7
Castella-La Manxa	8.075	14.666	15.125	8,16%	0,31%	124,9	93,7	86,6
Castella i Lleó	11.343	21.132	24.959	8,63%	1,81%	102,5	79,8	73,3
Com. de Madrid	7.922	11.910	13.618	5,03%	1,43%	94,6	90,7	83,9
Com. Valenciana	65.033	87.933	69.236	3,52%	-2,13%	91,9	94,9	86,9
Extremadura	1.682	2.500	3.267	4,86%	3,07%	223,5	116,3	113,1
Galícia	4.587	7.848	11.749	7,11%	4,97%	134,9	70,9	61,6
Illes Balears	6.442	9.337	7.317	4,49%	-2,16%	94,8	96,1	99,6
Illes Canàries	398	674	968	6,93%	4,36%	99,0	98,2	137,2
La Rioja	2.247	3.940	4.239	7,53%	0,76%	64,1	54,7	50,1
Múrcia	25.098	44.873	41.020	7,88%	-0,86%	101,5	96,7	88,7
Navarra	3.488	5.524	5.959	5,84%	0,79%	57,6	51,0	50,6
País Basc	3.069	5.066	6.569	6,51%	2,97%	75,4	66,4	74,1
Altres territoris	313	542	750	7,32%	3,84%	96,9	102,2	97,9
Estranger	18.015	26.659	19.313	4,80%	-2,76%	88,5	90,9	79,1
Total + No consta	710.367	1.005.565	1.081.175	4,16%	0,75%	88,5	90,9	79,1

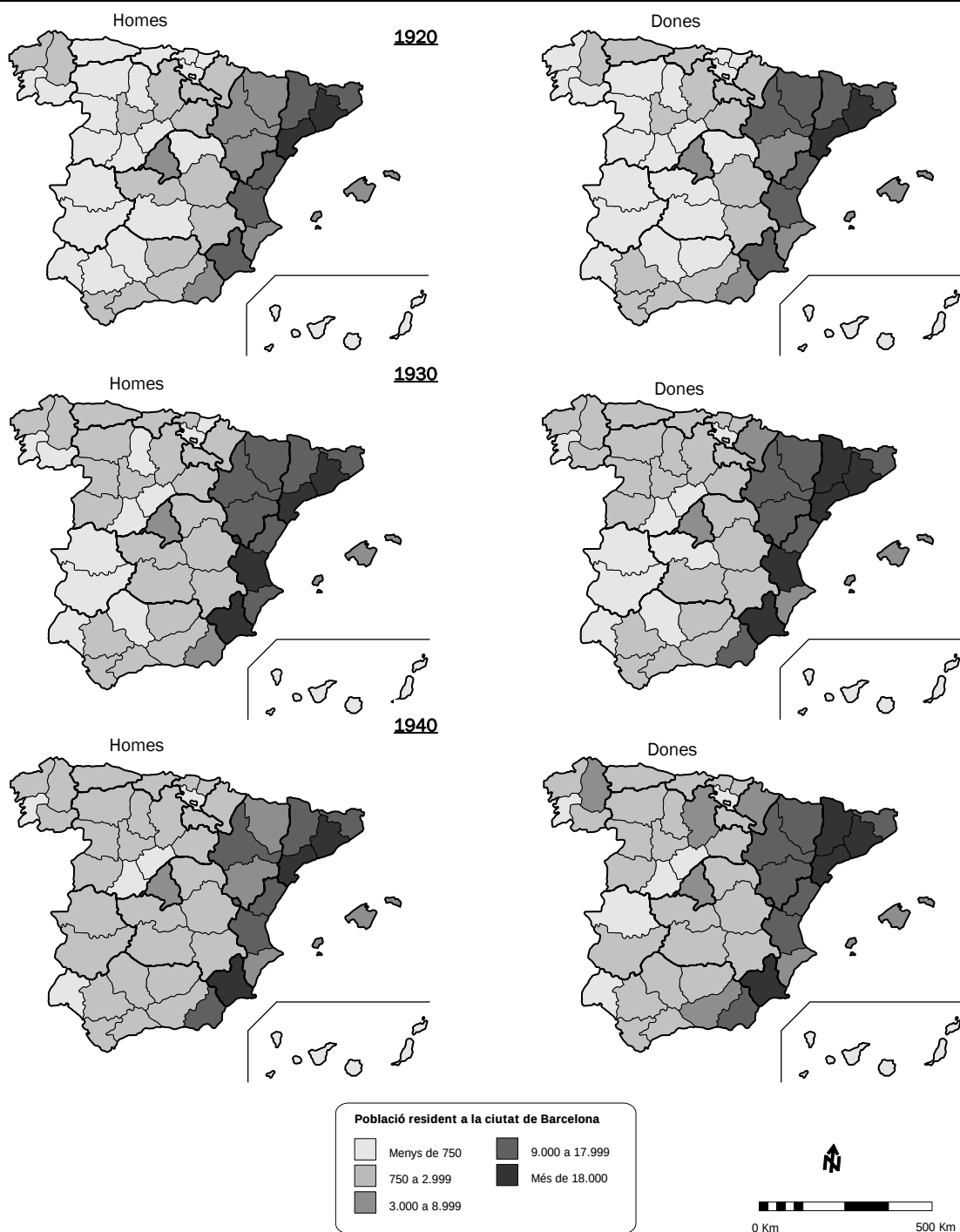
Font: Elaboració pròpia a partir censos de població (1920-1940).

El recompte censal de 1920 manifestava una forta representació de determinats col·lectius regionals, com a conseqüència del passat migratori de la ciutat i de la intensificació del flux que es produí a partir del segon quinquenni de la dècada de 1910. La Comunitat Valenciana, amb 65.000 residents (9,2% sobre el total de la població) era al 1920 el grup regional més representat a la capital catalana, amb una major presència de població de Castelló i València (Mapa 3.2 i Taula 3.14).⁹¹ Aragó era la segona regió amb més efectius a Barcelona, amb les tres províncies amb similar nombre de residents; els impactes de l'emigració sobre la població d'origen eren, però, més evidents a les províncies de Terol i Osca, significativament menys poblades. La Regió de Múrcia registrava ja al 1920 una important presència a Barcelona (Aracil i altres, 1996). Les altres regions espanyoles presentaven nivells significativament allunyats als registrats per aquestes comunitats

⁹¹ A partir de 1920, s'han publicat, amb major o menor regularitat, les províncies de naixement de la població censada a la ciutat de Barcelona. El Mapa 1.2 i la Taula 1.13 representen la naturalesa de la població resident a Barcelona als censos de 1920, 1930 i 1940.

autònomes. No es pot oblidar, però, l'elevat nombre d'habitants nascuts a les altres províncies catalanes, sobrerrepresentats respecte a cap altra província espanyola. No va ser aquest un flux que s'aturés amb l'onada immigratòria de la resta d'Espanya, sinó que continuà arribant a Barcelona població procedent d'aquests àmbits, tal i com ho indica l'increment relatiu superior al 30% que es va registrar en els individus nascuts a la resta de Catalunya entre 1920 i 1930.

Mapa 3.2.- Població resident a la ciutat de Barcelona segons província de naixement i sexe, 1920-40.

Font: Elaboració pròpia a partir dades cens. INE i Anuari de la ciutat de Barcelona. En el cas de la província de Barcelona, només es representen els nascuts fora del municipi de Barcelona.

Entre 1920 i 1930 és palesa tant l'ampliació de l'àmbit migratori que nodria a Barcelona, com la intensificació de les arribades de persones procedents de les regions ja destacades l'any 1920 (Tatjer, 1995). S'accentua la visió de l'eix mediterrani com a principal àmbit de procedència de la població amb la intensificació dels fluxos de persones nascudes a

Múrcia, Almeria, i fins i tot Granada, a la vegada que altres procedències, sobretot del nord d'Espanya, són, cada cop, més importants.

La intensificació del flux procedent de Múrcia i Almeria està en relació amb la crisi econòmica de la zona, i en especial amb la crisi derivada de l'esgotament dels filons de mineral i per l'acabament dels terminis de les concessions d'explotació (Oyón, 2001). En tots dos casos, la immigració procedia essencialment de la costa i comarques pròximes, i molt especialment de les zones mineres. A Múrcia, reflectien clarament aquesta situació les localitats de La Unión i Mazarrón, mentre que a Almeria eren els municipis de Vera i Cuevas de Vera els que simbolitzaven la crisi de la mineria (Taula 3.15); en tots quatre casos, el pes relatiu de la població associada al cap de llar i resident a Barcelona representava més del 50% del total de la població que va romandre a les localitats d'origen (Oyón, 2001). Lluny de tòpics, però, i observant les localitats de procedència, no es pot dir que la immigració de Barcelona fos, exclusivament, el resultat d'un procés d'expulsió rural.

Les 17 comunitats autònomes espanyoles incrementaren els seus efectius entre la població de Barcelona, i totes, a excepció de la Comunitat Valenciana, augmentaren el pes relatiu en comparació als nivells de 1920. El retrocés relatiu de la Comunitat Valenciana contrasta amb el ritme elevat amb què continuà creixent la població aragonesa, l'altre origen tradicional de la població nascuda fora de Catalunya. Petits nuclis dels àmbits geogràfics en contacte amb Catalunya són els principals punts de procedència dels aragonesos registrats al cens de 1930 (Oyón, 2001). Per altra banda, comencen a tenir certa entitat els col·lectius procedents d'algunes províncies de Castella-La Manxa i de Castella i Lleó, Galícia, Navarra, Cantàbria i Astúries. També cal destacar la importància dels fluxos emigratoris en relació amb l'impacte demogràfic que recau sobre els àmbits de procedència. L'any 1930 les persones nascudes a les províncies de Lleida, Tarragona, Ossa, Terol i Castelló representaven més del 10% de la població censada a les províncies de naixement.

Taula 3.15.- Principals localitats i àmbits de naixement dels caps de llar⁹² no nascuts a Catalunya i censats a Barcelona al 1930.

	Població associada al cap de la llar	Pes relatiu sobre la població d'origen
Castelló	6.388	17,36%
Benicarló	3.194	42,84%
Vinaròs	3.001	36,23%
Morella	2.129	38,73%
Alcora	1.645	37,21%
Useras	1.250	49,09%
Ribesalbes	1.064	107,5%
Total prov. Castelló	58.220	18,30%
València	18.489	5,77%
Canal de Navarrés	4.356	21,80%
Xàtiva	2.226	14,75%
Bicorp, Bolbaite i Navarrés	3.192	57,92%
Total prov. València	58.440	5,60%
Alacant	3.312	4,53%
Alcoi	3.019	7,79%
Torrevieja	1.753	20,02%
Vilajoiosa	1.363	15,64%
Benidorm	1.266	40,67%
Total prov. Alacant	27.000	4,94%
La Llitera	6.072	32,33%
Baix Cinca	3.404	14,54%
Osca	2.944	20,12%
Barbastro	2.208	33,44%
Monzón	1.288	29,59%
Total prov. Osca	34.220	14,08%

	Població associada al cap de la llar	Pes relatiu sobre la població d'origen
Saragossa	11.500	6,60%
Baix Aragó-Casp	4.692	20,21%
Mequinença	1.196	38,10%
Total prov. Saragossa	36.420	6,79%
Baix Aragó	12.788	19,52%
Mora-Gúdar	4.750	20,64%
Terol	1.840	13,54%
Alcañiz	1.483	16,80%
Calanda	1.472	34,39%
Total prov. Terol	35.000	13,84%
Cartagena	18.088	17,64%
Múrcia	12.168	8,07%
Lorca	9.701	16,08%
La Unión	8.640	73,46%
Mazarrón	8.161	60,00%
Águilas	3.758	23,86%
Cuevas de Vera	7.300	54,92%
Vera	4.120	82,20%
Almeria	3.960	7,33%
Berja	1.872	16,51%
Huerca-Overa	1.488	13,44%
Adra	1.238	12,00%
Garrucha	720	17,99%

Font: Oyón (2001)

Segons els censos de població de 1920, 1930 i 1940, existeix una clara preponderància del sexe femení en la majoria dels orígens geogràfics de la població (Taula 3.14). En el cas de les localitats d'origen que tradicionalment han nodrit la ciutat de Barcelona, la relació de masculinitat pot estar significativament afectada per la major longevitat de les dones. Als orígens més recents, en canvi, s'ha de cercar una estreta vinculació entre l'activitat professional desenvolupada a la ciutat, principalment relacionades amb el servei domèstic, i la feminització dels fluxos immigratoris. Els orígens que estan associats a un major nombre de dones que d'homes es localitzen a la meitat septentrional espanyola, especialment a les Comunitats situades al voltant de l'eix de l'Ebre. Així, Navarra i La Rioja són les regions que

⁹² En l'explotació realitzada per Oyón del Padró de 1930, s'associen al cap de llar tots els individus que formen part de la mateixa cèdula familiar. D'aquesta manera, la columna "població associada al cap de la llar" inclou als altres components de la família, sense considerar si han nascut o no en el mateix municipi que el cap de llar.

presenten una major feminització de l'estoc de població resident a Barcelona a 1930, amb poc més de cinquanta homes per cada cent dones. D'aquests indicadors es pot desprendre la idea de que la migració procedent d'aquests orígens tenia un marcat caràcter individual i molt vinculat amb activitats professionals probablement relacionades amb el servei domèstic.⁹³ Les procedències del sud espanyol i de l'estranger presenten, en canvi, una distribució entre sexes més homogènia. Extremenys, murcians, andalusos i persones nascudes als arxipèlags balear i canari, són, per aquest ordre, els col·lectius amb una feminització menys marcada. Extremadura és l'única regió que aporta més homes que dones.

Pocs van ser els grups regionals que experimentaren un augment dels efectius entre 1930 i 1940. S'invertí el signe dels tradicionals àmbits emissors de població, i tant les províncies catalanes, com Aragó, la Comunitat Valenciana, Múrcia i les Illes Balears, perden població respecte als valors registrats al 1930, en un procés en què la mortalitat s'afegeix a l'emigració com a principals elements explicatius. En canvi, augmentaren els efectius de població nascuda a regions amb poca representació durant els anys anteriors; Galícia, Astúries, Extremadura, Illes Canàries, País Basc i Cantàbria incrementen el nombre de residents a la ciutat de Barcelona en més d'un 25% respecte als registres de 1930.

Per altra banda, Barcelona assolí un elevat grau de cosmopolitisme durant el primer terç de segle XX. Amb prop de 20.000 persones de nacionalitat estrangera i 26.770 residents nascuts a l'estranger al 1930, Barcelona era la primera capital provincial espanyola en població estrangera, tant en termes absoluts com en relatius. Aquell mateix any, els estrangers a Madrid només representaven el 0,8% del total de la població de la ciutat, lluny del 2% que presentava Barcelona. Destaca l'heterogeneïtat del perfil socioeconòmic del col·lectiu estranger; per una banda sobresortien sectors de població femenina especialitzada en treballs domèstics, realitat que contrastava amb un important grup de població, preferentment masculina, dedicada a tasques professionals associades a un millor status social i econòmic: el comerç, la indústria i les professions liberals. Entre nacionalitats, destacaven els francesos, que representaven el 33% de la població de nacionalitat estrangera, els alemanys i els italians. També era significatiu l'estoc de població amb nacionalitat sud-americana; entre aquests destacaven els argentins i els cubans.

⁹³ La radiografia de la població empadronada a la Barcelona del 1930 realitzada per Oyón (2001) a partir de l'explotació de 12.825 fitxes padronals (5% del total del padró), és una aportació bibliogràfica molt útil per aproximar-se a la caracterització social de la població no nascuda a la ciutat. La relació entre la pertinença a una determinada classe social i el lloc de naixement és clara: els nascuts a Barcelona i al conjunt de Catalunya ocupaven les classes més benestants dintre de l'estratificació social de la ciutat. En canvi, les persones nascudes fora de Catalunya estaven més intensament representades en les classes associades als treballs manuals no qualificats i als serveis. Altres indicadors, com el percentatge d'analfabets o la disposició de servei domèstic a la llar convergeixen en la mateixa línia d'argumentació.

3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

Com s'ha vist als apartats anteriors, després de la Guerra Civil s'encetà l'altre període d'intens creixement migratori a la ciutat, la segona i darrera gran etapa immigratòria que ha experimentat la ciutat durant el segle XX. Si al 1940 residien a la ciutat 530.000 persones nascudes fora del municipi de Barcelona, al 1970 la xifra s'incrementà fins als 865.000 individus. En dades relatives (Taula 3.13), la població no nascuda a Catalunya incrementà la seva representativitat dins del conjunt de població de Barcelona, i passà del 30% al 1940 al 38% del 1970. Malgrat tot, el percentatge de fills de Barcelona no presenta oscil·lacions notables entre ambdues dates. Cal recordar, que aquest període de creixement migratori coincidí en el temps amb una aportació especialment elevada del saldo natural, potenciat per l'augment d'efectius en edat fèrtil derivat del propi procés de creixement migratori. L'increment relatiu de la població no nascuda a Catalunya es nodrí fonamentalment de la pèrdua d'efectius nascuts a les altres províncies catalanes (Taula 3.16).

Taula 3.16.- Població de Barcelona i relació de masculinitat segons lloc de naixement, 1940-2005.

	Població							Increment relatiu mitjà anual					Relació de masculinitat							
	1940	1945	1970	1981	1991	2001	2005	1941-45	1946-70	1971-81	1981-91	1991-01	2001-05	1940	1945	1970	1981	1991	2001	2005
Barcelona capital	553.923	566.822	877.374	955.981	960.746	869.628	856.753	0,47%	2,19%	0,73%	0,04%	-0,74%	-0,47%	87,9	92,2	97,6	98,9	97,6	95,1	94,9
Barcelona prov.	66.424	81.810	74.928	75.812	67.779	66.642	67.096	4,63%	-0,34%	0,10%	-0,88%	-0,13%	-0,22%	91,9	86,9	88,1	84,8	85,4	85,0	85,1
Tarragona	44.150	48.298	38.212	30.905	24.874	19.041	18.034	1,88%	-0,84%	-1,57%	-1,63%	-1,83%	-1,67%	78,5	78,4	81,0	81,1	79,6	76,1	74,2
Lleida	35.904	40.442	42.678	38.109	31.891	24.864	23.489	2,53%	0,22%	-0,88%	-1,36%	-1,72%	-1,75%	71,6	67,6	78,6	77,5	75,1	72,0	71,0
Girona	27.094	31.356	25.868	21.161	23.679	13.105	12.453	3,15%	-0,70%	-1,49%	0,99%	-3,49%	-1,57%	80,4	75,8	76,2	75,3	71,0	71,1	71,6
Andalusia	47.098	64.665	202.679	175.559	146.199	110.507	102.338	7,46%	8,54%	-1,10%	-1,39%	-1,91%	-2,33%	86,3	79,3	89,5	87,8	83,6	80,0	78,7
Aragó	69.796	82.958	92.241	78.487	65.086	47.361	44.055	3,77%	0,45%	-1,22%	-1,42%	-2,13%	-2,20%	59,4	56,0	71,8	72,9	70,3	68,8	68,0
Astúries	3.395	4.781	7.012	6.778	6.041	5.190	5.113	8,16%	1,87%	-0,27%	-0,91%	-1,10%	-0,47%	68,7	54,7	71,1	67,4	69,6	70,2	71,0
Cantàbria	3.550	5.681	6.062	5.177	4.483	3.554	3.351	12,0%	0,27%	-1,20%	-1,12%	-1,62%	-1,80%	62,7	53,1	63,5	61,0	61,7	61,4	61,1
Castella-La Manxa	15.125	19.853	50.355	45.482	38.359	29.869	27.979	6,25%	6,15%	-0,79%	-1,31%	-1,73%	-2,00%	86,6	75,0	91,0	90,7	86,1	83,0	81,9
Castella i Lleó	24.959	33.979	75.915	74.570	67.001	55.465	52.900	7,23%	4,94%	-0,15%	-0,85%	-1,35%	-1,46%	73,3	64,3	78,2	77,1	76,6	72,1	70,8
Com. de Madrid	13.618	17.332	20.058	18.372	16.694	14.403	14.351	5,45%	0,63%	-0,69%	-0,76%	-1,07%	-0,11%	83,9	81,6	85,4	88,6	80,6	78,3	77,7
Com. Valenciana	69.236	75.219	56.123	42.016	31.460	22.755	21.402	1,73%	-1,02%	-2,06%	-2,09%	-2,16%	-1,88%	86,9	78,5	79,3	80,2	74,5	73,3	73,4
Extremadura	3.267	4.712	29.909	29.753	26.089	20.866	19.743	8,85%	21,4%	-0,04%	-1,03%	-1,56%	-1,70%	113	107	89,6	89,3	87,3	82,1	81,0
Galícia	11.749	17.953	46.868	48.316	43.629	37.352	35.065	10,6%	6,44%	0,25%	-0,81%	-1,12%	-1,93%	61,6	59,9	76,4	79,4	77,1	74,1	72,6
Illes Balears	7.317	8.562	7.187	6.190	4.658	3.836	3.641	3,40%	-0,64%	-1,14%	-2,06%	-1,38%	-1,61%	99,6	92,6	89,1	86,7	82,6	81,6	80,6
Illes Canàries	968	1.341	2.400	2.431	2.229	2.082	2.119	7,71%	3,16%	0,11%	-0,69%	-0,52%	0,56%	137	105	93,4	91,7	81,1	79,2	83,1
La Rioja	4.239	5.721	6.551	5.644	4.660	3.561	3.369	6,99%	0,58%	-1,13%	-1,45%	-1,84%	-1,70%	50,1	47,6	61,0	58,5	62,9	64,7	63,5
Múrcia	41.020	49.015	39.251	30.488	21.242	13.540	12.119	3,90%	-0,80%	-1,83%	-2,53%	-2,83%	-3,31%	88,7	80,8	79,5	74,7	70,6	69,0	68,3
Navarra	5.959	8.178	8.872	7.595	6.382	4.793	4.492	7,45%	0,34%	-1,18%	-1,33%	-1,95%	-1,98%	50,6	45,1	57,9	57,5	57,1	54,8	55,2
País Basc	6.569	9.098	9.090	8.782	7.571	6.872	7.077	7,70%	0,00%	-0,28%	-1,15%	-0,72%	0,94%	74,1	65,6	70,3	72,2	70,2	70,6	72,4
Altres territoris	750	487	1.483	4.085	4.531	3.672	3.442	-7,01%	8,18%	14,4%	0,91%	-1,48%	-1,98%	97,9	106	103	96,0	93,2	84,6	80,9
Estranger	19.313	23.604	22.397	40.115	38.259	124.926	252.690	4,44%	-0,20%	6,48%	-0,39%	17,7%	32,3%	79,1	77,6	68,2	80,0	87,2	95,9	104
Total + No consta	1.081.175	1.205.010	1.743.513	1.752.617	1.643.542	1.503.884	1.593.075	2,29%	1,79%	0,04%	-0,52%	-0,66%	1,87%	83,4	81,7	89,3	90,4	89,4	88,4	89,9

Font: Elaboració pròpia a partir censos de població (1940-2001), 1945: Anuari Estad. de la Ciutat de BCN i 2005 padró continuu.

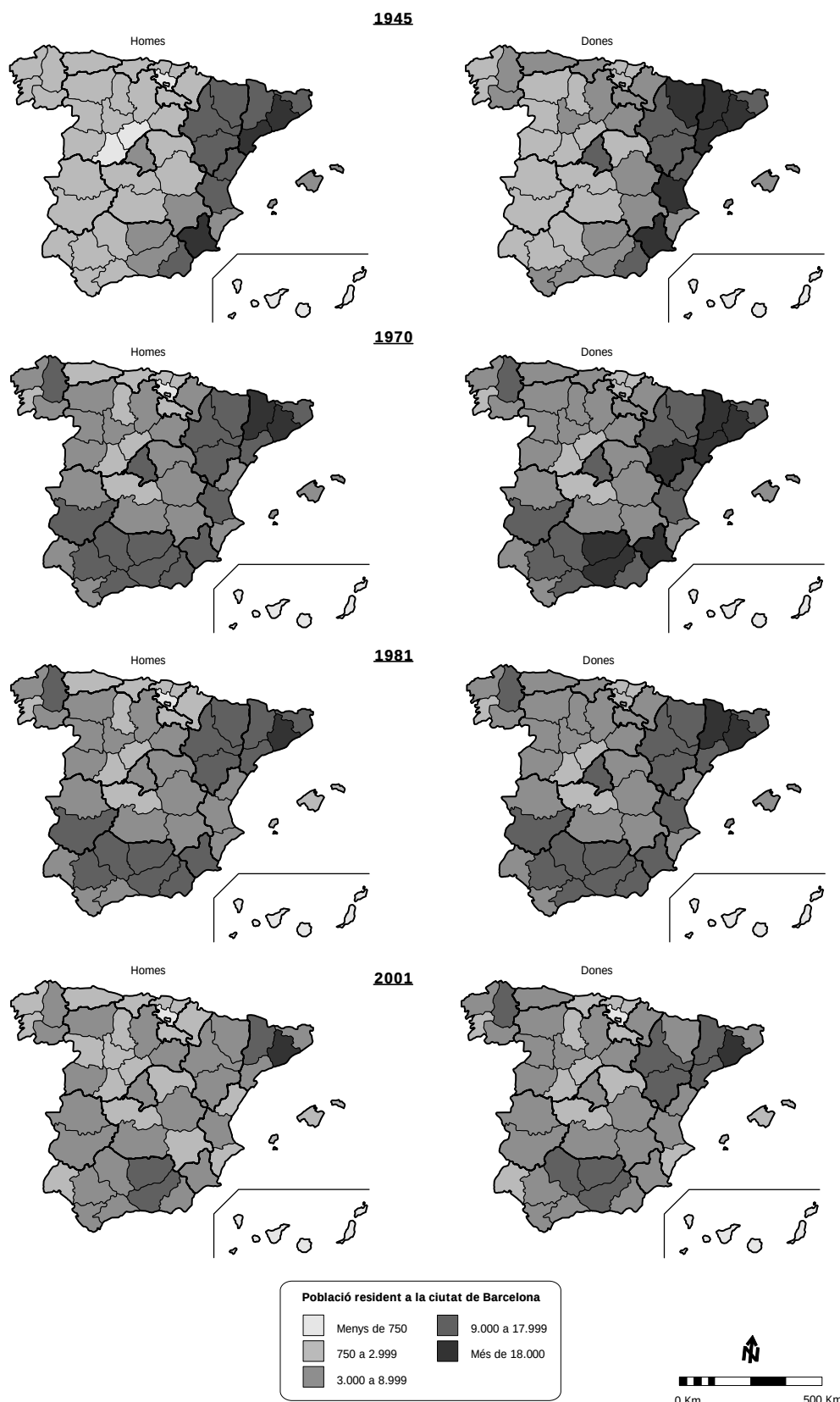
Durant aquesta segona onada immigratòria del segle XX, l'atracció de Barcelona s'amplià, finalment, a tots els àmbits de la Península Ibèrica. La immigració responia, principalment, a les transferències de població activa del sector agrari a l'industrial i de

serveis entre regions que presentaven notables diferències en el grau de desenvolupament econòmic (Bolós, 1959; García Barbancho i Delgado Cabeza, 1988). La desruralització espanyola fou una realitat i estava definida per les següents característiques: a) era un procés d'una intensitat molt elevada, b) presentava una tendència polaritzada cap a molt pocs punts del país; Madrid, Barcelona i Bilbao eren, principalment, els que atreïen a la gran massa d'emigrants, c) en ésser una emigració selectiva, estava ocasionant canvis en l'estructura demogràfica, no només dels àmbits d'origen sinó també dels nuclis de destinació (García Barbancho, 1967). Les províncies que van ser punt de partida dels fluxos immigratoris durant el primer terç de segle XX, però, perderen importància davant de nous centres emissors de població, estesos per tot el territori espanyol (Mapa 3.3).

Els andalusos eren, al 1970, el grup amb més residents entre la població de Barcelona. Residien més de 200.000 persones (prop del 12% del total de la població de la ciutat), que procedien principalment dels àmbits rurals de totes les províncies de la comunitat autònoma, sobre tot de les localitzades a la meitat occidental (García Barbancho, 1967; Recaño, 1995). Extremadura, Galícia, Castella-La Manxa i Castella i Lleó, van ser les altres procedències que més van incrementar els seus efectius durant les dues primeres dècades de la segona meitat de segle XX. De la mateixa manera que succeïa amb Andalusia, les zones rurals eren els principals punts de procedència de la població d'aquestes regions, definint així el procés d'èxode rural que es va estendre a tota Espanya i que es dirigia cap als principals nuclis urbans espanyols. Entre els extremerys, els nascuts a Badajoz eren més nombrosos, mentre que en el cas dels gallecs, Lugo, tot i ser menys poblada, es va convertir en la província gallega amb més presència a Barcelona. Els increments de persones nascudes a Cantàbria, Astúries, País Basc, Navarra, La Rioja, Aragó i Illes Canàries, tot i ser menys importants que els registrats per les regions anteriors, també va ser significatiu.

L'emergència dels nous àmbits emissors de població coincidí amb la pèrdua absoluta de població que registraren els nascuts a les Comunitats Autònomes que es configuraren com a protagonistes dels moviments migratoris del primer terç del segle XX. L'aturada del flux immigratori procedent d'aquests àmbits, juntament amb l'envelliment i pèrdua de població per mortalitat, expliquen la davallada de la població nascuda a la Comunitat Valenciana, a les Illes Balears i a Múrcia, i resident a la ciutat de Barcelona.

Mapa 3.3.- Població resident a la ciutat de Barcelona segons província de naixement i sexe, 1945-2001.

Font: Elaboració pròpia a partir censos i padrons de població (1970-2001). 1945: Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona.

La saturació urbanística i poblacional dels espais centrals, els processos de suburbanització i de creixement de l'àmbit metropolità que es van donar a partir de la segona meitat del segle XX i els propis límits municipals de Barcelona, van jugar en contra de la recepció d'un estoc d'immigrants més nombrós, sobretot a partir de 1960. Els municipis metropolitans, sobretot els més propers a Barcelona, van ser a partir d'aquell moment els encarregats de rebre els intensos fluxos de població que fins ben entrada la dècada de 1970 arribaren a Catalunya, funció que fins aleshores havia exercit sempre la ciutat central.

Per observar la dimensió d'aquest fenomen en relació amb les províncies de naixement de la població, i per il·lustrar aquest procés com un dels primers exemples de selecció demogràfica a l'incipient Barcelona madura, s'ha calculat un indicador de localització de la població a la ciutat de Barcelona, que mesura la representació dels grups provincials al municipi central en relació amb el total provincial (Mapa 3.4).⁹⁴

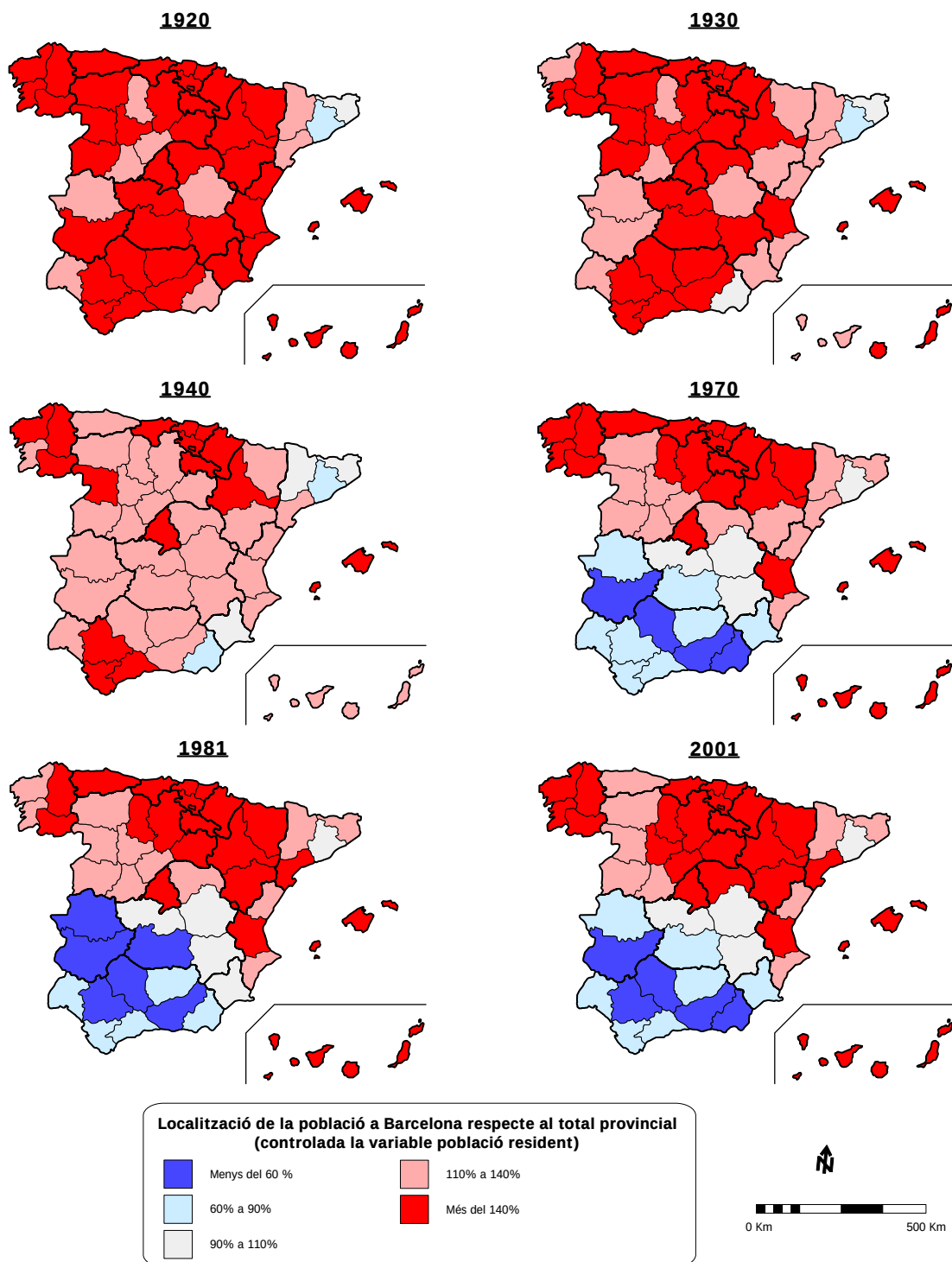
Els resultats són clars, i com a primera conclusió es podria considerar que els mapes dibuixen el període d'arribada dels fluxos migratoris. A la primera meitat de segle, els immigrants de tots els orígens estaven més representats a la ciutat de Barcelona que a la resta de la província, una tendència que es dilueix a mesura que s'avança en el temps. Al mapa de 1970, quan es pot considerar que conclou a Barcelona la segona etapa de creixement immigratori, la situació havia canviat significativament. Les províncies que més intensament havien nodrit la immigració a Catalunya durant la primera meitat de segle continuaven més representades a la ciutat de Barcelona respecte a la resta de la província. Les procedències de la meitat nord d'Espanya també presentaven una forta acumulació de residents a la ciutat de Barcelona en relació a la de l'entorn provincial, tot i tractar-se de fluxos que van arribar amb intensitats similars durant les dues etapes immigratòries. En canvi, les comunitats andaluses, extremenyas i manxegues, estan menys representades a la ciutat de Barcelona en relació als municipis de la resta de la província.⁹⁵ Com s'ha vist al llarg d'aquest capítol, van ser fluxos que van arribar de forma molt intensa durant la darrera etapa immigratòria, moment en què la ciutat presentava els primers símptomes de saturació

⁹⁴ Indicador d'assentament a la ciutat de Barcelona = (% de població nascuda a la província x i resident a la ciutat de Barcelona respecte el total de població de la ciutat de Barcelona / % de població nascuda a la província x i resident a la resta de la província de Barcelona sobre el total de població de la resta de la província de Barcelona) * 100. Els valors més propers a zero representen a aquelles províncies que estan més representades als municipis de la resta de la província que a la ciutat de Barcelona. Els valors iguals a 100 indiquen que hi ha la mateixa relació de persones d'un determinat origen a Barcelona ciutat i a la província, mentre que indicadors superiors a 100, en canvi, representen a aquells orígens més representats, relativament, a la ciutat de Barcelona.

⁹⁵ Per exemple, en el cas dels andalusos, de les més de 700.000 persones nascudes en aquesta regió residents a la província de Barcelona al 1970, unes 200.000 estaven censades al municipi de Barcelona; en el cas de la comunitat extremeña, el percentatge de residents a Barcelona és encara menor, un 25% (30.000 persones sobre 120.000 residents a tota la província).

urbana, i en què la desconcentració industrial, econòmica i demogràfica de la ciutat central ja havia començat.

Mapa 3.4.- Localització de la població a la ciutat de Barcelona en relació a la població resident a la resta de la província segons província de naixement, 1920-2001.

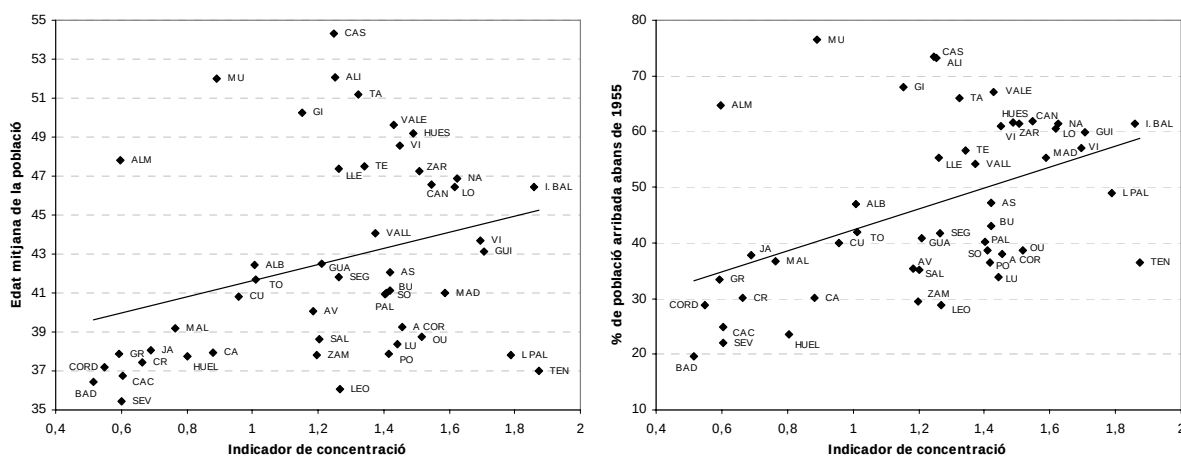

Font: Elaboració pròpia a partir dades censos de població (1920-2001).

És complicat, però, associar preferències de destinació mitjançant aquestes representacions gràfiques. Probablement, l'estandardització dels càlculs, controlant la variable any d'arribada, permetria observar preferències i estratègies de localització i assentament diferencials entre els diversos grups regionals d'immigrants. No obstant això, i com que no es disposa d'una classificació prou detallada dels períodes d'arribada de la població al cens de 1970, any en què és molt interessant analitzar les pautes de localització dels diferents col·lectius a la ciutat de Barcelona, s'ha realitzat un exercici en el qual s'analitza la concentració dels immigrants a Barcelona controlant l'antiguitat dels fluxos migratoris a partir d'uns indicadors secundaris.

L'edat mitjana de la població nascuda a cada província i resident a Barcelona al 1970, així com el percentatge d'immigrants arribats a la ciutat abans de 1955 són uns bons indicadors que permeten obtenir valors d'antiguitat dels diversos fluxos migratoris.⁹⁶ Al Gràfic 3.21 s'associen aquests dos indicadors amb el quocient de localització a Barcelona que s'havia calculat anteriorment i que mostra si els diferents grups provincials estan més o menys representats a la ciutat respecte al total provincial.

Gràfic 3.21.- Localització de la població a la ciutat de Barcelona i antiguitat dels fluxos migratoris provincials. Barcelona, 1970.

Font: Elaboració pròpia a partir explotació de l'Ajuntament de Barcelona del Cens de 1970.

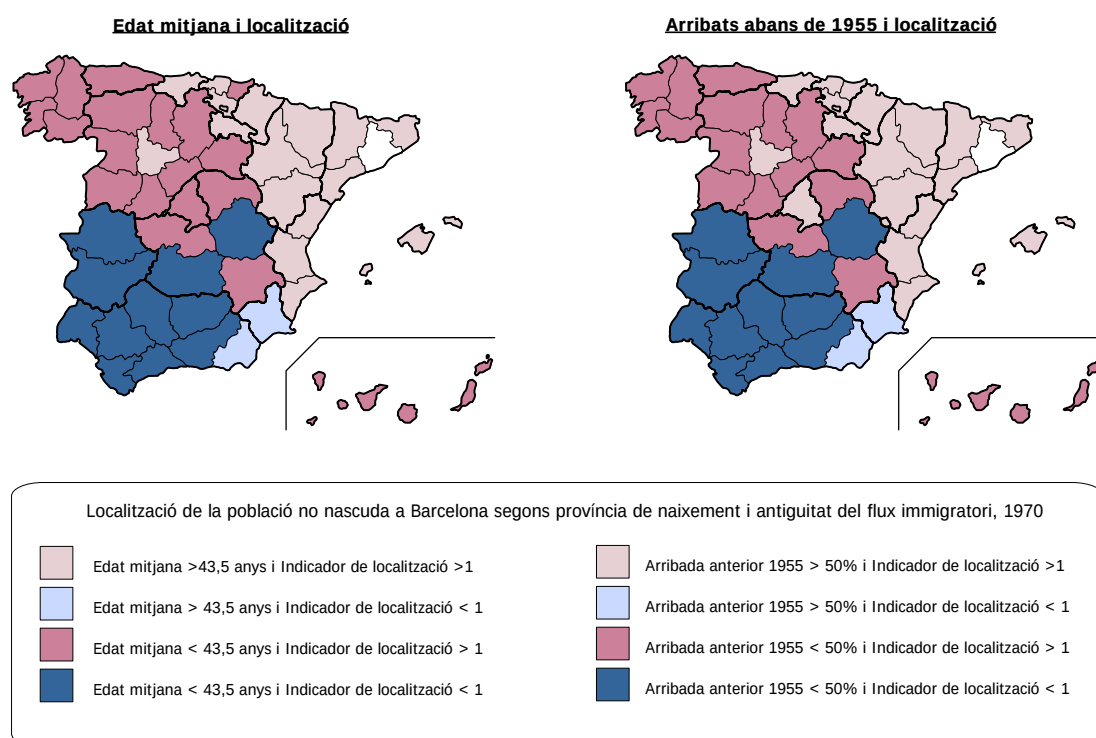
En tots dos casos, i a grans trets, la direcció de la relació és la mateixa: els col·lectius que arribaren amb anterioritat a Catalunya estan més representats a la ciutat de Barcelona que a la resta de la província, mentre que entre els orígens més recents la situació és la contrària. L'associació, però no és suficientment forta com per fer d'aquesta una afirmació

⁹⁶ No obstant, cal prendre amb prudència els resultats associats a aquests indicadors; per valorar l'antiguitat dels fluxos a la província s'haurien de calcular sobre la població immigrant resident a la província; malauradament, tot dos càlculs s'han realitzat en base a la població censada a la ciutat de Barcelona, ja que del total provincial no es disposen les dades.

definitiva. Entre les províncies que arribaren de forma més important durant la primera onada immigratòria del segle, no hi ha grans contrastos, i tant els col·lectius catalans, aragonesos i valencians presenten valors de localització a Barcelona i d'antiguitat elevats. L'excepció la manifesten les províncies de Múrcia i Almeria que, tot i ser fluxos antics, presenten valors de concentració més baixos que les procedències anteriors. El cas del cartell que estava col·locat a l'entrada del barri de la Torrassa (o de la "Murcia chica") a finals de la dècada de 1920 en què figurava l'afirmació "*Cataluña termina aquí, aquí empieza Murcia*" pot fer una idea del grau d'assentament d'aquests col·lectius fora del municipi de Barcelona (Candel, 1964).

Les preferències de localització són més heterogènies entre els grups de població que arribaren de forma més nombrosa durant la segona onada immigratòria del segle XX a Catalunya. Les províncies d'Andalusia, a excepció d'Almeria, així com les extremeñyes i les províncies occidentals de Castella-La Manxa presenten nivells d'antiguitat molt baixos i unes pautes de localització en què la resta de la província té més habitants, en termes relatius, que la ciutat de Barcelona. Per contra, la població nascuda a les províncies del nord-oest espanyol, malgrat ser un flux amb una antiguitat similar, mostrava una preferència per l'assentament a la ciutat de Barcelona (Mapa 3.5).

Mapa 3.5.- Localització de la població a la ciutat de Barcelona i antiguitat dels fluxos immigratoris provincials. Barcelona, 1970.

Font: Elaboració pròpia a partir explotació de l'Ajuntament de Barcelona del Cens de 1970.

Amb tot, podem parlar de processos de selecció i filtratge dels fluxos migratoris en el context de la Barcelona madura i del creixent entorn metropolità. Determinades procedències presenten un major assentament a Barcelona, mentre que d'altres fixaren la seva residència a altres àmbits metropolitans, sobre tot els situats a la primera corona (Taula 3.6). Els motius i les raons d'aquestes estratègies i comportaments poden ser molt nombrosos, i poden anar des de les teories de les cadenes migratòries i de les implicacions diferencials del volum de població de cada regió de procedència, passant pel divers perfil socioeconòmic que presentava la població segons el lloc de procedència, fins a l'especialització laboral diferencial dels diversos col·lectius regionals i que podria estar associada a una especialització territorial de l'entorn metropolità (Recaño, 1995). Els resultats d'aquest exercici, però, són prou encoratjadors com per començar des d'aquestes observacions el desenvolupament del tema principal d'aquesta recerca: els moviments migratoris com a element clau de la renovació poblacional d'un municipi central saturat, com el de Barcelona, i la incidència dels mecanismes de filtratge i selecció en el procés de renovació de la població.

Una vegada aturat el flux immigratori procedent de fora de Catalunya, el nombre de persones nascudes fora de Catalunya començà a reduir-se progressivament, tant en nombre absolut, com en xifres relatives. La pèrdua d'efectius per mortalitat, per estratègies de relocalització metropolitana i per processos de migració de retorn (Pascual, 1970; Recaño, 1995, 2004) són els principals elements explicatius d'aquest procés regressiu.

L'aturada del flux immigratori, i la pèrdua generalitzada d'efectius de totes les procedències, facilità l'increment del pes relatiu de la població nascuda a la ciutat, que tenia al seu favor una estructura per edats rejoyenida mercès al període d'elevada fecunditat del període 1950-1975. Dels registres inferiors al 50% que es van conèixer durant els dos primers terços de segle, es passà a valors superiors al 55% a partir de 1975. L'any 1996, amb un 60%, s'assoleix el percentatge més alt de població nascuda a la ciutat que ha conegut Barcelona, com a mínim, des de 1877. Aquesta idea pot afegir un element més de reflexió al voltant de la dinàmica migratòria de Barcelona durant els darrers 170 anys. L'arribada de població no nascuda a la ciutat ha estat continuada, i s'ha hagut de produir una situació no coneguda fins ara, per assolir els nivells més elevats de població nascuda a la mateixa ciutat de Barcelona; aquesta nova situació, com ja s'ha comentat, ha estat l'aturada del creixement migratori des de la dècada de 1970 fins els darrers anys del segle XX, derivada, entre altres elements, d'una primerenca saturació urbana del municipi central i de la posterior aturada general del flux immigratori procedent de fora de Catalunya. Al darrer cens de 2001, amb l'augment de la immigració procedent de l'estranger, i més encara, en el recompte del padró continu de 2006, el percentatge de naturals de Barcelona s'ha reduït

3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

lleugerament, encara però per sobre del 50% de la població.⁹⁷ Tot i això, entre els municipis de la Regió Metropolitana, el de Barcelona és el que allotja més població nascuda al propi municipi.⁹⁸ L'assoliment d'aquests valors històrics no pot amagar la pèrdua de població nascuda a Barcelona associada al procés de desconcentració urbana de la ciutat (Módenes i Recaño, 2003). Els individus que han nascut a Barcelona, han estat els protagonistes del flux emigratori, sobretot del més nombrós, el que té com a destinació la Regió Metropolitana de Barcelona (Taula 3.17). Prop de 300.000 persones nascudes a Barcelona havien abandonat la ciutat amb aquesta destinació al llarg del període 1988-2005.

Taula 3.17.- Sortides de Barcelona segons la composició (lloc de naixement) del flux a l'àmbit de destinació, 1988-2005. (%)

Destinació	RMB	Rest. prov. BCN	Rest. Catalunya	Andalusia	Aragó	Astúries	Cantàbria	Castella-La Manxa	Castella i Lleó	C. de Madrid	C. Valenciana	Extremadura	Galícia	Illes Balears	Illes Canàries	La Rioja	Múrcia	Navarra	País Basc	Ceuta i Melilla	Total sortides
Àmbit naixement																					
BCN ciutat	58,4	58,1	55,0	29,5	34,7	21,1	25,5	28,1	24,3	29,0	27,4	26,3	23,1	52,4	42,4	21,9	26,7	31,1	21,6	25,2	52,4
Prov de BCN	6,3	13,5	4,5	2,4	2,2	2,0	2,0	2,0	1,5	2,0	2,3	2,5	1,2	3,5	3,2	0,8	2,5	2,4	1,5	1,7	5,5
Rest. Catalunya	2,0	2,3	11,0	0,8	1,7	0,6	0,6	1,0	0,7	1,2	1,2	0,5	0,6	2,1	1,7	0,7	0,7	0,9	0,9	1,6	3,1
Andalusia	6,0	6,0	5,8	46,0	2,9	2,2	1,7	3,9	2,3	4,3	4,7	4,3	1,6	3,6	3,8	2,8	5,4	2,8	1,7	6,9	7,1
Aragó	1,5	1,4	1,8	0,6	38,2	1,0	1,3	1,0	0,9	1,5	1,9	0,4	0,5	1,1	1,2	1,5	0,9	2,7	1,1	0,6	2,1
Astúries	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	42,0	1,7	0,1	0,9	0,9	0,3	0,1	0,7	0,3	0,4	0,6	0,4	0,9	0,6	0,5	0,4
Cantàbria	0,2	0,1	0,2	0,1	0,3	0,9	35,8	0,1	0,5	0,5	0,2	0,0	0,1	0,2	0,4	0,7	0,2	0,4	0,8	0,2	0,3
Castella- La Manxa	1,2	1,0	1,1	0,8	1,2	0,5	0,4	41,7	0,7	2,2	2,2	0,9	0,5	0,9	0,7	0,6	1,6	0,6	0,4	0,2	1,5
Castella i Lleó	1,9	1,5	2,1	1,1	2,5	5,7	6,9	2,2	52,6	5,6	1,9	2,0	2,0	1,5	2,0	4,9	1,2	3,5	3,7	1,8	2,6
C. de Madrid	0,9	0,8	1,0	1,2	1,0	2,0	2,1	3,0	1,6	14,5	1,4	1,3	0,7	1,6	1,6	0,6	1,0	0,6	1,0	1,7	1,3
C. Valenciana	1,0	0,8	1,1	0,7	1,2	0,7	0,7	1,5	0,4	1,3	24,1	0,5	0,3	1,4	1,0	0,6	1,4	1,0	0,8	0,9	1,7
Extremadura	1,0	0,9	1,0	1,0	0,6	0,6	0,5	1,1	0,8	1,6	0,6	52,9	0,5	0,6	0,5	0,7	0,6	0,6	0,8	0,1	1,2
Galícia	1,4	1,2	1,1	0,6	0,9	2,3	1,7	0,7	2,0	1,8	0,9	0,4	57,8	0,8	1,5	0,8	0,9	1,2	1,5	0,7	2,1
Illes Balears	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1	11,3	0,3	0,2	0,3	0,4	0,2	0,0	0,5
Illes Canàries	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,3	0,3	0,2	0,4	0,2	0,1	0,1	0,2	11,0	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,3
La Rioja	0,1	0,1	0,2	0,1	0,4	0,3	0,5	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	23,7	0,0	1,2	0,5	0,2	0,2
Múrcia	0,6	0,7	0,6	0,5	0,3	0,1	0,1	0,6	0,2	0,6	1,1	0,2	0,2	0,5	0,5	0,0	29,6	0,3	0,2	0,1	0,8
Navarra	0,2	0,2	0,3	0,1	0,8	0,3	0,7	0,2	0,3	0,4	0,4	0,1	0,1	0,2	0,2	1,7	0,2	29,9	1,2	0,4	0,3
País Basc	0,4	0,3	0,5	0,3	0,6	0,9	2,5	0,4	1,2	1,2	0,5	0,5	0,5	0,7	0,7	2,0	0,4	2,9	35,1	0,0	0,7
Ceuta i Melilla	0,2	0,2	0,2	0,8	0,2	0,3	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2	0,4	0,1	0,3	0,3	0,2	35,7	0,3
Estranger	16,0	10,4	12,0	12,7	10,2	16,3	14,3	11,3	8,4	30,4	28,1	6,8	9,1	16,8	26,3	35,0	25,7	16,2	26,1	21,2	15,8
Total flux sort.	468.369	25.687	102.078	27.994	13.182	2.015	1.490	5.325	8.355	19.029	21.843	3.524	10.393	18.262	7.526	1.623	4.746	2.549	4.469	816	749.275

Font: Elaboració pròpia a partir dades de l'Estadística de Variacions Residencials (1988-2005). INE.

⁹⁷ En uns nivells similars als que Barcelona presentà durant la dècada de 1970.

⁹⁸ Novament, s'ha de tenir en compte que molts municipis presenten valors subregistrats degut a la inscripció en el municipi de naixement i no al municipi de residència, als naixements anteriors a 1975. Com a curiositat, Sabadell i Terrassa, fregant el 50% de població nascuda al municipi, són segon i tercer en el rànquing metropolità.

En els primers anys de segle XXI, l'augment de la població estrangera és l'element principal en l'evolució de la distribució de la població de Barcelona segons lloc de naixement. L'augment ha estat acompanyat d'una important pèrdua en nombres absoluts i relatius de tots els altres àmbits de naixement, tret de persones nascudes a les Illes Canàries i al País Basc (Taula 3.13), que han augmentat lleugerament els efectius residents a Barcelona.

Segons el padró de 1996, residien a Barcelona prop de 30.000 persones de nacionalitat estrangera, aproximadament el 2% de la població de la ciutat, un percentatge lleugerament superior al que s'havia registrat durant gran part de la segona meitat de segle XX, però, fins i tot, inferior al que es registrà durant determinats moments del segle XIX. L'estoc estava format en una tercera part per ciutadans europeus, mentre que el Marroc se situava com el país amb més residents a Barcelona (Taula 3.18).

El recompte censal de novembre de 2001, a partir del qual es treballarà en l'apartat en què s'analitzen els processos de renovació de la població, mostra ja un increment molt considerable de la població de nacionalitat estrangera; l'estoc s'havia triplicat i s'apropava a les 100.000 persones, aproximadament un 7% de la població total de Barcelona. No només es produeix un canvi en nombres absoluts, sinó que també es produeix una modificació dels àmbits de procedència de la població. Les nacionalitats d'Amèrica del Sud es converteixen en les que més població incorporen a la ciutat, i representaven un 43% del total de residents de nacionalitat estrangera (Domingo i Bayona, 2004; Bayona, 2006).

El nombre d'estrangers s'ha multiplicat per més de 2 entre el cens de 2001 i el padró continu de 2005. Segons aquestes residien a Barcelona 219.941 persones, mentre que les recents dades publicades amb data 1 de gener de 2006 la situen en les 2440.988. Els principals elements que caracteritzen aquest període són la masculinització, la concentració en les edats i la llatinoamericanització dels fluxos migratoris, així com l'ampliació del ventall de nacionalitats presents a la ciutat (Bayona, 2006). Equador, un país que al Padró de 1996 no figurava entre les 15 primeres nacionalitats en nombre de residents a Barcelona, encapçala nou anys després el llistat de països amb 30.000 persones, una xifra molt superior a les prop de 15.000 persones amb nacionalitat peruana, el segon país amb més presència a la ciutat. Entre les cinc primeres nacionalitats hi ha dos països sud-americans més, Colòmbia i Argentina, acompanyats pel Marroc. Per darrera, apareixen altres procedències que també han experimentat un fort increment en els darrers anys, com Pakistan o Xina, i d'altres orígens més tradicionals, de la Unió Europea, d'on és ciutadana el 16% de la població estrangera de Barcelona.

Existeix força heterogeneïtat entre els països de procedència de la composició segons sexe de la població. Hi ha grups amb una distribució entre homes i dones força equilibrada,

3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

com és el cas dels europeus, argentins o xinesos. Les nacionalitats africanes, així com Pakistan, presenten una forta masculinització dels seus efectius (el 90% de la població pakistanesa és de sexe masculí). En canvi, els fluxos sud-americans registren una lleugera sobrerrepresentació de població femenina: en el cas de la població equatoriana el 55% són dones. El desenvolupament d'aquests elements integrats en el context migratori i residencial de les darreres dues dècades, es desenvoluparà però, als capítols centrals d'aquesta Tesi Doctoral.

Taula 3.18.- Població de nacionalitat estrangera a la ciutat de Barcelona, 1996-2005.

Padró de població 1996				Cens de població 2001					Padró continu, 1-I-2005				
Nacionalitat		Nomb. resid.	% sobre total pobl. estr.	Nacionalitat		Població absoluta			Nacionalitat		Població absoluta		
						Homes	Dones	Total			Homes	Dones	Total
Total pobl. estrangera		29.316		Total pobl. estrangera		48.761	46.587	95.348	Total pobl. estrangera		115.410	104.531	219.941
Àmbit / Continent	Unió Europea	8.412	28,69	Àmbit / Continent	Unió Europea	8.036	7.051	15.087	Àmbit / Continent	Unió Europea (25)	18.859	16.282	35.141
	Restat d'Europa	995	3,39		Restat d'Europa	2.913	2.776	5.689		Restat d'Europa	7.878	7.558	15.436
	Àsia	5.576	19,02		Àsia	8.885	4.946	13.831		Àsia	23.243	11.345	34.588
	Àfrica	4.044	13,79		Àfrica	6.780	3.904	10.684		Àfrica	12.845	6.533	19.378
	Amèrica del Nord i Central	2.937	10,02		Amèrica del Nord i Central	3.531	5.531	9.062		Amèrica del Nord i Central	8.565	10.160	19.683
	Amèrica del Sud	7.276	24,82		Amèrica del Sud	18.567	22.325	40.892		Amèrica del Sud	43.889	51.558	95.447
	Oceania	76	0,26		Oceania	49	54	103		Oceania i apàtr.	131	137	268
15 països amb més residents	Marroc	3.196	10,90	15 països amb més residents	Equador	6.743	7.918	14.661	15 països amb més residents	Equador	13.844	16.573	30.417
	Perú	2.094	7,14		Colòmbia	3.676	4.318	7.994		Perú	6.414	8.043	14.457
	França	1.961	6,69		Perú	3.022	4.571	7.593		Marroc	8.700	4.822	13.522
	Itàlia	1.901	6,48		Marroc	4.563	2.865	7.428		Colòmbia	6.117	7.170	13.287
	Filipines	1.854	6,32		Rep. Dominic.	1.389	2.876	4.265		Argentina	6.146	5.806	11.952
	Alemanya	1.824	6,22		Pakistan	3.800	436	4.236		Itàlia	6.531	4.723	11.254
	Argentina	1.871	6,38		Itàlia	2.422	1.717	4.139		Pakistan	10.117	1.097	11.214
	Regne Unit	1.094	3,73		Argentina	2.039	1.924	3.963		Xina	4.883	4.262	9.145
	Rep. Dominic.	1.066	3,64		França	1.668	1.919	3.587		Bolívia	3.313	4.894	8.207
	Xile	819	2,79		Filipines	1.478	2.001	3.479		França	3.535	3.721	7.256
	Xina	804	2,74		Xina	1.275	1.143	2.418		Rep. Dominic.	2.571	4.233	6.804
	Estat Units	768	2,62		Alemanya	1.190	1.191	2.381		Filipines	2.703	3.378	6.081
	Colòmbia	703	2,40		Xile	1.013	952	1.965		Mèxic	2.383	2.682	5.065
	Uruguai	615	2,10		Regne Unit	1.101	763	1.864		Xile	2.602	2.418	5.020
	Pakistan	614	2,09		Brasil	599	893	1.492		Alemanya	2.252	2.226	4.478

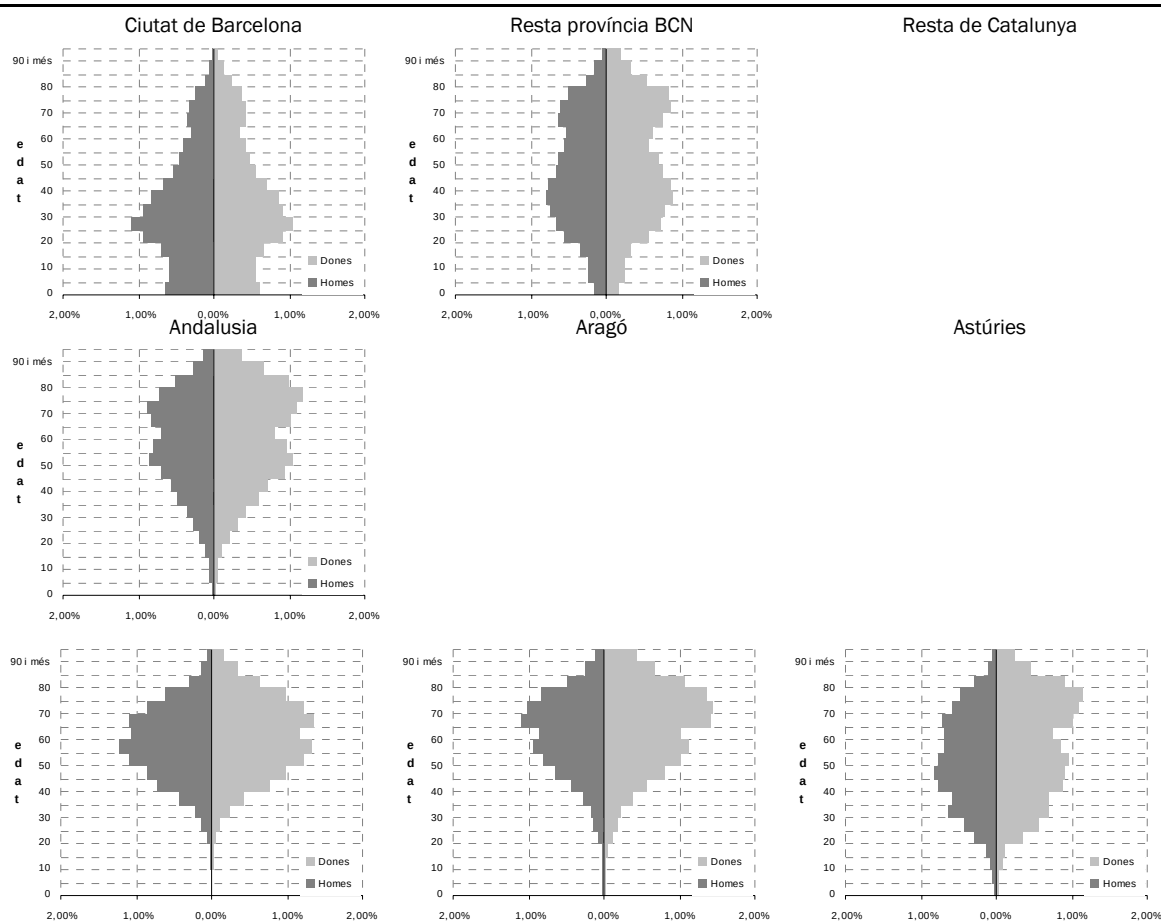
Font: Elaboració pròpia. Dades Padró 1996 i Padró continu 2005: Ajuntament de Barcelona. Dades Cens 2001: INE.

Les piràmides de la població resident a Barcelona a 2001 segons el lloc de naixement il·lustren a grans trets les característiques de la dinàmica migratòria de les darreres dècades a la ciutat. Per una banda, la piràmide dels fills de la ciutat presentaria una acumulació d'efectius més marcada a la franja dels adults joves si la ciutat no hagués mantingut el dèficit migratori durant les dècades de 1980 i 1990. Pel que fa a les piràmides de la població nascuda a la resta de Catalunya i a les altres comunitats autònomes espanyoles, es pot observar un procés general d'envelliment, conseqüència de l'arribada a la cúspide de la figura dels efectius que arribaren a Barcelona en l'etapa immigratòria que s'inaugurà amb la fi de la Guerra Civil. Els protagonistes de l'onada immigratòria del primer terç de segle XX són cada vegada menys visibles a les piràmides.

Algunes figures mostren el degoteig de població procedent de fora de Catalunya que ha continuat arribant a Barcelona fins a l'actualitat. Així, les piràmides de la Comunitat Valenciana, Madrid, les de les regions del Cantàbric i les de les dues comunitats insulars, presenten una estructura per edats menys envellida. En canvi les piràmides de Múrcia, Castella-La Manxa i Extremadura, són exemples de piràmides més envellides, unes estructures més difícils de modificar per l'elevat nombre de població que s'acumula a la franja superior, que va arribar en gran nombre durant els episodis migratoris passats.

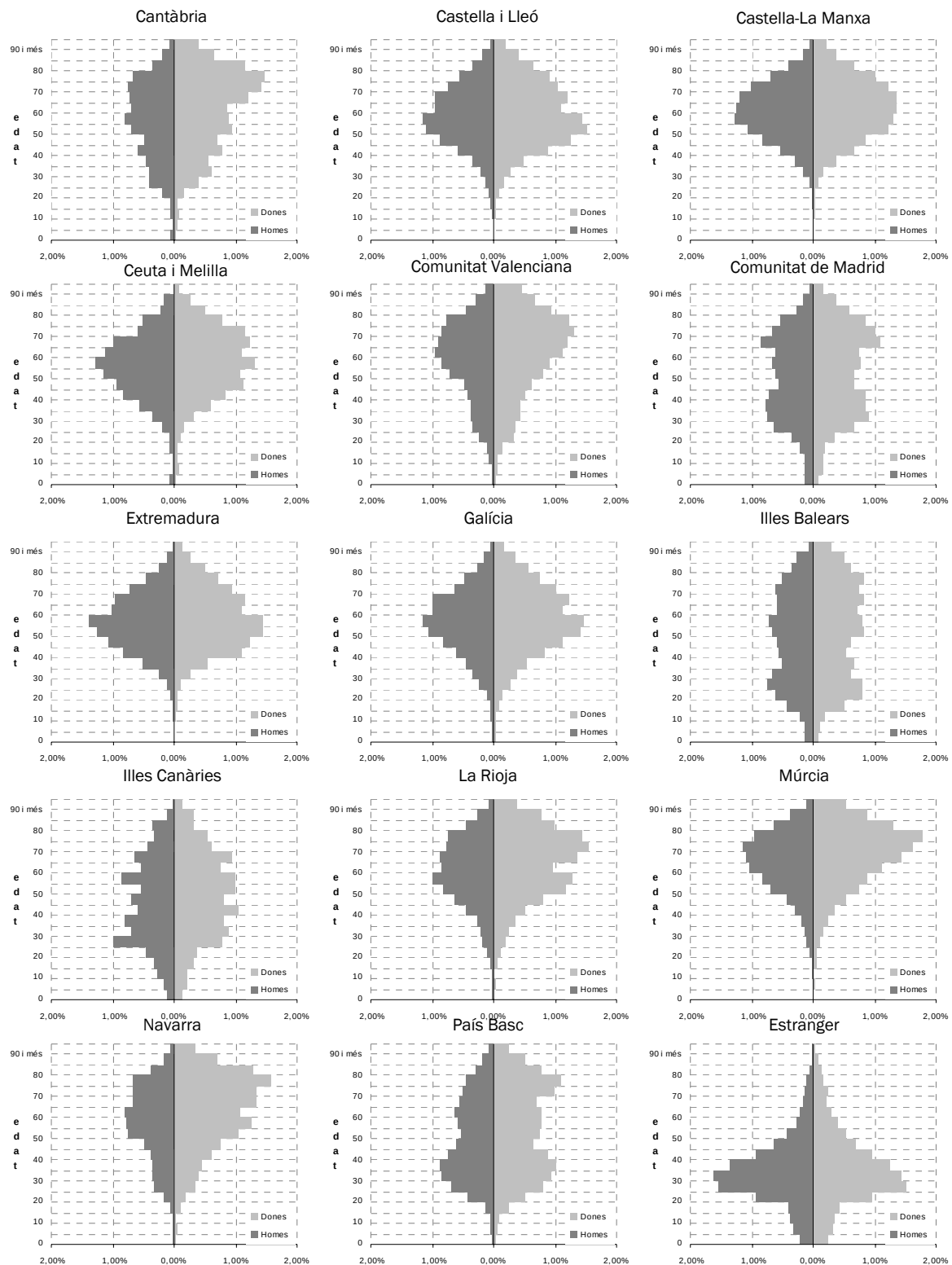
Els intensos fluxos migratoris procedents de l'estranger en els darrers anys determinen l'estructura jove que presenta la piràmide de la població nascuda fora d'Espanya. La desigual distribució per sexes que presenten determinades procedències es compensa en la piràmide que agrupa tots els orígens. A l'igual que amb aquest, altres elements que caracteritzen els perfils de les diverses nacionalitats presents a Barcelona no es poden identificar en aquesta figura de conjunt.⁹⁹

Gràfic 3.22.- Estructura per edats i sexe de la població resident a la ciutat de Barcelona segons lloc de naixement, 2001.

⁹⁹ Un major detall de les estructures d'edat per nacionalitat a partir del cens de població de 1-XI-2001 es poden veure a Bayona (2006) i Domingo i altres (2004).

3.- La migració en el context demogràfic de la ciutat de Barcelona

Font: Elaboració pròpia a partir dades Cens de 2001, INE. Nota: Els percentatges de les piràmides corresponen a edats simples.

4 PAUTES DE LOCALITZACIÓ DE LA IMMIGRACIÓ A LA CIUTAT DE BARCELONA

La major part de la recerca desenvolupada en aquesta Tesi Doctoral s'emmarca en el context d'una Barcelona madura, saturada, curullada, que ha omplert els buits de la seva trama urbana. Per aquest motiu, és important, doncs, definir el procés d'expansió urbana que ha portat a la ciutat fins a la situació actual, un procés, a més, que ha estat fortament vinculat a la dinàmica migratòria que s'ha revisat a l'apartat anterior.

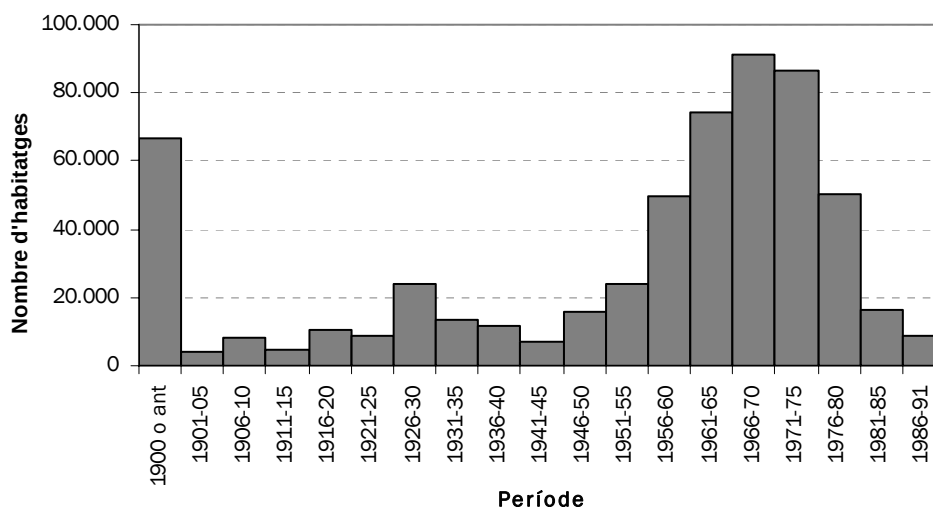
En aquest apartat es realitza un recorregut pel procés de construcció i ocupació urbana a la Barcelona del segle XX, associant-lo amb les característiques de la dinàmica migratòria de cada moment i amb les especificitats pròpies de cada grup d'individus definits pel seu lloc de naixement. S'identifiquen les etapes de màxim creixement urbà i migratori, s'estableix la seva relació, i s'analitzen les pautes de distribució i les estratègies de localització residencial adoptades per la població que arribà a la ciutat.

A l'apartat 2.2.1.2 es detallen les característiques de la font de dades emprada, el cens de 1991, així com del conjunt de tècniques metodològiques que s'han utilitzat.

4.1 CRONOLOGIA DE L'EXPANSIÓ URBANA DE BARCELONA A TRAVÉS DEL CENS DE 1991

L'objectiu primer amb què s'enceta aquest apartat és el d'analitzar la relació que s'ha establert al municipi de Barcelona entre la cronologia dels fluxos immigratoris i l'expansió territorial de la ciutat, representada en aquest cas pel nombre d'habitatges construïts. Un primer cop d'ull a l'antiguitat del parc d'habitatges de Barcelona a 1991 (Gràfic 4.1) i en comparació amb les etapes migratòries presentades a l'apartat anterior, permet observar l'estreta relació existent entre creixement migratori i activitat urbanística a la ciutat (Cabrè i Muñoz, 1997). Els dos períodes de major creixement migratori, presenten respectivament màxims en la intensitat de la construcció d'habitatges.

Gràfic 4.1.- Any de construcció del parc d'habitatges de la ciutat de Barcelona, 1991

Font: Elaboració pròpia a partir del Cens de població i habitatges de 1991.

Tot i això, no sembla que la repercussió dels períodes de màxim creixement hagi estat immediata en l'activitat urbanística, sinó que es pot observar una certa demora temporal. Així ho demostra l'esdeveniment en ambdós aspectes, habitatge i migració, durant els dos períodes de segle XX en què Barcelona ha registrat el creixement migratori més elevat. L'exemple més il·lustratiu és el de la segona etapa; en aquesta el moment de migració neta més elevat es va assolir durant la dècada de 1950 i els primers anys dels 60. En canvi, l'esplendor de l'activitat constructora es va perllongar fins ben entrada la dècada de 1970. Per suposat, el creixement migratori no es pot entendre com l'únic element que ha pogut condicionar la dinàmica urbanística de la ciutat. El perfil i comportament demogràfic dels immigrants, la demanda d'habitatge derivada de la dinàmica interna del mercat residencial barceloní i de la pròpia estructura demogràfica de la població, així com elements de naturalesa urbanística, política o econòmica, són altres aspectes imprescindibles per entendre el procés d'expansió urbana de Barcelona.¹⁰⁰

Aproximats a la intensitat amb què ha crescut el parc immobiliari de Barcelona al llarg del segle XX a partir de les dades del cens de 1991, i vinculada amb la dinàmica migratòria registrada, l'apartat s'encamina cap a la identificació de les pautes territorials que ha seguit el procés d'expansió urbana de Barcelona, així com a la localització dels migrants en l'espai intern de la ciutat. Per a tots dos objectius s'utilitzaran les dades del Cens de 1991, sempre tenint en compte les limitacions de la font, ja descrites a l'apartat metodològic.

¹⁰⁰ Busquets (1997) sintetitza els diferents elements que van intervenir en la construcció de la Barcelona de la postguerra i "desarrollista", i contextualitza el creixement municipal en la gènesi i consolidació de la Regió Metropolitana.

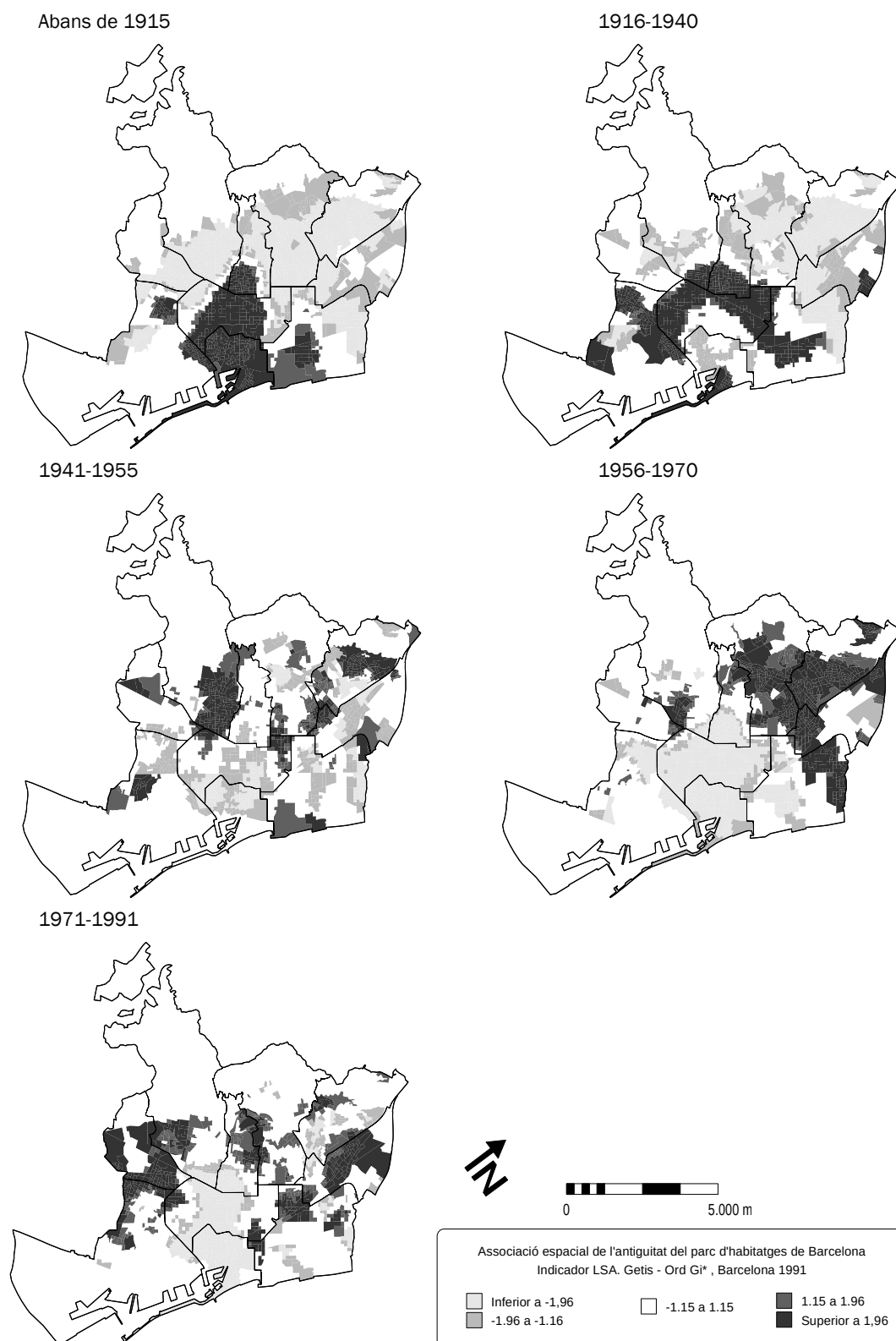
La utilització d'indicadors d'estadística espacial en l'anàlisi de l'antiguitat del parc d'habitatges de 1991 permet aproximar-se al procés d'expansió urbana de Barcelona d'una forma global, en què s'atorga major importància a la similitud entre els valors corresponents a unitats properes que a la pròpia especificitat de cada secció censal.

L'indicador de correlació espacial Getis-Ord G^* (els resultats es mostren al Mapa 4.1) s'ha calculat sobre la base d'una estandardització indirecta dels habitatges de cada secció censal. L'estandardització realitzada ha permès conèixer la distància entre la quantitat d'habitatges construïts en cada període i secció censal, i el nombre d'habitatges que s'haurien d'esperar si la construcció d'habitatges en cada període i secció hagués seguit la distribució del parc d'habitatges de 1991. D'aquesta manera, els resultats no permeten conèixer la intensitat de l'activitat urbanística als períodes estudiats (repassada anteriorment); sí, però, la localització de les àrees en què es va concentrar aquesta activitat. Als mapes presentats a continuació, les àrees amb un índex d'associació més elevat representen unitats correlacionades espacialment i amb valors reals superiors als que s'haurien d'esperar (per tant, amb major intensitat urbanística en el període), mentre que els valors més baixos indiquen àrees en què existeix una correlació espacial de seccions censals amb un nombre d'habitatges menor a l'esperat.

Fins 1940 s'identifica un gradual procés d'expansió urbana continua a partir del nucli central de Barcelona. Al mapa que representa la localització dels habitatges construïts fins 1915 apareix una gran àrea central que inclou en el seu centre l'antiga ciutat emmurallada, envoltada per la Barceloneta, i l'expansió de l'Eixample cap a les tres direccions possibles, Besòs, Llobregat i Tibidabo. És aquesta darrera la de major extensió, i defineix una àrea que connecta el centre de la ciutat amb l'antiga Vila de Gràcia, a partir de l'eix configurat pel Passeig de Gràcia. Els antics nuclis de Sants i Sant Martí de Provençals també apareixen com a àrees d'associació espacial de valors alts, mentre que Sant Andreu de Palomar i Sarrià representen zones de discontinuïtat dintre d'una extensa àrea perifèrica amb valors baixos d'associació espacial.

L'expansió de l'Eixample té continuïtat en el mapa que representa el període 1915-1940. A l'àrea semicircular que envolta el nucli històric de la ciutat, se li afegeix el creixement que s'observa al voltant del barri del Poblenou al nord-est, així com als barris de Sants, La Bordeta, Hostafrancs i Poble-sec. Apareixen també petites àrees amb associació espacial positiva lluny de la continua trama urbana, com les Cases Barates de Milans del Bosch i Baró de Viver al nord de la ciutat o les d'Eduard Aunós al sud (Fabrè i Huertas Clavería, 1976).

Mapa 4.1.- Associació espacial del parc d'habitatges de Barcelona segons la seva antiguitat, 1991.

Fuente: Elaboración propia. Cens de població y habitatge de 1991.

A partir de 1940 apareixen per primera vegada àrees d'associació espacial de valors alts a zones que no pertanyen a l'Eixample, i per tant, més allunyades del nucli central de la ciutat. Tot i això, aquestes àrees perifèriques no presenten encara una gran continuïtat espacial, i freqüentment se succeeixen zones de correlació espacial de valors alts amb altres de valors baixos. Destaca una gran àrea amb associació espacial de valors alts a la frontera entre Gràcia i Sarrià-St. Gervasi, que dibuixa el recorregut vertical del carrer Balmes en el seu camí cap al Tibidabo. Altres zones que també presenten valors elevats es localitzen a Nou Barris (barris del Verdum i de Trinitat Nova), al barri del Congrés al districte de Sant Andreu, a les darreres estribacions de l'Eixample entre la Sagrada Família i el Camp de l'Arpa, al Guinardó, al barri del Polvorí i a altres seccions de la Zona Franca al districte de Sants-Montjuïc, i a la part alta de la Diagonal, al seu pas pel districte de Les Corts. En el cas dels districtes més allunyats del centre de la ciutat, les primeres intervencions urbanístiques acostumaven a respondre a actuacions de caràcter públic (Habitatges del Governador al Verdum, polígon de la Trinitat Nova, habitatges del Congrés, Polvorí i Via Trajana). A les dècades de 1920 i 1930 també van haver-hi destacades promocions públiques a zones allunyades del centre de la ciutat (Tatjer, 1998).

D'acord amb l'antiguitat del parc d'habitatges al 1991, va ser entre 1956 i 1970 quan es va completar realment l'expansió territorial del municipi de Barcelona, amb la urbanització dels espais que encara no havien estat incorporats a la trama urbana municipal (Busquets, 1997). Així, l'anomenada Zona Nord, que inclou els districtes d'Horta-Guinardó, Nou Barris i Sant Andreu, presenta una extensa àrea d'associació espacial de valors elevats, que té continuïtat al districte de Sant Martí a través de l'eix de la Rambla Prim. Barris de complexa urbanització i difícil accessibilitat degut a les seves complicades característiques orogràfiques, com els del Carmel, Roquetes i Ciutat Meridiana es van incorporar també a la trama urbana de la ciutat. Es posa així de manifest que va ser aquesta una etapa en què, amb celeritat i escassa planificació urbanística (Bohigas, 1963; Busquets, 1997) es va intentar donar resposta a la creixent demanda d'habitatge, que normalment presentava un perfil demogràfic específic, com s'ha vist en apartats anteriors.

Al mapa posterior a 1970 desapareix la gran àrea continua que delimitava les zones en què es va concentrar l'activitat urbanística entre 1956 i 1970. La localització de les noves àrees amb valors elevats, fan pensar que la major part d'aquestes actuacions urbanístiques no sumaven nous espais a la trama urbana de la ciutat, sinó que constituïen una renovació del parc immobiliari anterior, o bé un canvi d'usos del sòl. La ciutat havia conegut ja els seus límits, i en una situació similar a l'actual, la incorporació d'habitatges al parc de la ciutat era conseqüència, en la major part, de la renovació urbana, ja sigui per la rehabilitació d'unitats ja destinades a ús residencial (amb un probable augment del sostre total edificat), o per la

transformació de l'ús existent. En aquest sentit, s'identifiquen al mapa àrees on es va construir més que a la resta de la ciutat. Aquestes se situaren al districte de Les Corts, amb extensions cap a la Via Augusta i l'Avinguda de la Riera Blanca, a la zona configurada pels barris del Coll, Putxet, Penitents i Vallcarca, als barris del Clot i del Camp de l'Arpa, i a les zones més properes a l'Avinguda Meridiana al districte de Sant Andreu. Al mapa de 1971-1991 encarà, però, es poden identificar noves àrees de construcció d'habitatges. Al peu de Collserola, en l'actual districte de Nou Barris, s'erigia a començaments de la dècada de 1970 el Polígon Canyelles,¹⁰¹ amb el que es considera es va posar fi a l'etapa *desarrollista* a la ciutat de Barcelona (Ajuntament de Barcelona, 1981).

4.2 LOCALITZACIÓ ESPACIAL DELS FLUXOS MIGRATORIS

Tal i com s'ha comentat a l'apartat metodològic, descriure la localització dels fluxos immigratoris a partir de la variable lloc de residència de la població al 1991, és un exercici que presenta majors limitacions que el realitzat anteriorment amb la variable habitatge, degut a la hipotètica mobilitat residencial posterior dels individus. Tot i així, els mapes que es presenten en aquest apartat poden ajudar a il·lustrar, no només la localització dels fluxos migratoris al moment d'arribada, sinó també moviments residencials cap a altres àrees urbanitzades posteriorment. De la mateixa manera que amb la variable habitatge, l'indicador de correlació espacial s'ha calculat sobre la base d'una estandardització indirecta que mostra, per a cada període estudiat i per a cada secció censal, si la població no nascuda a Catalunya és major o menor del valor esperat si aquests efectius s'haguessin repartit de forma aleatòria, d'acord amb la distribució poblacional del conjunt municipal al 1991.

El nucli antic de la ciutat presenta àrees d'associació espacial de valors alts per als immigrants arribats durant tot el segle XX, amb l'excepció dels que ho feren entre 1956 i 1970 (Mapa 4.2). Aquests resultats són un argument més per afirmar que la zona central de la ciutat ha restat com a destinació preferent per a la majoria dels fluxos migratoris registrats a Barcelona durant el segle XX (Aramburu, 2000; Tatjer, 1990). El fet que els individus arribats entre 1956 i 1970 no presentin àrees d'associació espacial positiva al centre de la ciutat (tot i que tampoc és negativa, sinó que es pot considerar com un espai de ruptura respecte a l'àrea d'associació espacial de valors baixos dels voltants), no implica que aquest no continués sent un espai de referència en el moment d'arribada a la ciutat. El que sembla clar és que l'estratègia residencial d'aquests individus, que pertanyen a la segona etapa immigratòria dintre del període de creixement migratori posterior a la Guerra Civil, els hi va

¹⁰¹ Cal apuntar, però, que la urbanització del polígon Canyelles també va provocar l'enderrocament d'habitatges, principalment barraques i habitatges d'autoconstrucció, que existien prèviament a la zona, coneguda com la Guineueta Vella (Alberch, R. i Giralt, J. 2005).

conduir a assentar-se als barris en expansió, localitzats majoritàriament a la Zona Nord de la ciutat. Aquesta tendència convergeix amb el progressiu retrocés demogràfic i social que Ciutat Vella manifestà a partir de la dècada de 1960 (Tatjer, 1985; Aramburu, 2000; López, 1986).¹⁰²

Al contrari que Ciutat Vella, l'Eixample presenta valors d'associació de valors baixos (és a dir, al 1991 residia menys població nascuda a la resta d'Espanya i a l'estranger de la caldria esperar si aquesta s'hagués distribuït de forma aleatòria al territori municipal) en tots els períodes d'arribada analitzats. Únicament, la població que va arribar amb anterioritat a 1940, presenta una zona d'associació espacial de valors positius als barris de Sant Antoni, Esquerra de l'Eixample i Sagrada Família, així com a la zona més meridional de Gràcia.

¹⁰² El total de població disminuï molt ràpidament, s'accelerà el flux migratori amb la perifèria com a destinació i s'enceten diversos processos sociodemogràfics entre els que destaquen l'envelliment i desobrerització de la població, elements que accentuen la progressiva marginació social i degradació de l'espai intern de Ciutat Vella (Tatjer, 1985; Aramburu, 2000; López, 1986).

Mapa 4.2.- Associació espacial de la immigració de la resta d'Espanya i de l'estranger segons any d'arribada a Catalunya. Barcelona, 1991

Font: Elaboració pròpia. Cens de població i habitatge de 1991.

L'existència d'àrees amb associació de valors baixos es repeteix per a tots els períodes temporals d'arribada als districtes de Gràcia, Les Corts i Sarrià-St. Gervasi. És significatiu contrastar els mapes d'habitatge i població del període 1941-1955 i observar que, mentre que Sant Gervasi fou zona d'associació espacial de valors alts en tema d'habitatge, és zona d'associació de valors baixos en la localització dels immigrants arribats durant el mateix període. Es pot pensar, doncs, que aquests habitatges formaren part, majoritàriament, de l'itinerari residencial de població que residia prèviament a la ciutat. Només per a la població que ha arribat després de 1970, un cop finalitzada l'etapa d'intens creixement migratori, s'identifiquen petites àrees d'associació espacial de valors elevats en els districtes de Les Corts i Sarrià-St. Gervasi, un fenomen que es podria associar tant al canvi en la composició sociodemogràfica del flux migratori barceloní (associada a la desacceleració de la immigració interregional), com, probablement en menor mesura, a l'existència d'una important oferta laboral als habitatges de la zona, relacionada amb el servei domèstic permanent.

En el cas dels districtes de la Zona Nord de la ciutat la relació entre els períodes de màxima construcció d'habitatge i la localització del flux migratori és molt intensa. Les zones ocupades per la població nascuda a la resta d'Espanya i estranger i que arribà a partir de 1940 reproduïen, quasi amb exactitud, les àrees en què es concentra l'activitat urbanística. És entre la població que arribà a Catalunya al període 1956-1970 quan s'observa una àrea més extensa de seccions censals amb associació espacial de valors elevats. Aquesta àrea dibuixa una figura semicircular que s'encetaria al barri del Coll, al límit dels districtes de Gràcia i Horta-Guinardó, es perllongaria per la muntanya del Carmel fins arribar al barri d'Horta, on continuaria cap al districte de Nou Barris, tot incloent cadascun dels seus catorze barris; des d'allà, seguiria un camí paral·lel al curs del Riu Besòs, incloent la majoria de zones del districte de Sant Andreu, exceptuant el seu nucli antic, i finalitzaria al districte de Sant Martí, als barris de La Verneda, Maresme i Besòs. El procés d'expansió de la ciutat fins als seus límits municipals quedà patent i l'ocupació i densificació d'aquests espais va ser veloç. A l'altra banda de la ciutat, al sud, els barris localitzats en el marge meridional de la Gran Via en el seu pas pel districte de Sants-Montjuïc també presenten seccions censals en què existeix associació espacial de valors alts. L'extensió d'aquesta àrea és, però, inferior a la de la banda septentrional de Barcelona, en un procés determinat pel passat urbanístic de la ciutat, i és que en primer lloc es conegueren els límits municipals per la banda sud.

Finalment, i de la mateixa manera que succeïa en l'anàlisi de l'habitatge, els immigrants que van arribar a partir de 1970 presenten una localització dispersa de les àrees amb correlació espacial de valors elevats. L'existència d'aquesta varietat de zones, respon a l'arribada durant aquesta darrera etapa d'un flux migratori amb un perfil més heterogeni.

Així, l'extensa àrea immigratòria de l'etapa anterior que es localitzava al nord de la ciutat no ha desaparegut totalment, i encara apareixen nuclis amb correlació espacial de valors alts al Carmel, en alguns barris de la zona central de Nou Barris i al nord de Sant Martí. Amb la desacceleració del flux immigratori, el centre de la ciutat torna a aparèixer com a nucli preferent d'assentament de la immigració.

4.3 DISTRIBUCIÓ DE LA MIGRACIÓ SEGONS LLOC DE NAIXEMENT DE LA POBLACIÓ

L'estudi de la localització dels fluxos migratoris segons el lloc d'origen de la població permet identificar les diferents pautes d'assentament en l'espai urbà, així com les diverses preferències residencials de la població immigrant de cada comunitat autònoma. Controlant la variable període d'arribada, s'assumeix que els individus de cada etapa estudiada tenien davant seu la mateixa ciutat construïda per assentar-se i planificar la seva estratègia residencial. Novament, s'han calculat indicadors de correlació espacial sobre la base de les dades estandarditzades indirectament de població no nascuda a Catalunya.¹⁰³ Per a l'elaboració d'aquest apartat s'han escollit les nou comunitats autònomes en què havia nascut més d'1% de la població resident a Barcelona en 1991, així com els nascuts a l'estranger, que a l'any 1991 representaven el 2,3% de la població (Taula 4.1)

Taula 4.1.- Comunitat autònoma de naixement i any d'arribada a Catalunya de la població censada a la ciutat de Barcelona 1991.

	Fins 1940	1941-1955	1956-1970	1971-1991	Total
Andalusia	9.803	33.401	71.446	29.038	143.688
Aragó	11.804	16.075	24.480	12.727	65.086
Astúries	606	1.283	2.171	1.981	6.041
Canàries	167	353	723	986	2.229
Cantabria	655	1.218	1.313	1.297	4.483
Castella i Lleó	4.975	12.866	30.197	18.963	67.001
Castella-La Manxa	2.865	9.243	18.809	7.442	38.359
Comunitat de Madrid	2.352	3.303	4.874	6.165	16.694
Comunitat Valenciana	7.258	7.737	9.628	6.837	31.460
Extremadura	789	3.803	14.729	6.768	26.089
Galícia	2.744	7.909	19.269	13.707	43.629
Illes Balears	730	886	1.371	1.671	4.658
Navarra	1.012	1.771	1.973	1.626	6.382
País Basc	1.076	1.494	2.122	2.879	7.571
La Rioja	770	1.272	1.575	1.043	4.660
Regió de Múrcia	6.461	6.261	5.675	2.845	21.242
Ceuta i Melilla	304	791	2.223	1.213	4.531
Estranger	2.037	2.087	9.416	24.614	38.154
Resta de Catalunya					147.321
Total efectius	60.344	115.804	230.071	155.445	561.664

Font: Cens de població, 1991. En negreta comunitats en què ha nascut més de '1% de la població resident a Barcelona al cens de 1991.

Els resultats presenten significatives diferències en les pautes d'assentament dels immigrants en tots els períodes estudiats (Mapa 4.3 a Mapa 4.7). Com s'ha apuntat en els apartats anteriors, la menor dimensió de la ciutat construïda fins a 1940, determina que la localització dels immigrants que arribaren abans de 1940 es concentri en els espais centrals

¹⁰³ La distribució tipus de la població ha estat la del total de Barcelona al 1991.

de la ciutat. Tot i això, s'identifiquen diversos matisos; per exemple, les procedències amb un flux migratori de major antiguitat, Aragó, Comunitat Valenciana i Múrcia, presenten un major grau d'assentament al centre de la ciutat. En el cas de la Regió de Múrcia, i sobretot de la Comunitat Valenciana, s'observa també una elevada preferència per la localització en barris marítims, degut a l'activitat professional desenvolupada per un important sector de la població d'aquests col·lectius (Oyón, 2001). La preferència per l'assentament en barris marítims també s'identifica en andalusos (Tatjer, 1980) i gallecs. Les procedències amb menor antiguitat a la ciutat, Castella-La Manxa, Castella i Lleó i Extremadura, presenten per a aquest període una major disseminació al territori urbà, que també pot ser producte de desplaçaments residencials posteriors cap a zones en què, més tard, s'assentaran individus d'aquestes mateixes regions. També és interessant observar l'àrea d'associació espacial de valors alts que presenta la distribució de la població estrangera a l'Eixample, i que es perllonga fins a sectors de Gràcia i de Sarrià-St. Gervasi.

El procés d'expansió urbana i territorial posterior a la Guerra Civil obre noves possibilitats de localització als immigrants que arribaren a la ciutat a partir d'aquest moment. Les noves regions que s'incorporaren al camp migratori barceloní presenten un elevat grau d'assentament en aquestes zones en creixement, situades majoritàriament al nord de la ciutat. Andalusia, Castella-La Manxa i Extremadura, són les comunitats que presenten les majors àrees d'associació espacial de valors alts a la Zona Nord. El districte de Nou Barris al complet, l'eix Carmel-Montbau-Horta al districte d'Horta-Guinardó, el nord del districte de Sant Andreu, la Verneda i el Barri Besòs, apareixen sempre com a zones d'assentament de la població d'aquestes comunitats. Els naturals d'Aragó, de Castella i Lleó i de la Regió de Múrcia, també presenten una important àrea d'associació espacial de valors alts al nord de la ciutat, però amb una notable localització, també, en barris més propers al centre de la ciutat. El cas de Galícia és excepcional si es compara amb el d'altres regions que s'incorporaren al camp migratori barceloní durant la segona meitat de segle XX. Entre aquestes regions, els gallecs són els únics que mostren també una clara preferència per la localització al centre de la ciutat. Poble Sec i La Bordeta, a més de l'eix Carmel - Zona Centre i Sud de Nou Barris, són altres àrees que apareixen com a zones d'associació espacial de valors alts per als nascuts a Galícia.

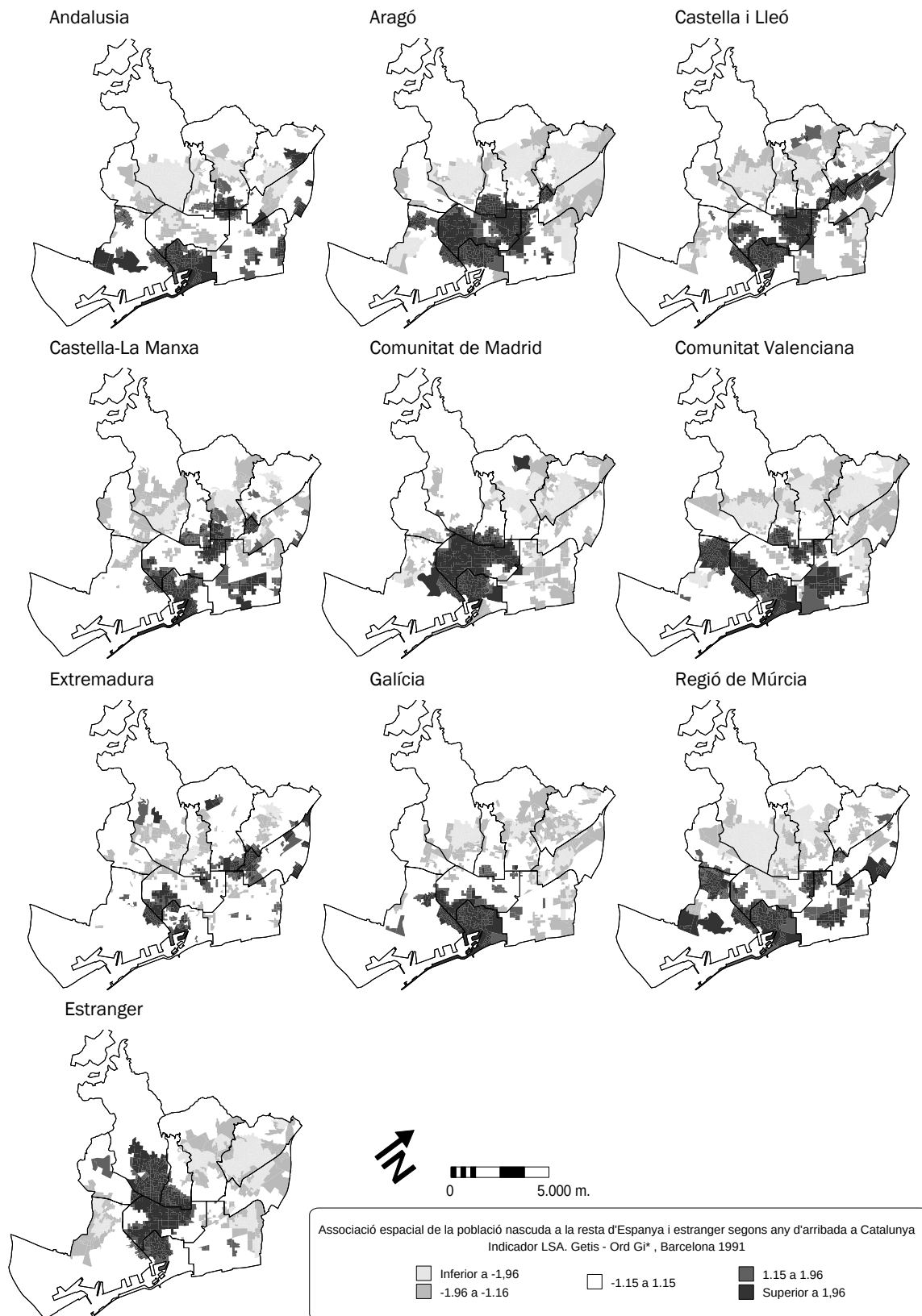
Comportament oposat s'observa entre els nascuts a la Comunitat de Madrid o a l'estranger i arribats a Barcelona entre 1940 i 1970. Aquests opten per localitzar-se a l'altre costat de la ciutat, als districtes de Sarrià-St. Gervasi i Les Corts, continuant així la tendència de localització espacial que ja demostraven al període anterior a 1940. En estudis previs

(Recaño i Roig, 2003; López Gay, 2005)¹⁰⁴ s'ha demostrat que, per al conjunt d'Espanya i per al cas particular de la ciutat de Barcelona, la regió de naixement dels immigrants té implicacions en diversos aspectes del perfil socioeconòmic de la persona. Així doncs, no és estrany que l'elecció residencial individual sigui una prolongació de la seva capacitat econòmica.

Els que arribaren a Barcelona després de 1970 es van trobar una ciutat amb poques noves àrees en construcció, una Barcelona saturada urbana i demogràficament que havia conegut ja els seus límits municipals. Aquests fets i la menor intensitat del flux migratori afavoriren a que s'incrementessin els contrastos entre les pautes d'assentament segons la regió de naixement de la població immigrada. Els nascuts a les comunitats d'Andalusia, Extremadura i Castella-La Manxa presenten, un altre cop, un comportament similar als observats en períodes d'arribada anteriors i que els torna a localitzar als espais septentrionals de la ciutat: Carmel, Zona Centre de Nou Barris i barris de la ribera del Besòs, principalment. Aquesta vegada, però, existeixen alguns matisos; per exemple entre la població andalusa es torna a identificar una zona d'associació espacial de valors alts a la Barceloneta, i a altres barris propers al mar. En el cas dels nascuts a l'Aragó, és significativa l'àrea d'associació espacial de valors alts al llarg de l'eix del carrer de La Marina, i en la zona d'unió dels districtes de Les Corts, Sants-Montjuïc i l'Eixample. Els gallecs continuen mostrant la seva preferència per la localització al districte de Ciutat Vella, mentre que els valencians exhibeixen en aquesta darrera etapa un comportament similar al dels nascuts a Madrid i a l'estranger, que segueixen presentant àrees d'associació espacial de valors alts als barris de Les Corts i Sarrià-St. Gervasi. Malgrat tot, una part important dels 25.000 estrangers residents a Barcelona al 1991, i que havien arribat entre 1971 i 1991, es concentraven a Ciutat Vella, dibuixant així, per primera vegada des de 1940, una important àrea d'associació espacial que ha tingut continuïtat fins a l'actualitat (Aramburu, 2000; Domingo i Bayona, 2004; Bayona, 2006).

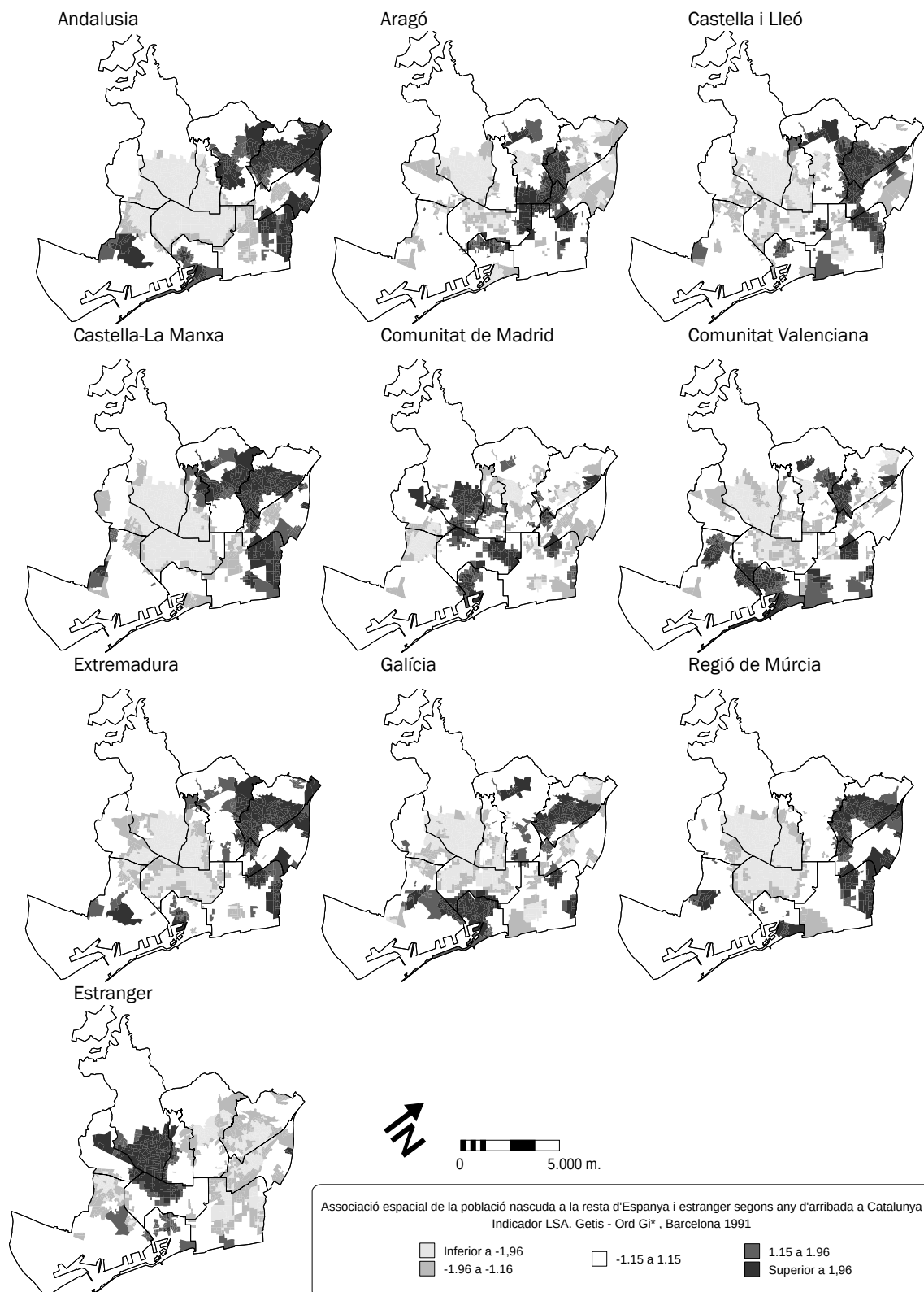
¹⁰⁴ En aquest sentit i també com a fruit d'aquesta recerca doctoral, es pot veure l'article "Migración, nivel de instrucción y filtro educativo en la ciudad de Barcelona" publicat a *Papers de Demografia*.

Mapa 4.3.- Associació espacial de la immigració de la resta d'Espanya i estranger arribada a Catalunya abans de 1940 segons comunitat autònoma de naixement. Barcelona, 1991.

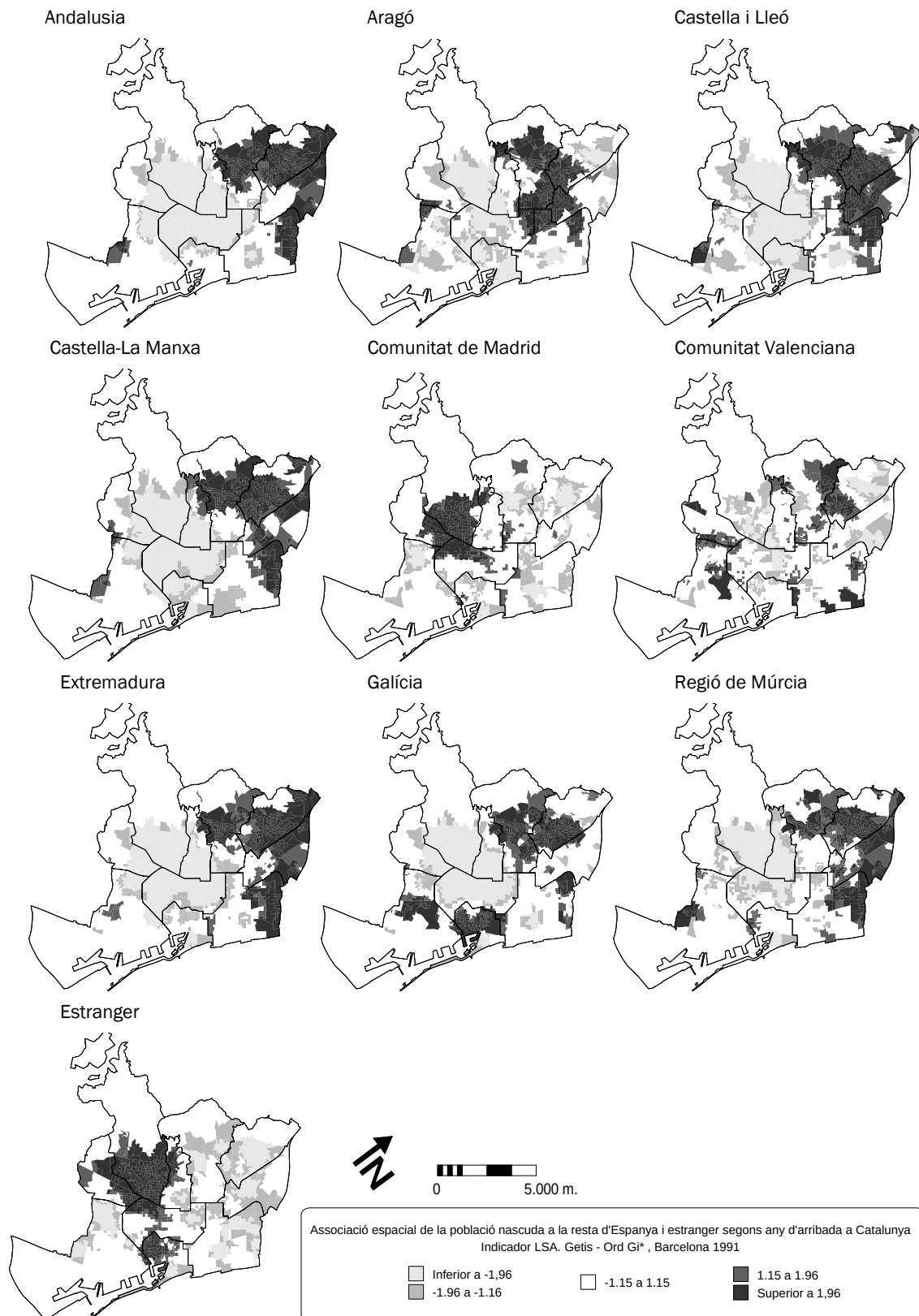
Font: Elaboració pròpia. Cens de població, 1991..

Mapa 4.4.- Associació espacial de la immigració de la resta d'Espanya i estranger arribada a Catalunya entre 1941 i 1955 segons comunitat autònoma de naixement. Barcelona, 1991.

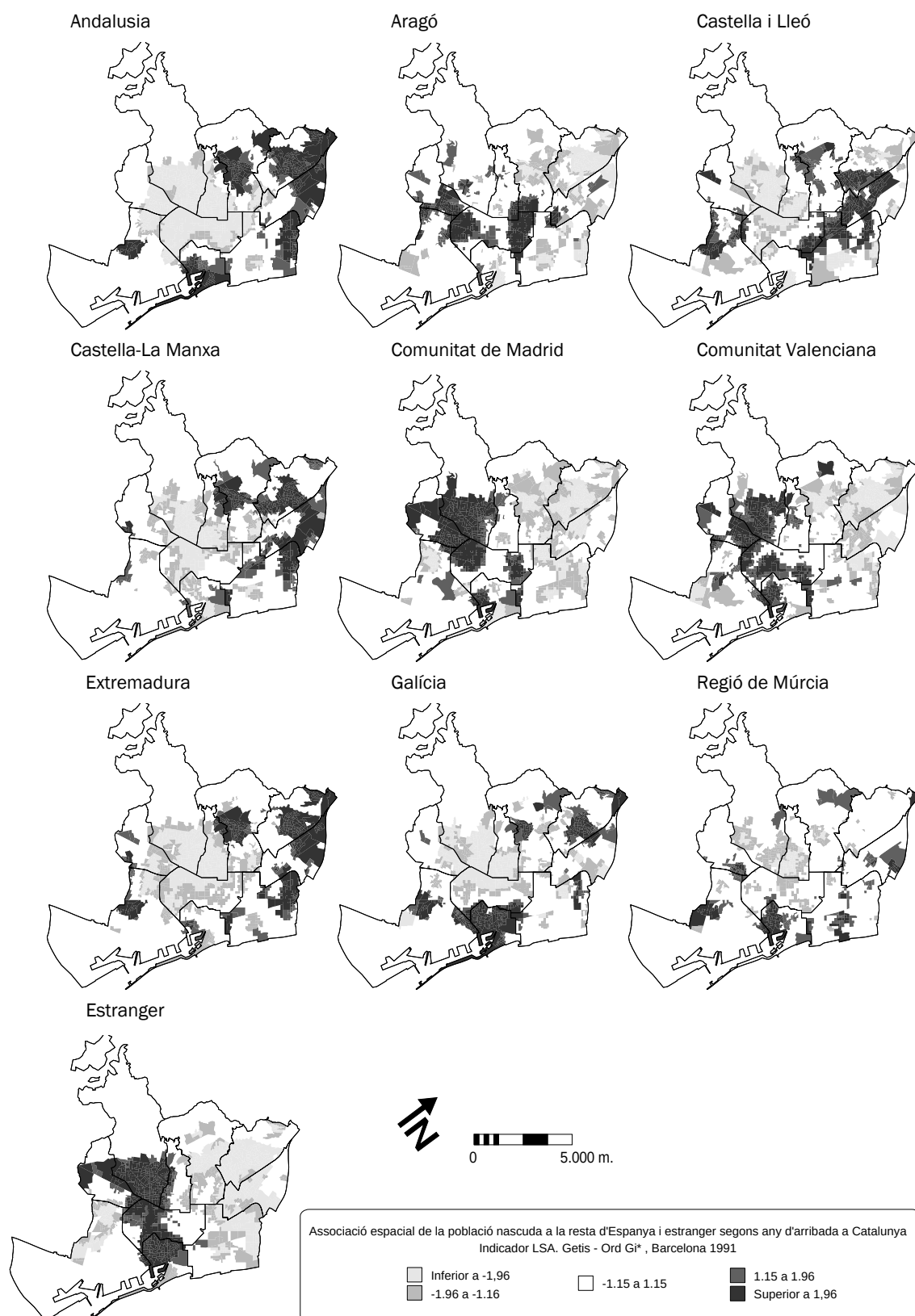
Font: Elaboració pròpia. Cens de població, 1991.

Mapa 4.5.- Associació espacial de la immigració de la resta d'Espanya i estranger arribada a Catalunya entre 1956 i 1970 segons comunitat autònoma de naixement. Barcelona, 1991.

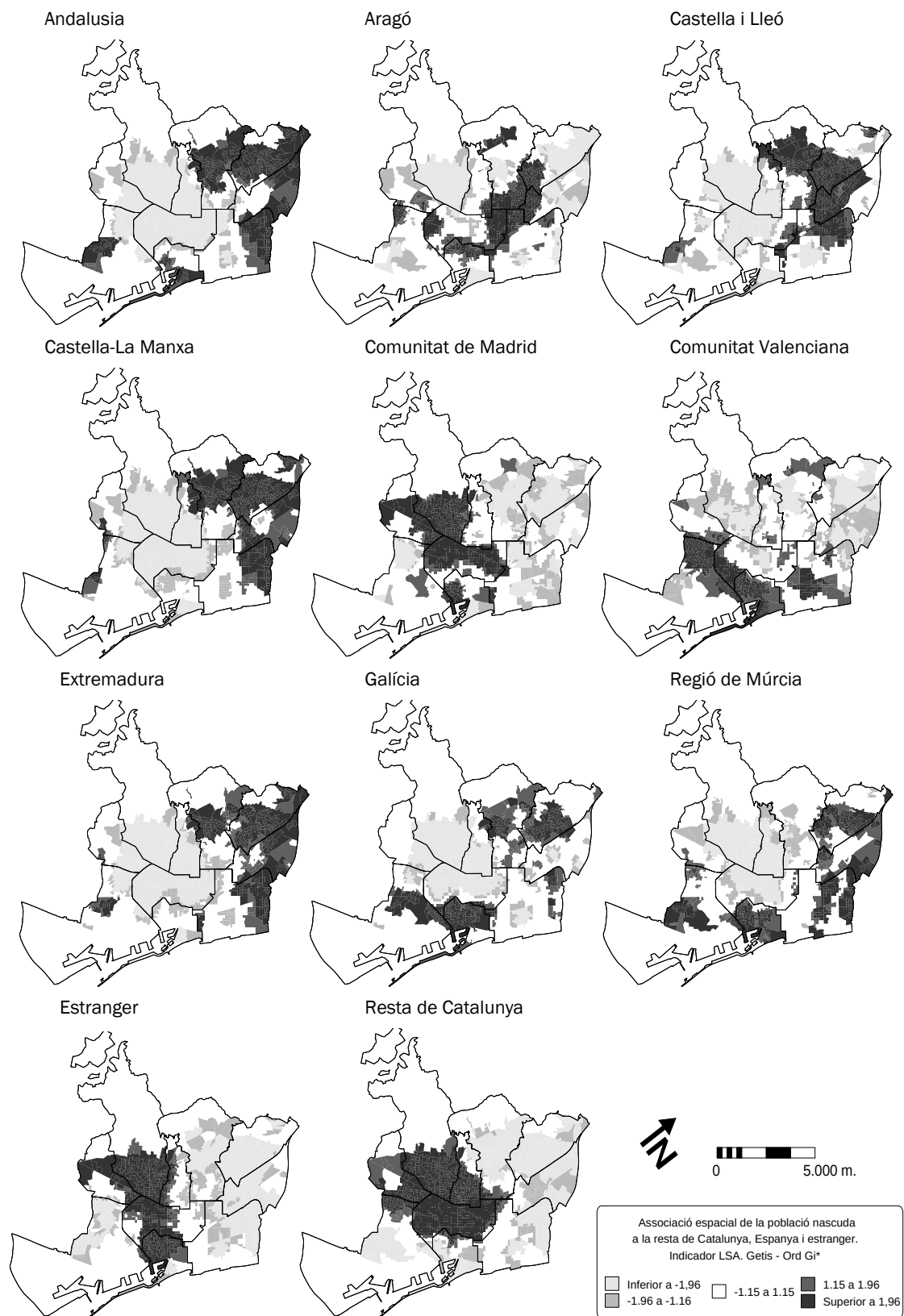
Font: Elaboració pròpia. Cens de població, 1991.

Mapa 4.6.- Associació espacial de la immigració de la resta d'Espanya i estranger arribada a Catalunya entre 1971 i 1991 segons comunitat autònoma de naixement. Barcelona, 1991.

Font: Elaboració pròpia. Cens de població, 1991.

Mapa 4.7.- Associació espacial de la immigració segons comunitat autònoma de naixement a la ciutat de Barcelona, 1991.

Font: Elaboració pròpia. Cens de població, 1991.